

POLITIČKA MISAO PALMIRA TOGLIATTIJÄ

Ivo Petrinović

UVODNO RAZMATRANJE

Pisati o Togliattijevoj političkoj misli predstavlja za onoga tko se za to odluči u isto vrijeme prednost i poteškoću. Prednost vjerojatno proizlazi iz činjenice što se radi o istaknutom političaru, koji je kroz dugogodišnje razdoblje svoga života i djelovanja bio istaknuta politička figura komunističkog pokreta s kojim je prošao sve njegove prelomne faze. Prema tome, radi se o političaru »par excellence«, koji je djelujući politički izgrađivao svoja shvaćanja i time i oblikovao svoju političku misao. To tim više što se radi o dugogodišnjem rukovodiocu jedne velike komunističke partije u zapadnoj Evropi koja ima značajno mjesto u političkom životu svoje zemlje i važnu ulogu u međunarodnom komunističkom pokretu. Otuda Togliatti zauzima istaknuto mjesto kao politička ličnost svoje zemlje i lider komunističkog pokreta.

Međutim, poteškoća nastaje u tome što Togliatti nije teoretičar u doslovnom smislu te riječi; zapravo on nije politički mislilac, ako pod tim razumijevamo onoga koji stvara cjelovite i potpune sisteme, već pretežno političar koji iznosi svoja politička shvaćanja, ali im uvijek ne daje jednu novu teorijsku osnovu. Poznati mađarski marksist G. Lukács duhovito je primijetio da će se Togliatti uznemiriti u grobu ako osjeti da ga proglašavaju velikim teoretičarem. Zato kada se govori o njegovoj političkoj misli, onda se time ne misli na jednu cjelovitu misao, nego na zbir određenih političkih ideja koje ne čine uvijek čvrstu cjelinu.

U pojedinim razdobljima njegova života to su fragmentarna politička razmišljanja, ideje vezane za konkretne političke akcije u određenoj političkoj borbi. To se posebno odnosi na prvo vrijeme njegova djelovanja u Komunističkoj partiji Italije i u Komunističkoj internacionali. Iznimku čine njegovi sudovi o fašizmu, kada se pojavljuje kao teoretičar koji znanstvenom marksističkom analizom proučava taj fenomen i utvrđuje njegove socijalne korijene, pokazavši se kao jedan od boljih poznavalaca toga problema u radničkom pokretu.

Zapravo, o Togliattiju kao integralnom političkom misliocu može se govoriti tek u razdoblju kada je KPI poslije XX kongresa KPSS njegovom zaslugom postepeno raskinula s dogmatskim nasljeđem staljinizma. Tada njegova politička misao postaje cjelovitija i oblikuje se kao koherentna teorijska misao. To je posebno došlo do izražaja kada je inicirao i razvio koncepciju talijanskog puta u socijalizam, koji po svojoj razrađenosti predstavlja posebnu koncepciju o izgradnji socijalizma u posebnim uvjetima razvijenog Zapada. Njegov sastavni dio jest shvaćanje o partiji novog tipa koje također čini prilog novim pogledima na partiju radničke klase. Tome bismo mogli pridodati i njegova stajališta o odnosima među komunističkim partijama koja je izrazio u uzrečici »jedinstvo u različitosti«. Sve to pripada novim političkim shvaćanjima koja su izbila u komunističkom pokretu zapadne Evrope u procesu destaljinizacije.

Iz navedenog bi se dalo zaključiti da se njegova politička misao po svojoj produbljenosti razlikuje u pojedinim razdobljima.

U prvo vrijeme to su više ideje kojima Togliatti slijedi jednu putanju idejno-političkog razvoja komunističkog pokreta. S obzirom na to da se radi o političaru koji je posjedovao solidnu političku kulturu s razvijenim intelektualnim smislom za političke probleme, to ni tada kod njega nije slijepo provođenje jedne politike. On je često imao čulo da shvati bit političkih pitanja i da ih fleksibilno razradi i primijeni u određenoj političkoj situaciji. To je bilo, na primjer, disciplinirano prihvaćanje staljinizma kada nije bilo drugog izbora, ali se pod ljušturom toga očuvalo ono iz čega će se roditi nova politička linija i nova partija. Znači, dok je dogmatizam pritiskivao pokret, Togliatti nije posustao, već se postepeno zalagao da se u partiji stvori atmosfera u kojoj se misli i raspravlja.

Kad su bili stvoreni preduvjeti da se pokret oslobodi balasta staljinizma, njegova misao postaje nesputana i svježija i tada njegove političke ideje dobivaju na zamahu, oblikujući se kao teorijske cjeline. On nam pruža zrelije tekstone s pretenzijom ozbiljnih teorijskih priloga.

Kako je tada njegova analiza zrelija i oslobođena dogmatizma, pred nama izbija, kao plod njegova političkog stvaralaštva: talijanski put u socijalizam i poimanje nove partije radničke klase.

Međutim, pored svega toga, Togliatti nije nikada bio istaknuti politički mislilac, zapravo teoretičar kao što je bio, na primjer, Gramsci, ali to ne umanjuje njegov značaj. On je vješto znao, povezujući teoriju i praksu, da talijanski komunistički pokret provede kroz sve Scile i Haribde i da ga u njegovoj ozbiljnoj krizi poslije otkrića Staljinovih zloupotreba povede putem učvršćivanja i nove potvrde njegovih vrijednosti. To je mogao samo političar koji je fleksibilna ličnost, a ne pragmatičar.

Stoga ne možemo očekivati da iz njegova djela dobijemo jednu cjelovitu teorijsku cjelinu u čitavom razdoblju njegova djelovanja, što trebamo uzeti u obzir kada smo se odlučili da izložimo genezu njegove političke misli.

Iz toga proizlazi da će njegova politička misao u razdoblju između dva rata, dakle, do oslobođenja Italije, pa i nešto kasnije biti više pragmatična i vezana za određenu političku situaciju. Zato čitalac treba uzeti u obzir da će u tom razdoblju opis njegovih shvaćanja više nalikovati na političko djelovanje nego na prikaz ideja.

Pošto njegova misao bude oslobođena dogmatske ograničenosti, bit će moguće udovoljiti osnovnoj namjeni koju smo u radu postavili da to zaista bude cjelovitija politička misao.

Polazeći od toga da između prvog razdoblja njegova političkog djelovanja, dakle, između dva rata i kasnijeg poslijeratnog razdoblja postoji razlika, rad smo podijelili na dva dijela. To je uvjetovano ne samo kronološkim razlozima nego i načinom kako je Togliatti izlagao svoje političke ideje.

U prvom dijelu on će slijediti idejno-političku misao koja dominira u komunističkom pokretu, u drugom razdoblju, kada više nije sputan dogmatizmom, izbija na vidjelo njegov politički talent i on nam pruža djela određene teorijske vrijednosti.

Prvi dio obuhvaća četiri poglavlja iz kojih se vidi sazrijevanje u pokretu tvorničkih savjeta u Torinu, djelovanje u novoosnovanoj Komunističkoj partiji i kasnije u Kominterni, gdje se razvio u istaknutog rukovodioca komunističkog pokreta i njegova borba protiv fašizma na praktičnom i teorijskom planu.

U drugom dijelu, u kome ima pet poglavlja, pokazuje se najprije Togliattijevo zalaganje za jedinstvenu nacionalnu politiku u poslijeratnoj Italiji, prevladavanje dogmatizma, izgradnja vlastitog puta u socijalizam, koncipiranje »nove partije« radničke klase i njegovo zalaganje za nove odnose u komunističkom pokretu.

Na taj način data je ipak jedna cjelina koja čitaocu pruža kontinuitet njegove političke misli.

ŽIVOTNI PUT

Togliatti se rodio 26. ožujka 1893. u Genovi u skromnoj obitelji školskog službenika. Obitelj mu seli iz Genove u Novaru, Torino i Sondrio, gdje je završio osnovnu školu i nižu gimnaziju. Njegovi prvi misaoni kontakti u školskim klupama bili su pjesnici Dante i Leopardi te književni kritičar De Sanctis.

Kada mu se obitelj preselila na Sardiniju u Sassari 1908. godine, posjećuje licej u komu proučava — između ostalog — Voltairea, Risorgimento i tu čuje prve vijesti o socijalističkim strujanjima. U liceju susreće i proučava socijalističke spise i pomalo politički sazrijeva, iako u politici aktivno ne sudjeluje.

Poslije očeve smrti, 1911, upisuje se na Sveučilište u Torinu, i to najprije na filozofiju, pa na pravo, koje mu je otvorilo nove poglede na društvena i politička zbivanja u zemlji i u svijetu.

Torino kao veliko industrijsko središte s razvijenom radničkom klasom i buntovnim radničkim pokretom utjecalo je na mladog Togliattija, koji je na Sveučilištu upoznao Gramscija. Nakon tog oni se zajedno oduševljavaju radničkim i socijalističkim pokretom. Godine 1914. stvaraju grupu intelektualaca socijalista izvan Socijalističke partije, a sudjelovali su i na skupovima lijevo orijentirane omladine.

Na Sveučilištu, koje je bilo poznato po nizu značajnih imena talijanske kulture, Togliatti upoznaje i naučni socijalizam, čita djela Antonija Labriole, Marxov »Kapital« i prevodi Hegelovu »Fenomenologiju duha«. Tu zajedno

s Gramscijem proučava socijalne prilike na Sardiniji, tom zaostalom kraju zemlje i na taj se način upoznaje s društvenim suprotnostima talijanskog društva. Godine 1914. postaje član Socijalističke partije, a slijedeće godine stječe diplomu Pravnog fakulteta s odličnim uspjehom.

Nakon ulaska Italije u rat 1916. godine Togliatti se javlja kao dobrovoljac — bolničar u sanitetsku službu, zatim biva upućen u oficirsku školu. Ali nakon što je obolio od upale pluća, bio je otpušten kući. Ta ratna epizoda bila je za njega dragocjeno iskustvo.

Vrativši se u Torino, 1917. godine, povezuje se s Gramscijem, koji je u to vrijeme bio sekretar sekcije Socijalističke partije u Torinu, i tu se upoznaje sa stajalištima ruskih boljševika u Zimmerwaldu i Kientalu, te čita u stranoj štampi vijesti o Lenjinu. U tjedniku sekcije Socijalističke partije u Torinu »Il Grido del Popolo«, kojega je Gramsci bio urednik, objavljuje svoje prve članke ekonomskoga i političkog karaktera.

Nakon što su u Torinu otpočela revolucionarna gibanja, koja su proizašla iz poslijeratnih prilika, napušta nastavničko zvanje u jednoj privatnoj školi u kojoj je predavao pravo i ekonomiju. Posvećuje se društveno-političkom radu i surađuje u redakciji torinskog izdanja socijalističkog »Avantija« kao kroničar.

Važno razdoblje njegova djelovanja predstavlja rad u časopisu »Ordine nuovo« u 1919. i 1920. godini zajedno s Gramscijem i grupom mladih socijalista. Oni postaju nosioci ideja i pokreta tvorničkih savjeta u revolucionarnom ambijentu Torina. Suradivao je i uređivao časopis, istakavši se u pripremanju priloga za kulturnu kroniku, posebno rubriku »Borba ideja«. U tim se rubrikama nalaze kritički osvrti na napise poznatih filozofa Benedetta Crocea i Giovannija Gentilija, pokazujući svoje shvaćanje jedne nove kulture koja će biti suprotstavljena građanskoj.

U općem revolucionarnom gibanju torinskog proletarijata, u vrijeme općeg štrajka i zauzimanja tvornica, Togliatti postaje sekretar sekcije Socijalističke partije. Sudjeluje u nizu radničkih akcija i protivi se stavu većine Nacionalnog rukovodstva Socijalističke partije koje je bilo protivnik pokreta tvorničkih savjeta i koje je zahtijevalo da se štrajk obustavi.

Poslije razbijanja pokreta tvorničkih savjeta i zatvaranja torinskog izdanja »Avantija«, koje je obavila Direkcija Socijalističke partije 1920. godine, Togliatti napušta položaj sekretara torinske sekcije Socijalističke partije i preuzima dužnost glavnog urednika novog dnevnika — »Ordine nuovo«, čiji je direktor postao Gramsci. Na taj način grupa »Ordine nuovo« stvara svoje glasilo, sudjelujući zajedno s grupom »bojkotista« krajem 1920. godine na sastanku u Imoliju, gdje je stvorena komunistička frakcija u okviru Socijalističke partije.

Kada je osnovana Komunistička partija Italije, 21. siječnja 1921. godine, osnivačkom kongresu Togliatti nije prisustvovao. U toku 1921. godine odlazi u Rim gdje uređuje novi partijski organ — »Komunist« (1921—1922), pišući članke i za torinski »Ordine nuovo«.

Na drugom kongresu KPI u ožujku 1922. godine Togliatti je izabran za člana Centralnog komiteta. Na kongresu se pojavljuju prva neslaganja sa sektaškim stavovima sekretara Partije Amadea Bordige gdje je s Gramscijem

izražavao rezerve prema Tezama za kongres, ali su one ipak prihvaćene da bi se očuvalo jedinstvo u novoj Partiji. Teze su, između ostalog, potcjenjivale opasnost od fašističkog državnog udara i odbijale zahtjev Kominterne o ujedinjenju komunista i socijalista.

Mada uvjeti rada postaju vrlo teški zbog fašističkih progona, Togliatti odlazi u Torino gdje organizira pokret za borbu protiv fašizma. Na povratku u Rim, u listopadu 1922. godine, neposredno poslije fašističkog pohoda na Rim, fašisti upadaju u redakciju »Komunista« koju demoliraju i umalo ubijaju Togliattija. Usprkos tome, on ponovno odlazi u Torino gdje kao član Centralnog komiteta Partije organizira proslavu oktobarske revolucije.

Nakon hapšenja delegata za IV kongres Kominterne i dijela članova Centralnog komiteta, Togliatti je 1923. godine pozvan da sudjeluje u stvaranju nove rukovodeće grupe u KPI, kojoj je na čelu trebao biti Gramsci.

U rujnu 1923. godine na sjednici nove Direkcije Partije u predgrađu Milana upada policija i hapsi sudionike među kojima i Togliattija, ali je u međuvremenu bio oslobođen optužbe i pušten.

Togliatti rukovodi organizacionim poslovima Partije kada je Gramsci preuzeo političko rukovodstvo nakon što se vratio u Italiju, pošto je bio izabran za poslanika na parlamentarnim izborima 1924. godine. Novo rukovodstvo učvršćuje vezu s organizacijama u zemlji i stvara se novi partijski dnevnik »Unità« s nakladom od 25 tisuća primjeraka.

Na Nacionalnoj konferenciji KPI u Comu, u svibnju 1924. godine, Togliatti drži uvodnu riječ i sukobljava se s Bordiginim sektaškim stavovima, iako novo rukovodstvo, na čelu s Gramscijem i Togliattijem, još nema podršku svih sekretara partijskih federacija.

Togliatti kao delegat prisustvuje na V kongresu Kominterne 1924. godine. Na Kongresu je izabran za člana Izvršnog komiteta KI, koji je potvrdio novu rukovodeću grupu KPI s Gramscijem i Togliattijem.

Nakon što je Mussolini u siječnju 1925. godine dao javno podršku fašističkim nasiljima, Togliatti je uhapšen u travnju i odveden u rimski zatvor »Regina Coeli«, ali je četiri mjeseca kasnije amnestiran na 25. jubilej krunisanja kralja.

Donošenjem »Izvanrednih zakona« u studenome 1926. godine, kojima je uvedena otvorena fašistička diktatura u zemlji, izdan je novi nalog za Togliattijevo hapšenje; taj je nalog ponovljen i 1927. godine, ali policija nije uspjela otkriti Togliattija.

Zajedno s Gramscijem radi na pripremi Teza za Treći kongres KPI u Lionu, na kome je u siječnju 1926. godine podnio izvještaj o sindikalnom pitanju. Na kongresu su pristaše Bordige ostali u manjini. Gramsci mu povjerava da zastupa Partiju u Kominterni i u veljači 1926. godine odlazi u Moskvu.

Na VI proširenom plenumu Izvršnog komiteta Kominterne izabran je u Sekretarijat i tu je ostao do njezina raspuštanja 1943. godine. U početku je u Internacionali rukovodio političkom propagandom na sindikalnom sektoru i predsjedavao sindikalnoj komisiji koja je održavala zajedničke sjednice s rukovodstvom Crvenih sindikata. Istovremeno je kao član Sekretarijata održavao veze s predstavnicima komunističkih partija latinskih zemalja.

Partija je u zemlji doživjela ozbiljan udarac hapšenjem Gramscija i niza istaknutih partijskih rukovodilaca koji su osuđeni na maksimalne zatvorske kazne. Togliatti je 1927. godine napustio Moskvu i došao u Pariz gdje organizira »Vanjski centar« Partije, odnosno rukovodeći punkt u inozemstvu, te pokreće mjesečni teorijski časopis »Stato operaio«. On tada neposredno rukovodi Partijom, nastavljajući liniju koja je bila proklamirana Lionskim kongresom.

Pošto je u svibnju 1927. godine bio razbijen partijski centar u zemlji, odlučeno je da se »Vanjski centar« prebaci iz Pariza u Lugano u Švicarskoj radi uspostavljanja veza s partijskim organizacijama u zemlji. Togliatti neposredno rukovodi tim Centrom i organizira blizu Bazela školu za mlade partijske kadrove. U Bazelu je u siječnju 1928. godine održana II konferencija KPI koja je podvrgla oštroj kritici opoziciju u Boljševičkoj partiji i raspravljala o situaciji u zemlji. Tu je Togliatti ostao čitavu 1928. godinu, ali se nakon povremenog hapšenja od strane švicarske policije 1929. godine ponovno vraća u Pariz.

Godine 1928. Togliatti je sudjelovao na VI kongresu Kominterne na kome je podnio izvještaj o nacionalnim i kolonijalnim pokretima porobljenih naroda.

U razdoblju od 1929. do 1930. Partija je zapala u ozbiljnu unutrašnju krizu zbog spora oko perspektive i taktike borbe u zemlji, tako da je bila kritizirana od Kominterne zbog sektaštva i izolacije od masa. Većina partijskog rukovodstva podržala je Togliattijeve stavove usvojene u ožujku 1930. godine. Iako je jedan broj kadrova koji je bio upućen u zemlju pao u ruke policiji, Partija je uspjela oživiti ilegalni rad u zemlji.

Nova je orijentacija potvrđena tek na IV kongresu u Kölnu i Düsseldorfu u travnju 1931. godine, kada je Centralni komitet osvježen novim mlađim kadrovima i razrađena nova taktika Partije u borbi protiv fašizma.

Togliatti je 1934. godine pokrenuo sastanak komunista i socijalista u Parizu, na kome je sklopljen sporazum o zajedničkoj akciji protiv fašizma u zemlji. Kao rezultat nove situacije, Togliatti (1934. godine) odlazi u Moskvu gdje zajedno s Dimitrovom radi na pripremi VII kongresa Internacionale. Na VII kongresu Kominterne 1935. godine istupa s referatom o jedinstvu svih demokratskih snaga u borbi protiv fašizma. Kao član Sekretarijata KI bio je zadužen za komunističke partije srednje Evrope.

Togliatti radi u Kominterni do 1937. godine, kada se angažira na postizavanju sporazuma s II internacionalom u svrhu poduzimanja zajedničke akcije za obranu Španjolske Republike od fašizma. U tom cilju putuje u Pariz, ali dobiva uputu od Dimitrova da krene u Španjolsku kao predstavnik Kominterne.

U lipnju 1937. godine zajedno s Longom, Thorezom i još nekim drugim, stiže u Valenciju gdje se susreće s predstavnicima KP Španjolske. Boravio je i u Barceloni u kojoj je bilo sjedište republikanske vlade i rukovodstvo Komunističke partije Španjolske. Barcelonu je napustio 1939. godine, kada su je fašisti zauzeli i ponovo otišao u Francusku. Vrativši se u Španjolsku, odlazi u Madrid u kome je bilo sjedište Negrinove republikanske vlade. Tu je radio na organiziranju internacionalnih brigada. Kada je došlo do poraza

Republike, s jednog aerodroma u blizini Kartagene 25. ožujka 1939. godine, s grupom rukovodilaca KP Španjolske, napušta avionom Španjolsku i stiže najprije u Oran, a zatim u Pariz.

U Parizu je preuzeo rukovođenje »Vanjskim centrom« Partije, u međuvremenu je boravio i u SSSR-u. Početkom kolovoza 1939. godine sudjeluje na Nacionalnoj partijskoj konferenciji, gdje se zalagao da što veći broj kadrova otiđe na rad u zemlju.

Prvog rujna 1939. godine bio je uhapšen od francuske policije i osuđen na 6 mjeseci zatvora, ali je nakon dva mjeseca oslobođen. Nije napustio Francusku iako je to od njega policija izričito zahtijevala, već se ilegalno skrivao u Parizu. Tu pokreće list »Spartakova pisma« i organizira veze s partijskim organizacijama u Italiji. Godine 1941. preko Belgije brodom odlazi u SSSR, kamo je stigao upravo kada su njemačke trupe ušle u Francusku.

Nakon početka rata Togliatti se angažirao na Radio-Moskvi u emisijama na talijanskom jeziku (od lipnja 1941. do svibnja 1943), gdje se obraća svojim sunarodnjacima, objašnjavajući aktualna politička zbivanja i radeći u Kominterni. Kada je 1943. godine donesena odluka o raspuštanju Kominterne, Togliatti se nalazi među potpisnicima.

Kapitulacijom Italije (u rujnu 1943) i stvaranjem Komiteta nacionalnog oslobođenja koji upućuje poziv za oružani ustanak, Togliatti saziva u Moskvi politički aktiv i zalaže se za stvaranje vlade nacionalnog jedinstva u zemlji. Pošto je dobio dozvolu od saveznika, vraća se u Italiju i stiže u Napulj 27. ožujka 1944. godine poslije 18 godina odsustvovanja iz zemlje. Odmah saziva Nacionalni savjet Partije, na kome se zalaže za jedinstvo nacionalnih snaga u borbi protiv fašizma i za stvaranje nove demokratske Italije.

Stvaranjem nacionalne vlade u travnju 1944. godine Togliatti ulazi u nju kao ministar bez portfelja, a oslobođenjem Rima — u lipnju 1944. godine — u novoj vladi Bonomija postaje potpredsjednik vlade. Istovremeno radi na organiziranju Partije i pokreće teorijski časopis za politička i kulturna pitanja »Rinascita«.

Početkom travnja 1945. godine u Rimu je održana druga nacionalna konferencija KPI na kojoj je odlučeno da se Partija strukturalno organizira kao partija »novog tipa« i prilagodi novoj političkoj situaciji.

Kada je 25. travnja 1945. godine u sjevernoj Italiji izbio narodni ustanak i kada je oslobođena cijela Italija, Togliatti kreće na Sjever i drži govore okupljenim masama — koje su ga svugdje srdačno dočekivale.

U prosincu 1945. godine stvorena je koaliciona vlada na čelu s demokršćaninom De Gasperijem u kojoj je Togliatti ministar pravosuđa. Cijelu drugu polovinu 1945. godine on je radio na pripremama za V kongres koji je održan od 29. prosinca 1945. do 6. siječnja 1946. i koji je bio posvećen zadacima Partije u novim uvjetima legalnosti i vlasti. U času otvaranja kongresa Partija je predstavljala značajnu političku snagu i brojila je 1,770.000 članova. Na Kongresu je Togliatti izabran za sekretara Partije.

Poslije kongresa Partija se — zahvaljujući Togliattiju — predstavila kao značajna politička snaga, što su pokazali izbori za ustavotvornu skupštinu i referendum za monarhiju ili republiku, kada je Partija dobila 18,9% biračkog tijela. Njegovim zalaganjem bio je donesen novi ustav Republike Italije

koji je imao niz progresivnih članova socijalnoga i političkog značaja. Togliatti je također bio poslanik u četiri mandata parlamenta (1948—1963).

Izbijanjem hladnog rata i oštrom političkom polarizacijom u zemlji, u svibnju 1947. godine komunistički ministri bivaju isključeni iz vlade, ali Komunistička partija Italije, pod Togliattijevim vodstvom, i dalje ostaje značajna snaga talijanskog političkog života.

Pošto je Partija pod snažnim antikomunističkim pritiskom nekritički prihvaćala stavove socijalističkog tabora, napušta se samostalni put razvitka. U tom duhu protekao je VI kongres KPI u siječnju 1948. godine, na kojem su bili prisutni blokovski prizvuci. Kao rezultat bjesomučne kampanje koja se u zemlji vodila protiv KPI, na Togliattija je izvršen (14. lipnja 1948) atentat koji je doveo do vrlo dramatične situacije u zemlji, koja se našla na rubu građanskog rata. Međutim, Togliatti je prebolio ozljede i krajem listopada vraća se u parlament.

Smrću Staljina i popuštanjem hladnog rata, a naročito poslije 20. kongresa KPSS i kritike kulta ličnosti, nastaje nova atmosfera u KPI, čiji je inicijator bio Togliatti. U tom duhu održan je VIII kongres od 8. do 14. prosinca 1956. godine, koji je inaugurirao novu političku liniju. Na njemu je Togliatti izložio koncepciju talijanskog puta u socijalizam koji je značio izgradnju socijalizma u nacionalnim uvjetima zemlje. Komunistička partija Italije tada je doživjela dramatične trenutke, jer je nakon događaja u Poljskoj i Mađarskoj Partiju napustilo više od 300 tisuća članova. Zahvaljujući Togliattiju ta je kriza bila prebrođena. Togliatti je bio, dakle, tvorac nove političke linije koja je bila nacionalna i antidogmatska.

Deveti kongres KPI, koji je održan u veljači 1960. godine, razradio je još dalje koncepciju vlastitog puta u socijalizam, ističući pitanje strukturalnih reformi i savezništva u borbi za novo društveno uređenje.

Na X kongresu KPI u rujnu 1962. godine Togliatti potvrđuje prijašnje stavove Partije o mirnom putu u socijalizam i analizira promjene koje su nastale u suvremenom kapitalizmu sa stajališta strategije borbe za socijalizam.

Godine 1964. putuje u SSSR s namjerom da se sastane s Hruščovom i rukovodstvom KP SSSR kako bi utjecao na stvaranje novih odnosa u komunističkom pokretu; usljed izljeva krvi u mozak umro je 21. kolovoza 1964. godine na Jalti; poslije velebnog pogreba, nezapamćenog u novijoj povijesti Italije, 26. kolovoza sahranjen je u Rimu na groblju »Verano«, blizu Antonija Gramscija.

PRVI DIO

I. Političko sazrijevanje u pokretu »Ordine nuovo«

Togliattijevo političko sazrijevanje odvija se u Torinu u radničkom ambijentu i u sveučilišnim klupama kamo je otišao 1911. godine da studira pravo. Upravo u kulturnoj i političkoj sredini Torina uoči, u toku i neposredno nakon prvog svjetskog rata nastaje idejno-političko sazrijevanje mladog Togliattija slično kao i njegova sudruga Antonija Gramscija. To je bilo vrijeme kada su se na Sveučilištu u Torinu nalazila velika imena talijanske

kulture kao što su bili Arturo Graf, pjesnik i književnik, Anibale Pastore, filolog, Umberto Cosmo, danteolog, i poznati profesori na Pravnom fakultetu Luigi Einaudi, Francesco Ruffini i drugi¹ koji su vrlo snažno utjecali na mlade studente i razvijali u njih smisao za ozbiljan znanstveni studij u proučavanju društvenih problema.

Sveučilište u Torinu sa svojom snažnom prisutnosti u tadašnjoj talijanskoj kulturi stvaralo je u Togliattija uvjerenje da ono treba biti obrazac da se u novom društvu stvori škola prave kulture koja će raditi na svestranom razvoju znanosti i kulture u službi naroda. Na taj način kultura i njezini problemi postaju sastavni dio politike a kultura postavlja mnoga pitanja na koja socijalistička misao treba dati odgovor.

Nalazeći se najprije pod utjecajem Voltairea, risorgimenta i niza liberalnih mislilaca, Togliatti postepeno upoznaje marksističku misao, i to čitajući Antonija Labriolu. On proučava Hegelovu »Fenomenologiju«, dijelove Marxova »Kapitala«, ali su njegova shvaćanja još proturječna, nalazeći se kao i Gramsci pod filozofskim utjecajem Benedetta Crocea.² Zajedno s Gramscijem prožet je buntovnim socijalizmom koji je uperen protiv društvene nepravde, ali je sve to protkano Croceovim shvaćanjem — tada vladajućim i na Torinskom sveučilištu.

Krajem 1912. i u proljeće 1913. godine izbili su u Torinu veliki štrajkovi koji su ostavili snažan dojam na mlade studente. Stupivši s radnicima u neposredan dodir prilikom njihovih skupova, oni su uvidjeli da su im interesi zajednički.³ Stoga ih zanima položaj radnika i njihova borba, jer su radnici u tom industrijskom središtu predstavljali revolucionarnu snagu. Revolucionarnost torinskih radnika imala je svoje temelje u ekonomsko-političkim uvjetima Torina. Poslije ujedinjenja zemlje i prenošenja prijestolnice u Rim Torino postaje središte talijanske industrije. Torinski metalci bili su predvodnici torinske radničke klase i s obzirom na značaj te industrije u zemlji, njihova su se gibanja često pretvarala u opći pokret radnika u čitavoj sjevernoj Italiji.

Stoga sazrijevanje Togliattijeve političke misli nastaje prije svega u proučavanju neposrednih uvjeta i želja radničke klase Torina. Upravo je taj neposredni dodir s radnicima ubrzao proces oslobađanja od hegelijanskih i idealističkih elemenata.

Togliatti, Gramsci i drugi studenti istih političkih uvjerenja još su uvijek u toku 1914. godine simpatizeri Socijalističke partije, zanose se socijalističkim idejama i šire ih među studentima. Ali kada su postali članovi Socijalističke partije 1915. godine, oni su već smatrali da je talijansko društvo protkano

¹ Marcella e Maurizio Ferrara: *Conversando con Togliatti*, Edizione di Cultura Sociale, Roma, 1954, p. 18—22.

² A. Gramsci: *Historijski materijalizam i filozofija Benedetta Crocea*. Zagreb, 1958, str. 229.

³ Evo kako se toga prisjeća Togliatti: »Slušali smo njihove razgovore, razgovarali smo s njima, zanimali se za njihovu borbu, izgledali su na prvi pogled različiti od nas studenata; izgledala je drugačija njihova ljudska narav. Ali nije bila drugačija narav. Bila je, dapače, prava narav... boreći se da bi promijenili uvjete svog rada, mijenjali su kroz određeno vrijeme same sebe i stvarali nove okolnosti za svoju egzistenciju i za čitavo društvo.« Palmiro Togliatti, Gramsci, Milano, 1949, p. 117—118.

takvim suprotnostima koje će izazvati revolucionarno gibanje, oboriti staro društvo i izgraditi novo. Oni su uvjereni da se u tvornicama industrijskog sjevera nalazi ona revolucionarna snaga koja će promijeniti staro društvo. Tako se stiglo do prihvaćanja socijalističke teorije. Međutim, istovremeno se nametalo bezbroj praktičkih pitanja na koja se nisu mogli dobiti odgovori u tadašnjem socijalističkom pokretu.

Vođe talijanskoga socijalističkog pokreta bili su opterećeni pozitivizmom. To je bilo determinističko shvaćanje Marxa po kojem će slom kapitalizma nastati spontanom razvitkom njegovih unutrašnjih suprotnosti.⁴ Mladi su htjeli naglasiti i istaći voljni element u socijalističku teoriju i praksu, smatrajući da je radnička klasa ona snaga koja treba da postane na osnovi svoga revolucionarnog iskustva nosilac društvenog preobražaja.

Togliatti se sjeća iz tih dana zajedničkih problema koji su ih zaokupljali, naročito interesa za istraživanjem talijanskog društva i ističe Gramscijevo iskustvo koje mu je služilo kao putokaz.⁵

Oktobarska revolucija i njezin međunarodni značaj otvorili su mladim torinskim socijalistima perspektivu rješenja problema koji su po završetku rata izbili na površinu. Gramsci, Togliatti i njihovi drugovi shvatili su vrijednost Oktobra i Lenjina za talijanski radnički pokret. Oni su 1. svibnja 1919. pokrenuli časopis »Ordine nuovo« (Novi poredak), kao organ torinske radničke klase za politička i kulturna pitanja⁶ koji će izraziti interese radničke klase na mjestu proizvodnje. Njegovu redakciju kojoj je Gramsci bio na čelu činili su Palmiro Togliatti, Umberto Terracini i Angelo Tasca.

Trebalo se staviti na čelo jednog pokreta koji bi bio sposoban da preuredi čitavo talijansko društvo na novim osnovama. To je bio velik zahvat i njegova je polazna točka bila, s jedne strane, revolucionarno iskustvo i gibanja torinske radničke klase i, s druge strane, ozbiljni društveni problemi i neophodnost da se izlaz traži u novom društvenom poretku. Zato oni žele slijediti primjer radničke klase Rusije, koja je uzela vlast i udarila temelj novoj državi.

⁴ Togliatti vrlo slikovito ističe da je pozitivizam bio »znanost i filozofija socijalizma talijanskih socijalista i u ovom plosnatom Prokrustovom krevetu bio je prisiljen da se ispruži i ponaša, usprkos svojoj robustnoj ličnosti, Karl Marx i njegova dijalektika...« Marcella e Maurizio Ferrara: *Conversando con Togliatti*, p. 27.

⁵ »Gramsci je bio ispred mene« — kaže Togliatti — »po kulturi, intelektualnom i političkom iskustvu i bio je vodič koji me je tada vodio... Razgovor koji se vodio s njim odnosio se na izgradnju socijalističke misli, ali u njezinu središtu nije bila diskusija o odnosima koji se općenito utvrđuju između kapitala i rada i zakona koji ih upravljaju, već konkretno istraživanje koje upravo polazi od Sardinije i stiže do analize ekonomske izgradnje talijanskog društva i države...« P. Togliatti: *Gramsci sardo*, »Il Ponte«, n. 9—10, 1951, p. 1085—1086.

⁶ Časopis je tretirao pored političkih i kulturna pitanja u okviru obnove evropske kulture u kojoj ruska revolucija u prvom redu može dati vrlo originalan prilog u zadobijanju nove univerzalne socijalističke kulture. To je misao o revolucionarnoj kulturi kao bitnom elementu socijalne revolucije. Prema tome, časopis je bio preokupiran dvama problemima: proučavanjem borbe radničke klase u njenim autonomnim oblicima i tvornici i problemom kulturne revolucije koja prati i pobuđuje političku revoluciju.

Togliatti i Gramsci s tim u vezi prate i proučavaju sve ono što im omogućuje da spoznaju misao i djelo Lenjina. Ideja o tvorničkim savjetima kao embrionalnim organima radničke vlasti sazrela je kod Gramscija za vrijeme rata. On je Togliattija upoznao s iskustvima pokreta tvorničkih povjerenika u Engleskoj i spisima američkog sindikalnog vođe De Leona. Međutim, kako Togliatti kaže, stvari u početku nisu bile »ni obične, ni jasne«.⁷

Ideološki izvori koncepcija mladih socijalista o tvorničkim savjetima bili su raznovrsni. To političko shvaćanje oslanja se na mjesto u Marxovim spisima u kome je riječ o komuni kao industrijskoj organizaciji komunističkog društva proizvođača. Ali prevladava utjecaj Lenjina i oktobarske revolucije. Mladi komunisti bili su impresionirani oktobarskom revolucijom i njezinim reperkusijama u Evropi. Njih su posebno interesirali oblici političkog i ekonomskog organiziranja radničke klase. Oni su bili svjesni činjenice da je poslijeratna situacija u Italiji bila povoljna za revolucionarnu akciju i da je ruska revolucija mogla u mnogočemu da služi kao uzor.

Koncepcija savjeta nije odjednom sazrela kod njih, već postepeno nakon analiza iskustava evropskoga i američkog radničkog pokreta, naročito onih pokreta koji su se temeljili na radničkoj kontroli u privredi. U njihovoj koncepciji o tvorničkim savjetima mogu se sresti postavke koje su pod utjecajem teoretičara francuskog sindikalizma Georgea Sorela, zatim Daniela de Leona i njegova industrijskog sindikalizma (pokret Industrial Workers of the World) u Americi kao i pokreta tvorničkih povjerenika (shop stewards) u Engleskoj.

Ti su utjecaji marginalni u usporedbi s utjecajem koji su na njih izvršili Lenjin i ruski sovjeti. Gramsci u svom članku »Sindikalizam i savjeti« u časopisu »Ordine nuovo« izričito kaže da sistem savjeta koji se temelji na organizaciji radnika na mjestu proizvodnje »vodi porijeklo iz konkretnih povijesnih iskustava ruskog proletarijata«,⁸ zapravo, da je to djelo ruskih komunista, a ne sindikalista.

To što je mlade socijaliste ujedinjavalo i što je činilo platformu časopisa »Ordine nuovo« vidi se iz Gramscijevih riječi koje je on izrazio u jednom od brojeva časopisa: »Što smo bili? Što predstavljamo? Kakve su naše parole?« — pita se Gramsci i odgovara: »Jedini osjećaj koji nas je sjedinjavao na sastancima bio je onaj koji je izazivao nejasnu strast, jedne nejasne proleterske kulture...«⁹ To je bio intelektualni aktivizam mladih socijalista, nezadovoljnih stanjem i ulogom Socijalističke partije. Oni su zapravo htjeli dati pravi odgovor na pitanje što se zbiva u svijetu, a što u Italiji.

Grupa »Ordine nuovo«, kako se nazivala, koristila se idejno-političkim utjecajem koji je imala među torinskim radnicima, ističući u prvi plan slijedeće zadatke: prebacivanje sindikalne borbe s korporativnog područja na teren revolucionarne borbe, zahtijevajući radničku kontrolu u proizvodnji, stvaranje oblika samoupravne radničke klase kao antiteze oblicima građanske države i izgradnja proleterske kulture.

⁷ Marcella e Maurizio Ferrara: *Conversando con Togliatti*, p. 42.

⁸ A. Gramsci: *Sindikalizam i savjeti*, Izabrana dela. Beograd, 1959, str. 171.

⁹ A. Gramsci: *Il programa dell'Ordine nuovo*, a. II, n. 12, agosto 1920, p. 46.

Već u lipnju 1919. godine Gramsci i Togliatti zajednički objavljuju u časopisu članak »Democrazia operaia« koji predstavlja kredo grupe »Ordine nuovo«. U članku se upozorava na obilje institucija u kojima se odvija društveni život radničke klase i zalaže se da se stvori organizirani sistem koji će omogućiti da se radnička klasa organizira i da djeluje. Tu se spominje uloga partije koja treba da ima svoje mjesto u sistemu radničke samouprave sa svojom idejnom funkcijom i predvodničkom ulogom što se nametalo kao neophodnost u tom vremenu kada je partija samo s takvim odlikama mogla odigrati svoju ulogu.¹⁰

Na stranicama časopisa Togliatti je pored Gramscija pokazivao izrazitu kulturnu aktivnost, pišući i izgrađujući jedno novo stajalište kulture koje je u protivnosti sa shvaćanjima građanske kulture, iako se još uvijek nalazi pod utjecajem liberalnih shvaćanja. Liberal Pierro Gobetti sjeća se ovih prvih mjeseca izlaženja časopisa »Ordine nuovo« i ističe briljantnost kronike u kojoj je surađivao Togliatti.¹¹ Ta kronika koju je uređivao Togliatti pod nazivom »Battaglia della idee« pružala je širok kulturno-politički horizont i pokazivala sazrijevanje njegove političko-kulturne misli.

U prvom broju »Ordine nuovo« nalazimo kratku Togliattijevu recenziju knjige sindikalista Agostina Lanzille koji je iznosio tezu »o ratu kao revoluciji«. To je jedan od prvih političkih spisa Togliattija u kome naglašava pitanje čovjeka kao primarnog činioca u povijesti i revoluciji.¹² Tu se osjeća prisutnost marksističkoga metodološkog pristupa s namjerom da se analizira fenomen rata i objasni pomoću raznih socijalnih činilaca.

Sredinom 1919. godine u Torinu se javljaju veća revolucionarna gibanja metalurških radnika, što je izazvalo prve razlike među urednicima »Ordine nuovo«, i to s jedne strane Gramscija, Togliattija i Terracinija i, s druge strane, Taske. Predstavnici radnika organiziraju se na svim nivoima tvornica i postojeće unutarnje komisije¹³ dobivaju vrlo veliku ulogu u tvornicama. Upravo je grupa »Ordine nuovo« među radnicima organizirala rasprave o preobražaju komisija u nove organe radničke klase pod nazivom tvornički savjeti. Gramsci je sa svojim drugovima shvatio da je unutarnja komisija jezgra nove radničke vlasti, zalažući se da se ona pretvori u tvornički savjet po ugledu na slična iskustva ruske revolucije. Kao rezultat takvih stajališta Gramsci je s Togliattijem i Terracinijem izveo tzv. redakcijski udar i u sedmom broju časopisa pitanje unutrašnjih komisija izrazio kao središnji

¹⁰ A. Gramsci e P. Togliatti: *Democrazia operaia*, L'Ordine nuovo, Torino, 1955, p. 11.

¹¹ P. Gobetti: *La Rivoluzione liberale*, Torino, 1948, p. 119.

¹² P. Togliatti: *La disfatta di A. Lanzilla*, »Ordine Nuovo«, a. I, n. I, 1 maggio 1919.

¹³ Prva unutarnja komisija (Commissione interna) u Italiji osnovana je 1906. godine u Torinu ugovorom između sindikalne organizacije i uprave tvornice s ciljem da rješava sporove s vlasnicima i sklapa ugovore. Ona je predstavljala jedinstven predstavnički organ svih zaposlenih u poduzeću. Za vrijeme prvog svjetskog rata bile su formirane u mnogim poduzećima. Grupa »Ordine nuovo« smatrala je da su unutarnje komisije organi radničke samouprave pod uvjetom da se oslobode ograničenja nametnutih od vlasnika i da im se da nov sadržaj.

problem pokreta.¹⁴ Taj članak o ulozi unutrašnjih komisija i značenju njihova preobražaja u tvorničke savjete kao organe samouprave radničke vlasti napisao je Gramsci u suradnji s Togliattijem. Na taj način časopis »Ordine nuovo« postaje pravi organ pokreta radničke klase u tvornicama Torina jer je on na svojim stranicama izražavao njihove neposredne želje i zahtjeve.

Prema shvaćanjima mladih socijalista, tvornički su savjeti u prvom redu trebali biti samoupravni organi neposrednih proizvođača koji će kao organi i instrumenti radničke kontrole preuzeti upravljanje proizvodnjom.

Oni su, dakle, shvaćali savjete kao samoupravna tijela s dvostrukom ulogom: ekonomskom i političkom. U ekonomskom pogledu savjeti bi predstavljali jedinstvo proizvođača koji upravljaju procesom proizvodnje. Zapravo, radnici okupljeni oko strojeva stječu svijest o svom položaju na ekonomskom polju i zato stvaraju svoje predstavničke ustanove kao »funkciju stečene autonomije, stečene svijesti o upravljanju«, kako ističe Gramsci.

U političkom smislu tvornički savjeti trebali su biti zajednica proizvođača koji se organiziraju da bi se oslobodili ekonomskog ropstva. Zapravo, poslijeratna situacija je tražila stvaranje revolucionarnih organa spremnih za akciju i zato su torinski socijalisti promatrali savjete ne samo kao sredstvo za realizaciju samouprave već kao ćelije nove revolucionarne vlasti. Tako su ih oni zamislili kao oruđa organizacije i borbe radničke klase prilagođene zadobivanju vlasti na mjestu proizvodnje u času kada se osvajanje vlasti postavilo kao nužna potreba.

Grupa »Ordine nuovo« obratila se neposredno radnicima kao proizvođačima a ne kao pristašama Socijalističke partije, da bi odbacili birokratske i hijerarhijske zapreke koje otuđuju radničku klasu. Ovakvo stajalište bilo je tumačeno od strane vodstva Socijalističke partije kao ponavljanje sorelijanske »teorije spontanosti« i kritiziran pokret »Ordine nuovo« kao sindikalistički pokret.

Stavovi grupe »Ordine nuovo« nailazili su i na protivljenje struje tzv. astensionista¹⁵ koja je djelovala u Socijalističkoj partiji na čelu sa sekretarom napuljske federacije Amadeom Bordigom, koji je držao da revolucija može biti ostvarena samo od jedne političke elite radničke klase.

U desetom broju časopisa u rubrici »Cronache dell'Ordine nuovo« Togliatti se osvrće na rezultate dvomjesečnog djelovanja pokreta. Po njemu je to još jedna politička akcija koja je urodila plodom što su tvornice zahvaćene novim idejama. Togliatti poziva radnike koji su u neposrednom kontaktu sa životom tvornice na neophodnost revolucionarnih priprema kako bi mogli »raditi zajedno s nama u istom smjeru ideja«.¹⁶ U uvodniku istog broja pod

¹⁴ »Potrebno je proučavati organizaciju tvornice kao sredstvo proizvodnje... proučavati sve ono što se događa usred radničke klase... U Italiji i u Torinu postoji korijen radničke vlasti, korijen sovjeta; to je unutrašnja komisija... proučavajmo kapitalističku tvornicu kao neophodan oblik radničke klase, kao politički organizam, kao nacionalni teritorij radničkog samoupravljanja.« A Gramsci: *Il programma dell'Ordine nuovo*, »Ordine nuovo«, p. 46.

¹⁵ Astensionisti ili bojkotisti bili su frakcija Socijalističke partije koja je bila protivnik bilo kakvih oblika parlamentarne borbe, te su po tome i dobili ime (bojkot izbora).

¹⁶ P. Togliatti: *Cronache dell'Ordine nuovo*, »Ordine nuovo«, a. I, n. 10., 19. luglio 1919.

naslovom »Lo stato del lavoro« Togliatti pokazuje sliku onoga što treba biti pokret radnika organiziran u tvornicama i ističe nužnost da se pokret razvije na nacionalnom planu.¹⁷

U drugoj polovini 1919. pod vodstvom grupe »Ordine nuovo« otpočeo je u Torinu pokret za stvaranje tvorničkih savjeta pod parolom »sva vlast u tvornicama tvorničkim savjetima«. Pokret stvaranja tvorničkih savjeta prihvatili su radnici¹⁸ i za nekoliko mjeseci tvorničke savjete nalazimo gotovo u svim metalurškim tvornicama u Torinu. Nastajanje i djelovanje tvorničkih savjeta u 1919. i 1920. godini ima dvije etape uvjetovane događajima i procesima koji su se odvijali u tom razdoblju.

Prva etapa obuhvaća vrijeme od rujna 1919. kada je stvoren prvi tvornički savjet¹⁹ do kraja travnja 1920. što završava gušenjem štrajka torinskih radnika, kada je bio postavljen zahtjev za priznanjem tvorničkih savjeta.

Druga etapa slijedi od svibnja do rujna 1920. godine u kojoj opada aktivnost savjeta zbog pritiska poslodavaca i represalija vlasti da bi u rujnu došlo do zauzimanja tvornica od radnika u nizu industrijskih središta sjeverne Italije.

Po snazi i masovnosti to je bio vrlo značajan pokret talijanske radničke klase u poslijeratnim godinama. Tada dolazi do djelomičnog ostvarenja zamisli grupe »Ordine nuovo«: savjeti u mnogim tvornicama u Torinu neposredno rukovode procesom proizvodnje, dostižući vrhunac svoje aktivnosti i potvrde.

Grupa »Ordine nuovo« pružala je stalnu pomoć tvorničkim savjetima i putem sastanaka s njihovim predstavnicima razmjenjivala mišljenja o aktualnim problemima njihove organizacije i djelovanja.

Togliatti je vrlo aktivan ne samo u raspravama i razmjeni mišljenja s radnicima već se i na stranicama časopisa zalaže za osnivanje tvorničkih savjeta. S tim u vezi vrlo je značajan njegov članak »La costituzione dei Soviet in Italia« u kome kritizira projekt Niccole Bombaccija, člana Direkcije Socijalističke partije koji je dobio zadatak od rukovodstva da izradi prijedlog primjene sistema sovjeta. To je bio pokušaj rukovodstva Socijalističke partije koje je bilo protiv pokreta tvorničkih savjeta s ciljem da ih podvrgne pod svoju kontrolu.

Togliatti je izvršio vrlo radikalnu marksističku kritiku tog prijedloga, tvrdeći da, prema Marxu, svakoj nadgradnji pa tako i političkoj prethode društvene pretpostavke. »Prije nego mijenjamo oblik države« — piše Togliatti — »buržoazija mijenja bit, mijenja strukturu građanske zajednice, zatim misli o ustavu. Mi, prema Bombacciju, trebamo učiniti suprotan put, poći od rezultata prije nego utvrdimo njegove pretpostavke i uvjete... Sovjet je, za nas, kao što je bio parlament za građanske sisteme, točka pristajanja,

¹⁷ Marcella e Maurizio Ferrara: *Conversando con Togliatti*, p. 53.

¹⁸ Na Kongresu Radničke komore u Torinu u prosincu 1919. predstavnici 38 tisuća torinskih radnika podržali su pokret stvaranja tvorničkih savjeta.

¹⁹ 13. rujna 1919. bio je izabran prvi tvornički savjet u tvornici FIAT—Brevetti. Odmah poslije toga izabran je savjet u FIAT—Centro a zatim u ostalim poduzećima Torina, tako da je više od 35 tisuća torinskih radnika izabralo svoje predstavnike u tvorničke savjete.

krajnje političko ustrojstvo društva...²⁰ Zato Togliatti naglašava da Bombaccijev prijedlog nije »ni revolucionaran ni marksistički«, već jedna jurišna konstrukcija koja nema nikakve vrijednosti.

Pokret tvorničkih savjeta predstavlja za grupu »Ordine nuovo« borbu za novu koncepciju revolucionarnog procesa koji se rađao u intimnom okviru proizvodnje. Zato je grupa u prvom razdoblju bila zaokupljena problemima klase i njezinim oblicima na mjestu proizvodnje da bi ona upravo tim oblicima mogla izraziti svoju klasnu funkciju. Partija je usmjeravajuća snaga i da bi to ona stvarno bila, trebalo je, po grupi »Ordine nuovo«, preobraziti Socijalističku partiju u revolucionarnu partiju. Kada se pokazalo da se Socijalistička partija ne može preobraziti, već da se pretvara u element koji je protivan samoupravnim oblicima radničke klase, u grupi »Ordine nuovo« javljaju se prva shvaćanja o stvaranju nove partije s novom fizionomijom.

Nakon što je došlo do zauzimanja tvornica u rujnu 1920. Togliatti piše članak u kome se, polazeći od iskustva tvorničkih savjeta, zalaže da se postavi problem osvajanja vlasti koji ne treba ostaviti za kasniju fazu, odnosno da treba »predvidjeti stvaranje jedne nove revolucionarne partije«, zapravo, postaviti problem »političkog vodstva čitavog pokreta«.²¹

Stavljanje partije u središte pažnje označava i pomiče težište djelovanja pokreta na općenacionalni plan na kojem partija treba da izađe s programom rješenja osnovnih problema talijanskog društva. Tada Gramsci inzistira na stvaranju komunističkih grupa, smatrajući da se Socijalistička partija nalazi u krizi i da jezgru nove formacije treba tražiti u »komunističkim grupama« u tvornici. O tom pitanju izbila su neslaganja među vođama pokreta »Ordine nuovo«. Dok su Togliatti i Terracini smatrali da akciju ipak treba voditi u postojećoj Partiji, Gramsci je postavljao težište na rad »komunističkih grupa«. Ova kriza grupe i izolacija Gramscija, koji je ostao u manjini nije se odrazila na stranicama časopisa »Ordine nuovo« i jedinstvo se ponovno učvrstilo u kolovozu 1920. godine, kada je došlo do zauzimanja tvornica.

Togliatti posvećuje sve veću pažnju i kulturnim problemima na stranicama časopisa »Ordine nuovo«. Članci pokazuju da se njegova ličnost sve više razvija, oslobađajući se ostataka nemarksističkoga filozofskog odgoja.

Poznati publicist Mario Missiroli uputio je časopisu članak pod naslovom »Il socialismo contro scienza« u kome tvrdi da socijalizam, da bi se održao, treba uništiti znanost. U replici Togliatti objašnjava što je namjera kulture i zalaže se da se kultura ne može svesti samo na kompleks znanja i informacija. Ona mora objasniti proces znanstvenih otkrića da bi čovjek, a posebno radnik, shvatio ne samo stroj i tehničke procese »nego i cijelu evoluciju, koja je bila duga i teška, kao borbu čovječanstva da bi svladao prirodu i pokorio slijepe i brutalne snage koje se suprotstavljaju čovjekovoj vlasti«.²² Togliatti smatra da, objašnjavajući znanstvena otkrića, čovjek, odnosno radnik dobiva osobnu vrijednost koja nadvisuje njegovu dotadašnju individualnost.

²⁰ »Ordine nuovo«, a. I, n. 37, 14 febbraio 1920.

²¹ P. Togliatti: Agli operai e contadini di tutta Italia, »Ordine nuovo«, a. I, n. 42, 27 marzo 1920.

²² P. Togliatti: Postilla, »Ordine nuovo«, a. I, n. 10, 19 luglio 1919.

Na taj način znanost nije privilegija pojedinaca ni neshvatljivi fetiš, već ona dobiva svoju pravu kulturnu funkciju i stavlja se na taj način u službu naroda.

Kada je pokret zauzimanja tvornica, u kome je sudjelovalo oko 600 tisuća radnika, dostigao vrhunac i kada se niz tvornica industrijskih centara sjeverne Italije našao u rukama radnika, vlada intervenira i upozorava industrijalce da će ako ustraju na svojim zahtjevima o sniženju radničkih nadnica, predložiti parlamentu projekt zakona o radničkoj kontroli. Nato su se sastali vlasnici tvornica s predstavnicima vlade i sindikalnim vođama i sporazumjeli se o prekidu ovog pokreta.

Togliatti je tada na stranicama torinskog izdanja »Avantija«, u čijoj se redakciji nalazio, opominjao radnike da razbiju iluzije o radničkoj kontroli.²³ To je bilo ispravno, jer projekt o radničkoj kontroli koji je predložio predsjednik vlade, liberal Giovanni Golitti i koji je bio usmjeren na to da umiri radnike, nije nikada stupio na snagu.

Na ovaj način bio je razbijen pokret tvorničkih savjeta koji (uglavnom izoliran na Torino) nije mogao postići općenacionalni značaj, čime je unaprijed bio osuđen na propast. Torinska sekcija Socijalističke partije, u kojoj su većinu činili članovi grupe »Ordine nuovo«, bila je preslaba da bi mogla odlučujuće utjecati na opći kurs Socijalističke partije.²⁴

Rukovodilac Socijalističke partije Giacinto Serrati posebno je optužio torinsku sekciju da je nedisciplinirana i usredotočio kritiku protiv torinskog izdanja »Avantija« u čijoj su se redakciji nalazili Gramsci i Togliatti. Naročito je bio kritiziran Gramsci zbog poraza tvorničkih savjeta. To je dovelo do oštrog sukoba torinske sekcije i Direkcije Socijalističke partije. Serrati kao direktor »Avantija« uspio je zatvoriti torinsko izdanje koje se nalazilo pod kontrolom grupe »Ordine nuovo«.

Pošto su bili lišeni »Avantija«, skupština torinske sekcije Socijalističke partije odlučila je da »Ordine nuovo« sada kao dnevnik postane službeni organ komunističke frakcije u Torinu, jer je »Ordine nuovo« kao tjednik prestao izlaziti očuvavši naslovnu stranu u novom dnevniku. Gramsci je tada imenovan za direktora, a Togliatti za glavnog urednika dnevnika »Ordine nuovo«.²⁵

U skladu s tim sekcija Socijalističke partije u Torinu u rujnu 1920. pokreće pitanje osnivanja nove partije. S tim u vezi rukovodstvo torinske

²³ P. Togliatti: Cooperativa o schiavitù?, »Avanti«, ed. piemontese, 7 ottobre 1920.

²⁴ Gramsci objašnjava slabosti torinske grupe u pokretu tvorničkih savjeta sljedećim riječima: »U 1919—1920. godini mi smo učinili vrlo teške greške koje duboko i sada ispaštamo. Nismo, zbog straha da ćemo biti nazvani laktašima i karijeristima, stvorili frakciju i tražili da se organiziramo po čitavoj Italiji. Nismo htjeli dati tvorničkim savjetima u Torinu samostalan rukovodeći centar koji bi mogao obaviti utjecaj u čitavoj zemlji zbog straha od rascjepa u sindikatima i da bi bili prerano isključeni iz Socijalističke partije.« Pismo Gramscija Alfonzu Leonettiju 28. siječnja 1924. P. Togliatti: La formazione del gruppo dirigente del partito comunista Italiano, Roma 1962, p. 183.

²⁵ Marcella e Maurizio Ferrara: Conversando con Togliatti, p. 87.

sekcije 18. rujna objavljuje saopćenje u kojem se ističe »uvjerenje da sudbina socijalističke revolucije zavisi prije svega od postojanja partije koja bi zaista bila komunistička...«.²⁶

Komunistička grupa u Socijalističkoj partiji u Torinu vjerovala je da postoji revolucionarna situacija u Italiji i da je moguće uzeti vlast, odnosno da u tom kontekstu treba razumjeti i shvaćanje takve fizionomije partije koja će se ugledati na Boljševičku partiju.

Sukob sa Serratijem i rukovodstvom Socijalističke partije baca u pozadinu razlike između grupe »Ordine nuovo« i grupe »bojkotista«, te se stvaraju preduvjeti za stvaranje nacionalne frakcije komunista. Novoj komunističkoj frakciji (osnovanoj u Imoliju 28. i 29. prosinca 1920), koja će činiti jezgru buduće komunističke partije, Amadeo Bordiga je pružio organizaciona sredstva — kako kaže Togliatti — a torinska grupa »čvrstu jezgru proleterskih masa«.²⁷

Na 17. kongresu Socijalističke partije Italije u Livornu 21. siječnja 1921. došlo je do otcjepljenja komunističke frakcije²⁸ i stvaranja nove Komunističke partije koja je odmah postala sekcija Komunističke internacionale i na čijem se čelu našao Amadeo Bordiga.

To je bio vrlo ozbiljan rascjep na ljevici koji je doveo do podjele radničkog pokreta upravo u trenutku kada je fašizam otpočeo svojim pohodom, vršeci brutalne napade i obračune s organizacijama i pojedincima u radničkom pokretu u sjevernoj Italiji.

Togliatti nije prisustvovao kongresu, već je ostao u Torinu da uređuje list »Ordine nuovo«. Stvaranje nove Komunističke partije dočekao je s komentarom u listu »Ordine nuovo« pod naslovom »Che avverrà domani?«²⁹ To je članak koji odiše određenom zabrinutošću, odnosno Togliatti se pita što će se sutra dogoditi s obzirom na brojčanu snagu i sposobnost nove organizacije da izrazi na pravi način svoju novu političku orijentaciju.

Razdoblje »Ordine nuovo« predstavlja, dakle, za Togliattija vrijeme političkog sazrijevanja i oslobađanja njegovih mladenačkih zabluda. Nalazeći se najprije kao student pod utjecajem talijanskih idealističkih filozofa, on stiže do socijalističke ideje, izražavajući na buntovan način borbu protiv društvenih nepravdi. Susret s naučnim socijalizmom je u početku još uvijek pozitivistički, što je inače bila značajka političke misli talijanskog socijalizma.

Utjecaj Oktobra i Lenjina bio je presudan za Togliattija i on je shvatio te ideje i značaj njihove primjene u uvjetima talijanskog društva čiji će realizator biti proletarijat organiziran u svojim samostalnim oblicima. Prema tome,

²⁶ *L'Avanti*, 18 settembre 1920. Vidi: *La cultura italiana del 900 attraverso le riviste, L'Ordine nuovo a cura di Paolo Spriano, Einaudi Editori*, p. 103.

²⁷ P. Togliatti: *La formazione del gruppo dirigente del PCI, o. c.*, p. 94.

²⁸ Kada je na kongresu raspravljano o prihvatanju »dvadeset i jednog uvjeta« Kominterne kojim se tražio prekid s reformistima u Partiji, došlo je do rascjepa. Komunistička frakcija je na Kongresu tražeci odstranjenje reformista iz Partije dobila 58.750 glasova, reformisti 14.690, a većina koju su činili maksimalisti 98.000. Na to su se komunisti s. A. Bordigom i A. Gramscijem na čelu otcijepili i osnovali Komunističku partiju Italije.

²⁹ Togliatti: *Che avverrà, »L'Ordine nuovo«, 22 gennaio 1921, Conversando con Togliatti*, p. 53.

pokret »Ordine nuovo« (čiji je i Togliatti bio protagonist) predstavlja stvaralački spoj socijalističke teorije i revolucionarne prakse u uvjetima talijanskog industrijskog sjevera. U takvim okolnostima izgrađivao se Togliatti, oslobađajući se idealističkih zabluda. Stoga, proučavanje posebnih uvjeta talijanskog društva i njegovih problema u svjetlu socijalističke teorije činit će stalno značajku Togliattijeve političke misli.

Njegovu političku misao u ovom razdoblju izdvaja značajan interes za kulturne probleme radničke klase, odnosno izgradnja proleterske kulture. Novo shvaćanje kulture kao rezultat jednog intelektualnog aktivizma postaje sastavni dio politike i to će biti prisutno u Togliattijevoj političkoj aktivnosti kroz čitavo njegovo životno razdoblje. Svojom ličnošću to je prenio i na talijanski komunistički pokret kome je dugo bio na čelu i koji je zbog toga uvijek imao razvijen osjećaj za uzajamnu povezanost problema kulture i politike.

Sve je to pridonijelo razvoju Togliattija kao pisca o političkim i kulturnim problemima koji već u ovom razdoblju kao dokaz svojih tvrdnji upotrebljava vrlo uvjerljive argumente i koji stalno pokazuje želju i sposobnost da shvati društvene probleme i da ih razumije.

Prema tome, razdoblje »Ordine nuovo« predstavlja za Togliattija vrijeme kada se on razvio od mladog socijalista do aktivnog komunistu, izgrađujući se postepeno, kao marksistički i politički mislilac.

II. Politička shvaćanja od osnivanja Partije do prelaska u ilegalnost

Komunistička partija Italije koja je nastala rascjepom Socijalističke partije na kongresu u Livornu nije bila brojna. Ona je bila idejno homogena premda sastavljena od ranije frakcije »bojkotista«, grupa »Ordine nuovo« i starih maksimalista³⁰ koji su svi prihvaćali uvjete Komunističke internacionale o organizaciji komunističke partije. U Partiji je većinu činila grupa »bojkotista« na čelu s Amadeom Bordigom. On je bio snažna politička ličnost s dugogodišnjim organizacionim iskustvom, ali sa sektaškim shvaćanjima o partiji. Nju je zamišljao kao organizaciju vojnog tipa koja bi se temeljila na strogoj poslušnosti svojih članova.

Razlike u shvaćanjima koje su tada postojale između Bordige i ranije grupe »Ordine nuovo« (posebno Terracinija i Togliattija) nisu takve kakve će se pojaviti kasnije. Oni su imali slična mišljenja kada se radilo o nepovoljnom stavu Partije prema stvaranju jedinstvene fronte sa socijalistima što je oštro kritizirala Kominternu.³¹ Partija nije uočavala opasnost od fašizma

³⁰ Centralni komitet izabran na Kongresu u Livornu bio je sastavljen od istaknutih predstavnika bivših frakcija Socijalističke partije. U svom je sastavu imao najbrojniju grupu »bojkotista« (Bordiga, Grieco, Fortichiari, Repossi, Parodi, Polano, Sessa, Tarsia), zatim maksimaliste (Belloni, Bombacci, Gennari, Misiano, Marabini) i dvojicu iz grupe »Ordine nuovo« (Gramsci, Terracini).

³¹ Treći kongres Kominterne koji je održan 1921. god. u Moskvi (od 22. lipnja do 12. srpnja) inzistirao je na jedinstvenoj fronti u radničkom pokretu Italije i podvrgao kritici sektaške pozicije u Komunističkoj partiji Italije.

koja je prijetila zemlji pa i radničkom pokretu,³² te je zastupala stajališta da je proleterska revolucija jedini izlaz iz krize građanskog društva u Italiji.

Togliatti nije bio član Centralnog komiteta nove partije, ali mu je u ljeto 1921. godine, nakon što je osnovan dnevnik »Il Comunista« kao središnji organ partije, bilo povjereno da ga uređuje kao glavni urednik. List je ubrzo postao poznat po vještim uvodnicima koje je pisao Togliatti. Tipografski radnici mu daju nadimak »Ercoli« (Herkul) zbog njegova suhonjava izgleda, po kome će kasnije postati poznat u Komunističkoj internaciji.

Togliatti već u svibnju 1921. objavljuje u »Ordine nuovo« članak u kome ističe značajne razlike između stare vladajuće grupe u Italiji i nove koju donosi fašizam. Pokazuje da je došao kraj liberalističke države i njezine koncepcije podjele vlasti koja se sada usredotočuje u rukama određenih represivnih organa (birokracije, sudstva, vojske i policije), oduzimajući postepeno parlamentu legislativnu vlast. Istovremeno kritizira Socijalističku partiju, koja nije dorasla novonastaloj revolucionarnoj situaciji jer se ne može osloboditi reformista.³³ Ovdje se mogu zapaziti vrlo točna zapažanja o procesu koji zahvaća talijansku državu u pravcu njezina jačanja, i to u času kada se fašizam sprema da je potpuno podvrgne i stavi u svoju službu. Njegove primjedbe na Socijalističku partiju između ostalog odraz su sektaških stavova koji su bili prisutni u Partiji pod utjecajem Bordige. Sektaštvo je upravo tada manifestiralo svoju pogubnost kada su komunisti odbili da sudjeluju u pokretu »Arditi del popolo«, prvih mjeseci 1921. godine, zajedno s drugim antifašističkim grupama, koji je bio vojnički organiziran da bi spriječio fašistička divljanja.

U ožujku 1922. godine održan je u Rimu II kongres Komunističke partije Italije na kome su bile prihvaćene »Teze o taktici«. One su izrazile sektašku poziciju Partije³⁴ prema politici jedinstvene fronte i isključile mogućnost fašističkoga državnog udara. To je učinjeno u času kada su fašističke skvadre terorizirale gradove i naselja sjeverne Italije i pripremale se za zauzimanje vlasti. Gramsci je prihvatio Teze što se vidi iz jednog pisma koje je 1924. godine iz Beča uputio Togliattiju i drugim,³⁵ objašnjavajući to razlozima jedinstva Partije i važnosti koju je u njezinoj organizaciji imao Bordiga. Međutim, precizira Togliatti, da je Gramsci u kongresnoj komisiji kritizirao Teze, ali da to nije učinio na plenarnoj sjednici da ne bi oslabio borbu koja se tada vodila protiv desnice.³⁶

Na Kongresu je Izvršni komitet ostao u ranijem sastavu, dok su u Centralnom komitetu izvršene izmjene i izabrano pet novih članova među

---

³² U pismu iz Beča 9. veljače 1924. god. upućenom Togliattiju i Terraciniju, Gramsci piše da je »u 1921. i 1922. Partija imala svoj služben stav: da nije moguć dolazak fašističke ili vojne diktature«. P. Togliatti: *La formazione del gruppo dirigente del PCI*, p. 199.

³³ P. Togliatti: *Dovere rivoluzionario*, »Ordine nuovo«, a. I, n. 134, 15 maggio 1921.

³⁴ P. Togliatti: *La formazione del gruppo dirigente*, p. 24.

³⁵ Idem, p. 272.

³⁶ Maurizio e Marcella Ferrara: *Conversando con Togliatti*, p. 103.

kojima i Togliatti. Bilo je odlučeno da Gramsci predstavlja Partiju u Kominterni radi čega on poslije dva mjeseca napušta Italiju i odlazi u Moskvu.

U tom vremenu ističe se Togliattijev članak pod naslovom »Resistere o prepararsi« (»Oprijeti se ili pripremiti«)³⁷ u kome pozdravlja oružani otpor koji su radnici pružili fašistima u Rimu i Piemontu i zalaže se za akcije a ne prazne riječi koje političari izgovaraju u parlamentu. Togliatti, dakle, traži borbeno jedinstvo klase i njezinu akciju koja je nužna da bi se uspješno vodila borba protiv fašizma.

Kada je u listopadu 1922. godine Kongres Socijalističke partije isključio reformiste iz svojih redova, Togliatti je to komentirao uvodnikom u »Komunistu«, smatrajući da su stvoreni preduvjeti da se ostvari jedinstvo sa socijalistima.³⁸ Tome se suprotstavio Bordiga kome je Togliatti na sjednici CK u listopadu 1922. godine pružio otpor, što je imalo za posljedicu da je Togliatti izbrisan s liste delegata za IV kongres Kominterne.³⁹

Togliatti se u vrijeme održavanja IV kongresa Kominterne (studeni 1922) nalazio u zemlji u času kada su uvjeti postali vrlo teški poslije fašističkog »pohoda na Rim« u listopadu 1922. godine. Fašisti tada otpočinjnu legalnu borbu protiv Partije, optužujući je da je pripremala pobunu protiv države, i upadaju u redakciju lista »Komunist« koju su razrušili i zapalili. Trideset i prvog listopada »Komunist« se pojavio samo s naslovnom stranom i Togliattijevim apelom: »Beskorisno je podsjećati drugove kakav je njihov zadatak u sadašnjem času...«,⁴⁰ prestavši time svoje legalno izlaženje. Zbog svega toga Togliatti je morao preći u ilegalnost.

U to vrijeme odnosi između Komunističke partije Italije i Kominterne postali su vrlo zategnuti. Prepiska koja se vodila u toku 1923. i 1924. godine između Gramscija i njegovih drugova u zemlji, posebno Togliattija, pokazuje sporna pitanja između Internacionale i Komunističke partije Italije. Kada je Togliatti u travnju 1923. godine preuzeo rukovodstvo Partije u zemlji, Gramsci u pismu od 18. svibnja upućenom Togliattiju traži da se KPI bez rezerve prilagodi politici Kominterne. Gramsci u nastavku zahtijeva da se u njoj stvori jezgra koja će biti »ideološki homogena«⁴¹ da se suprotstavi Bordiginim stajalištima.

Izvršni komitet Kominterne imenovao je u svibnju 1923. novi Izvršni komitet KPI zbog toga što su neki njegovi članovi bili uhapšeni, a drugi izvan Italije. Bili su pozvani u novo rukovodstvo Partije: Togliatti, Scoccimarro, Fortichiari i Tasca. Iz vrlo intenzivne prepiske koja se tada vodila između Gramscija i Togliattija vidi se da zajednički inzistiraju na čvrstoći Partije i na stvaranju jedinstvene fronte, kritizirajući sektaštvo.

Nova vodeća grupa stvorena je u vrlo teškoj situaciji za Partiju. To je vrijeme vrlo grubih represalija protiv komunista kada je jedan dio partijskih rukovodilaca bio uhapšen (Bordiga, Grieco). Pored toga zabranjeni su bili

³⁷ »Ordine nuovo«, a. II, n. 195, 15 luglio 1922.

³⁸ P. Togliatti: La formazione del gruppo dirigente, p. 28.

³⁹ M. e M. Ferrara: Conversando con Togliatti, p. 107—108.

⁴⁰ Giorgio Bocca: Palmiro Togliatti, Bari, 1972, p. 71—72.

⁴¹ P. Togliatti: La formazione del gruppo dirigente, p. 64.

partijski listovi kao što su: »Ordine nuovo« u Torinu, »Il comunista« u Rimu i »Il lavoratore« u Trstu, a situaciju je otežavalo ionako teško stanje u Partiji.

Indikativan je Togliattijev istup na ilegalnom zasjedanju rukovodstva Partije u kolovozu 1923. Tim povodom zalaže se »da se svaki budući politički razvitak talijanskog proletarijata odvija na temeljima koji su radikalno različiti od onih tradicionalnih socijalističkog pokreta«,⁴² što naglašava samostalni put Komunističke partije i njezine izgradnje kao boljševičke.

U tom vremenu Togliatti razvija publicističku djelatnost o vrlo različitim pitanjima, ističući svoje sudove o fašizmu, o državnom udaru i o borbi protiv sektaštva. U članku »Sviluppi inesorabili« (»Neumoljivi razvoji«)⁴³ piše o karakteru koalicione vlade, koja je stvorena od narodnjaka i fašista poslije državnog udara. U tom članku Togliatti naglašava da osvajanje vlasti od strane fašizma ne znači i »pridobivanje sitne i srednje buržoazije kao sloja« i da je to pogreška u koju su upali mnogi politički pisci. Tu Togliatti pokazuje klasne odnose i prirodu klasa u objašnjenju političkih zbivanja u povodu napredovanja fašizma.

U parlamentu je u lipnju 1923. godine bio predložen novi izborni zakon, tzv. zakon Acerbo koji je favorizirao vladajuće partije i bio formula za početak otvorene diktature. U Togliattijevu komentaru,⁴⁴ u tršćanskom »Lavoratore« kritika nije isključivo upućena Fašističkoj partiji koja je nakon donošenja zakona »Acerbo« počela formalnu organizaciju svoje diktature, već i »narodnjacima« koji su svojim stavom omogućili podršku Mussoliniju i prihvaćanje toga zakona u parlamentu. U drugom članku u listu »Stato operaio« Togliatti pokazuje da rezultati primjene zakona »Acerbo« pokazuju da ćemo »imati parlament bez opozicije«.⁴⁵

U rujnu 1923. godine Togliatti među prvima u talijanskom radničkom pokretu pokazuje autoritarnu perspektivu fašizma koji želi »zauzeti vlast rasturanjem okupljenih radnika, spriječiti njihovo ujedinjavanje na bilo kojem području i pridobiti, dakle, oko sebe političke grupe buržoazije«.⁴⁶

Kako su se pripremali opći parlamentarni izbori, posljednji pred potpunu fašističku diktaturu, Komunistička partija je predložila da se u zemlji stvori antifašistički savez. U njega bi zajedno s komunistima ušle i dvije socijalističke partije: Jedinствена socijalistička partija (reformisti) i Socijalistička partija (maksimalisti). Taj prijedlog nije prihvatilo rukovodstvo tih dviju partija, a Socijalistička partija taj je savez uvjetovala odricanjem komunista od rascjepa u Livornu. Togliatti je to komentirao slijedećim riječima: »Mi smo za jedinstvo čitave klase i učinit ćemo svaki napor da to ostvarimo, ali klasi hoćemo pružiti sredstvo koje će joj dati sposobnost da se koristi ciljevima borbe njezina jedinstva: revolucionarnu partiju. Uvjetima koji su pret-

⁴² Dall'intervento di Togliatti alla riunione del CC del PCI del 9 agosto 1923, Idem, p. 112—113.

⁴³ P. Togliatti: Conversando con Togliatti, p. 117.

⁴⁴ P. Togliatti: Il destino dei popolari, »Lavoratore«, 6 luglio 1923.

⁴⁵ P. Togliatti: Sulla riforma elettorale, »Stato operaio«, a. 1, n. 1, 16 agosto 1923.

⁴⁶ Idem,

hodili u Livornu ne možemo se vratiti.«⁴⁷ To je bilo stajalište nove vodeće grupe i njezina želja da se stvori nova revolucionarna partija koja će se i po obliku i po karakteru razlikovati od postojeće Socijalističke partije.

Parlamentarni izbori od 6. travnja 1924. godine na kojima je Fašistička partija dobila 4,305.000 glasova, a komunisti samo 268.000,⁴⁸ pokazuju očitu slabost sektaške politike po kojoj bi se Partija trebala zadovoljiti »malim ali kvalitetnim brojem«. Na to Togliatti odgovara da nije pitanje da li će povećan broj članova Partije dovesti u pitanje njezinu ilegalnost, već koliko okupiti članova da bi Partija bila efikasna u neposrednom dodiru s masama.⁴⁹

Nakon što se u svibnju 1924. Gramsci vratio u Italiju i nakon što je bio izabran za poslanika, preuzima zajedno s Togliattijem političko rukovođenje Partijom.

U prvom broju novoga teoretskog časopisa »Ordine nuovo« Togliatti objavljuje članak »Partito e frazione« u kome raspravlja o stajalištu Trockog, koji se zalaže za stvaranje organiziranih frakcija u okviru Boljševičke partije i prešutno polemizira s lijevom strujom koja teži da se organizira kao frakcija⁵⁰ u okviru Komunističke partije Italije.

Nova vodeća grupa saziva Nacionalnu konferenciju Partije u Comu u svibnju 1924. godine na kojoj je Togliatti u usmenom izlaganju kritizirao sektaštvo s napomenom da su to ostaci dječjeg mentaliteta koji trebaju biti uklonjeni. Na konferenciji je izbio oštar sukob između Gramscija i Togliattija s jedne strane i Bordige s druge strane. To je bilo sučeljavanje shvaćanja o partiji kao organu klase koje je branio Bordiga i o partiji kao dijelu klase koje su zastupali Gramsci i Togliatti. Nova rukovodeća grupa borila se za shvaćanje da je partija dio klase što je značilo stvaranje partije masa a ne usko kadrovske partije.

Ovim se problemom bavio i V kongres Kominterne koji je održan od 17. lipnja do 8. srpnja 1924. godine u Moskvi, kome je kao delegat Partije, pored ostalih, prisustvovao i Togliatti. Togliatti je nastupio na Kongresu, govoreći o novim promijenjenim uvjetima u kojima se našao radnički pokret u Italiji. To više nije revolucionarna situacija kao što je bila ona poslijeratna. Radnička klasa nema više mjesto odlučujuće političke snage u društvenom životu koje je prije imala. S obzirom na to, Togliatti se zalaže da u skladu s novom situacijom Partija mora postati »partija velikih radničkih i seljačkih masa Italije«⁵¹ da bi odigrala ulogu avangarde.

Kongres je potvrdio taktiku jedinstvene fronte i zahtijevao da se Komunistička partija Italije fuzionira s grupom trećointernacionalista iz Socijali-

⁴⁷ P. Togliatti: Il manifesto massimalista, »Stato operaio«, a. II, n. 4, 1 febbraio 1924.

⁴⁸ M. e M. Ferrara: Conversando con Togliatti, p. 123.

⁴⁹ P. Togliatti: Il problema del reclutamento, »Stato operaio«, a. II, n. 12, 17 aprile 1924.

⁵⁰ »Borba frakcija nespojiva je s partijom koja je 'revolucionarna partija radničke klase' i usmjerena da spriječi da ona to postane, jer premješta probleme njezina života i razvitka na teren na kome ne mogu nikada steći rješenje ako nije vanjsko i formalno.« P. Togliatti: Partito e frazioni, »Ordine nuovo«, 1 marzo 1924. Vidi: Togliatti: La formazione del gruppo dirigente, p. 351.

⁵¹ M. e M. Ferrara: Conversando con Togliatti, p. 131—132.

stičke partije. Budući da je Bordiga ostao u manjini, konačno se utvrđuje nova rukovodeća grupa na koju se Kominternu oslanja u primjeni svoje političke linije. Time je bio završen sukob s ljevicom u Partiji — što će radikalno preobraziti strukturu i karakter Komunističke partije Italije. Kao rezultat stvaranja nove rukovodeće grupe, Togliatti je na Kongresu izabran u Izvršni komitet Internacionale.

Od druge polovine 1924. godine sve do početka 1925. fašistički režim našao se u teškoj krizi koja je nastala kada je 12. lipnja 1924. godine nasilno otet i mučki ubijen od fašista socijalistički poslanik Matteo Matteotti. Izgledalo je da će građanske partije (narodnjaci i liberali) izazvane ubojstvom Matteottija stupiti u otvorenu borbu protiv fašizma. Međutim, ostalo se samo na protestu, napuštanjem parlamenta i organiziranjem parlamentarne secesije poslanika opozicije u tzv. »Aventinu«. Komunisti su sudjelovali u »Aventinu«, ali nisu dovoljno iskoristili nezadovoljstvo u zemlji u radu s masama to više što je bila ublažena fašistička represija zbog krize režima. Oni su predlagali da se učini još jedan korak naprijed i da se stvori »parlament opozicije« ili »parlament naroda« koji bi bio u protustavu prema parlamentu u kome su ostali fašistički poslanici. Taj prijedlog nije bio prihvaćen od drugih partija.

Togliatti je svojim napisom u »Stato operaio« točno ocijenio da je »Aventin« morao propasti kao akcija jer nije bio stvoren kao demokratska politička snaga.⁵² Međutim, treba istaći da su komunisti svojim kasnijim stavom pridonijeli i sami padu »Aventina« jer su odlučili da ga napuste i da 12. studenoga ponovno uđu u parlament usprkos drugačijem stavu Kominterne.

Mussolini je svojim govorom u parlamentu 3. siječnja 1925. godine, dajući podršku fašističkim nasiljima, srušio iluzije onih koji su ih još imali o fašizmu. Bio je donesen niz zakona u formi dekreta koji su otvorili put fašističkoj diktaturi.

Novi kurs koji se provodio u Partiji urodio je rezultatima, jer je krajem 1924. godine povećan broj članova na 25 tisuća.⁵³ Togliatti piše 1. travnja 1925. godine u obnovljenom »Ordine nuovo« o novoj političkoj orijentaciji Partije koja je uspostavila »organski kontakt s tvornicom«⁵⁴ nužan za partiju koja želi biti predvodnik klase. Partija se sada sve više organizira na principu ćelija, i to upravo u proizvodnji, znači na mjestu gdje živi i radi radnička klasa.

Togliatti ostaje ilegalno u Rimu i nakon povratka iz zatvora u kolovozu 1925. godine radi zajedno s Gramscijem na tezama za predstojeći III kongres Partije koji će se održati u Lionu. Teze je napisao Togliatti koje su ubrzo nakon toga bile publicirane i koje predstavljaju političku orijentaciju nove vodeće grupe KPI.

Lionske teze čine koncepciju strategije i taktike Partije u tom razdoblju i zato one imaju važnost za upoznavanje ne samo Togliattijeve nego i Gramscijeve političke misli, naročito shvaćanje o proleterskoj partiji.

---

⁵² P. Togliatti: Resa dei conti, »Stato operaio«, a. II, n. 34. 16 ottobre 1924.

⁵³ Rapporto sullo stato organizzativo del partito alla fine del 1924. P. Togliatti: La formazione del gruppo dirigente, p. 374.

⁵⁴ Idem, p. 144.

Prema Tezama osnovni cilj Partije jest bolješvizacija,⁵⁵ što znači u prvom redu ostvarenje koncepcije lenjinske partije i nestajanje struja, posebno ljevice, koja je potcjenjivala funkciju partije i njezino vodstvo u savezništvu antikapitalističkih klasa.

U Tezama se najprije objašnjavaju osnovne pokretačke snage revolucije koje čine: »radnička klasa i poljoprivredni proletarijat, seljaci Juga i otoka i ostalih dijelova zemlje«⁵⁶ bez kojih nije moguće ostvariti proleterku revoluciju u društveno-ekonomskim uvjetima Italije. To što nije moglo da razumije ranije rukovodstvo — pitanje okupljanja seljaka u jednom širokom klasnom savezu — postavljeno je sada kao pitanje savezništva radnika i seljaka.

Prvi uvjet da bi partija mogla postati boljševička, prema Tezama, jest njezino ideološko jedinstvo. Ideološko jedinstvo je neophodno zbog toga što partija bez jedinstva svijesti ne može igrati ulogu vođe radničke klase.⁵⁷ Osnovu tog jedinstva činila je marksističko-lenjinistička teorija, i to tim više što u redovima partije nedostaje dublje poznavanje teorije. Stoga se naglašava da stjecanje ideološkog nivoa partije treba da bude shvaćeno kao stalna aktivnost unutar partije da bi članstvo bilo sposobno da se politički usmjeri.

Drugo pitanje koje je istaknuto u Tezama i koje čini najvažniji uvjet njezine boljševizacije jest organizaciono pitanje, koje je ujedno i političko pitanje, jer omogućava radničkoj klasi političku autonomiju i stjecanje svijesti. Ali to pitanje može biti jedino pravilno riješeno — ističe se u Tezama — ako se organizacija tako postavi da se stvara na mjestu proizvodnje,⁵⁸ jer tako organizaciono postavljena partija određuje čin izbora klase na kojoj se zasniva. To je bilo protivno shvaćanju ljevice koja je potcjenjivala revolucionarnu sposobnost radnika i u njemu vidjela samo »sredstvo društvenog prevrata, a ne svjesnoga i inteligentnog protagonista revolucije«.⁵⁹ Ali to nije značilo da je partija samo određena za proletarijat, jer ona može u svoje redove primiti i svjesne pripadnike drugih slojeva.⁶⁰

Takva partija mora biti centralizirana organizacija s čvrstom disciplinom, što ne znači da u partiji treba vladati autokratski sistem, već se svi

⁵⁵ »Preobražaj komunističkih partija, u kojima se sakuplja avangarda radničke klase, u boljševičke partije može se smatrati u sadašnjem času kao osnovni zadatak Komunističke internacionale.« »Le Tesi di Congresso di Lione«, »Trenta anni di vita e di lotte del PCI«, *Quaderni Rinascita* 2, Roma, 1951, p. 93. Prema tome, borba za boljševizaciju talijanske Partije koju su vodili Gramsci i Togliatti bila je istodobno borba za primjenu onih principa koje je proklamirala Kominternu. To je primjena u Partiji lenjinskih principa na organizacionom i ideološkom polju.

⁵⁶ Idem, p. 97.

⁵⁷ Idem, p. 98.

⁵⁸ »Organizacija partije treba da bude stvorena na osnovama proizvodnje i stoga na mjestu rada (čelije). Ovo je načelo bitno za stvaranje boljševičke partije.« Idem.

⁵⁹ Idem.

⁶⁰ »Komunistička partija ne može biti samo partija radnika. Radnička klasa i njezina partija ne mogu biti bez intelektualaca, niti mogu zapostavljati pitanje okupljanja i vođenja svih onih koji su zbog jednoga ili drugog natjerani na pobunu protiv kapitalista...« Idem, 99.

partijski organi stvaraju izborom.⁶¹ Ali to načelo nije apsolutno. To ovisi o tome u kakvim se prilikama partija nalazi. Teški uvjeti rada nameću ograničenje unutarnje demokracije u partiji. Lenjinsko načelo demokratskog centralizma odbacuje frakcije u partiji, ali to ne znači da se — prema Tezama — ne mogu tolerirati različita mišljenja i razvijati razne tendencije.⁶²

Te su ideje zanimljive sa stajališta proučavanja sazrijevanja političke misli nove vodeće grupe. Togliatti je zajedno s Gramscijem pokazao koje su pokretačke snage revolucije u talijanskim uvjetima i kakvo mjesto u tome pripada partiji radničke klase. Tako je, po njima, Partija s Lionskim kongresom dobila izrazitu fizionomiju lenjinske partije kao sastavnog dijela svjetske partije proletarijata, ali koja vodi računa o osobitostima uvjeta u kojima djeluje.

Uoči održavanja Kongresa vodila se na stranicama partijskih listova vrlo temeljita i živa diskusija o nizu važnih pitanja za život i djelovanje Partije. Među ostalim, važno je napomenuti Togliattijevu polemiku s onim mišljenjima koja su kritizirala Gramscija i njega zbog idejnih stavova u razdoblju pokreta »Ordine nuovo«. Togliattijevi su odgovori značajni, jer osvjetljavaju idejno nastajanje one grupe koja je postala jezgra novog rukovodstva Komunističke partije Italije i koja je bila prožeta stvaralačkim marksizmom što je bilo presudno za kasnija shvaćanja Komunističke partije Italije.

Togliatti ističe značenje grupe »Ordine nuovo« koja je u onim uvjetima znala da izabere i razvije duh marksističke doktrine, nasuprot pozitivističkim vulgarizacijama i idealističkim primjesama, odnosno da čvrsto postavi na noge svijet i povijest koja se u Hegelovu sistemu kretala na glavi. On naglašava da je ta grupa uspjela »ne samo da prekine s metafizičkom shemom već da nađe pokretača povijesnog razvoja — dijalektiku — ne više u prethodnim idejama..., već u zadovoljavanju ljudskih potreba, tj. u ekonomskim činionicima i odnosima proizvodnje«.⁶³

Na Kongresu u Lionu u siječnju 1926. Gramsci je podnio politički izvještaj, a Togliatti o sindikalnom pitanju. U svom referatu Togliatti je postavio pitanje ulaska komunista u režimske sindikate gdje bi trebali politički djelovati. Pored toga, trebalo je organizirati ilegalne grupe u tvornicama i raditi ondje gdje se mase nalaze, bez obzira na to što se radi o fašističkim organizacijama. To je bilo stajalište koje je vodilo računa o situaciji i želja da Partija ne ostane izvan problema stvarnog života.

Kongres je, također, analizirao situaciju i perspektive antifašističkog saveza te koncepciju savezništva kome na čelu treba da bude radnička klasa. Partija je s Lionskim kongresom izašla obnovljena, a ljevica se, koja je dobila samo deset posto glasova prisutnih delegata, više ne nalazi u rukovodstvu Partije.

⁶¹ Idem, p. 100.

⁶² »Postojanje frakcija i njihova borba, dakle, nespojivi su sa suštinom proleterske partije... to ne znači da u partiji ne mogu nastati razne tendencije, s time da se mogu razviti u frakciju, ali to znači da se protiv ove posljednje eventualnosti treba energično boriti da bi se smanjili kontrasti tendencija... Idem.

⁶³ P. Togliatti: La nostra ideologia, »Unità«, a. II, n. 221, 23 settembre 1925.

Po povratku u Rim Togliatti je na temelju zaključaka Lionskog kongresa napisao novi akcioni program. Nakon susreta s Gramscijem u Milanu upućen je u Moskvu da predstavlja Komunističku partiju Italije u organima Kominterne.

U studenome 1926. godine, pod izgovorom atentata koji je izvršen na Mussolinija u Bologni, fašistička vlada donosi »Izvanredne zakone« kojima se uvode specijalni sudovi čije su osude bez priziva. Time, u stvari, otpočinje razdoblje otvorene fašističke diktature u zemlji.

Partija je prešla u potpunu ilegalnost, a Gramsci je već 8. studenog uhapšen i zatvoren. Zajedno s njim bili su uhapšeni Terracini, Scoccimarro i niz drugih rukovodilaca Partije. Njih 37 bilo je osuđeno pred Specijalnim sudom na ukupno 238 godina robije pod optužbom oružane urote i poticanja na pobunu protiv države (sam je Gramsci bio osuđen na 20 godina robije).

U tom razdoblju Togliattijeva se politička misao kreće putanjom kojom se oblikuje nova komunistička partija proizašla iz rascjepa u Livornu. Zapravo, putanjom stvaranja jedne vodeće grupe ideološki jedinstvene koja će dati fizionomiju čitavom toku razvoja Komunističke partije. Togliatti je, dakle, protagonist one linije koju je ispoljavao u svojim političkim shvaćanjima i koja će, s jedne strane, značiti razgraničenje sa socijaldemokratskim shvaćanjima i praksom a, s druge strane, predstavljati prevladavanje sektaštva pod čijim se utjecajem u početku i sam nalazio.

To sazrijevanje nije bilo jednostavno i mora se reći da je tome značajno pridonio Gramsci, koji je s jednoga novog stajališta međunarodnoga komunističkog pokreta promatrao tada probleme talijanske revolucije. Prema tome, postepenim oblikovanjem nove vodeće grupe na čelu s Gramscijem, izgrađivala su se i nova Togliattijeva politička shvaćanja.

Prema tome, sazrijevanje njegovih političkih shvaćanja odnosi se u prvom redu na razgraničavanje sa sektaštvom i zadobivanje svijesti o jednoj partiji koja će kao predvodnik klase imati za sobom široke slojeve stanovništva. Stoga je potpuno razumljivo što se on u razdoblju 1924—1925. u raspravama o koncepciji partije našao teorijski na onoj strani koja je partiju shvaćala kao dio klase što je sadržavalo ideju o stvaranju velike partije masa. Zato Togliattiju u ovom razdoblju pripada zasluga što je pridonio, i to baš u zemlji, gdje je čitavo vrijeme djelovao za razliku od Gramscija, jedinstvu i ideološkoj čvrstoći vodeće grupe što je imalo značenje za budući razvoj Komunističke partije Italije.

Ovo je razdoblje vrlo važno za sazrijevanje Togliattija, jer se on, kako je rekao Paolo Spriano,⁶⁴ tada preobrazio od vjernika u borca. Tome bismo nadodali: ne samo u borca (ako pod tim razumijevamo revolucionara) već i u političkog mislioca koji je izgradio svoju viziju preobrazbe društva, polazeći od uvjeta u kojima pokret djeluje. I zato nije nimalo slučajno što je upravo Togliatti postavio najprije na sjednici rukovodstva Partije, u travnju 1924. godine, problem talijanskog Juga kao problem savezništva radnika i seljaka, pretvarajući ga u središnji problem talijanske revolucije. To je bilo teorijski

⁶⁴ Paolo Spriano: Significato storico della formazione del nuovo gruppo dirigente, »Problemi di storia del PCI«, Roma, 1971. p. 23.

izraženo u Lionskim tezama koje su koncipirane kao osnovni strategijski cilj Komunističke partije. Tu se nalaze korijeni shvaćanja talijanskog puta u socijalizam, koje će biti teorijski cjelovito izloženo 1956. godine, poslije burnih događaja u komunističkom pokretu nakon Staljinove smrti.

I na kraju treba istaći da su u ovom razdoblju, zahvaljujući Togliattiju, bili udareni temelji fenomenu u povijesti evropskog, posebno zapadnoevropskog komunističkog pokreta a to je stvaranje nove vodeće grupe u Komunističkoj partiji Italije. Ta grupa, koja je bila »jedinствена i čvrsta«⁶⁵ i koja će poslije rata u dugom razdoblju ostati na čelu pokreta bila je većim dijelom sastavljena od intelektualaca koji su postepeno postali profesionalni revolucionari.

III. Djelovanje u Komunističkoj internacionali

Togliattijevo djelovanje u Kominterni počinje u veljači 1924. godine, kada je zajedno s delegacijom Komunističke partije Italije stigao na V kongres i traje sve do njezina raspuštanja u kojoj se nalazio najprije kao delegat KPI, zatim član Izvršnog komiteta Internacionale (1924), te član organizacionog biroa i sekretarijata. Togliatti je prisustvovao gotovo na svim kongresima Internacionale i na svim plenarnim zasjedanjima Izvršnog komiteta od kojih je svako zasjedanje sličilo na pravi kongres, jer su im prisustvovala brojne delegacije komunističkih partija.

Prvi Togliattijev istup na tribini Internacionale bio je na V kongresu, kada je polemizirao s Bordigom u obrani političke linije nove rukovodeće grupe Komunističke partije Italije. Kongres je, zapravo, potvrdio novu rukovodeću grupu na čelu Komunističke partije Italije i uglavio konačno uvjete fuzije Komunističke partije Italije i krila »trećointernacionalista« Socijalističke partije. Bordiga je bio udaljen iz rukovodstva Partije, ali mu je kao naknada bilo ponuđeno predsjedništvo Kominterne, što je sve stvorilo uvjete za boljševizaciju KPI. Znači da je Petim kongresom Internacionale »talijansko pitanje« kao povod »razdoru« između Kominterne i njezine talijanske sekcije bilo završeno.⁶⁶

Prema tome, Togliattijev istup na Kongresu bio je u vezi s problemom ljevice u KPI. Međutim, njegova se aktivnost nije ograničavala samo na to. On je sudjelovao u političkoj komisiji i komisiji propagande kao i drugim kongresnim tijelima koja su se bavila pitanjima radničkog pokreta u Engleskoj i u skandinavskim zemljama.

Togliattija ponovno susrećemo u Moskvi u veljači 1926. godine kao predstavnika svoje Partije u radu Internacionale, gdje je ostao sve do siječnja 1927. godine, sudjelujući aktivno u njezinu radu. To je vrijeme priprema za prošireni VI plenum Izvršnog komiteta koji je bio u znaku sukoba između grupa u Boljševičkoj partiji, i to s jedne strane Staljina i Buharina i, s druge strane, Trockog i Zinovjeva. Na samom Plenumu u ožujku 1926. godine došlo

---

⁶⁵ Idem, p. 26.

⁶⁶ Ernesto Ragionieri: Il giudizio sul fascismo. La lotta contro il fascismo. I rapporti con l'Internazionale comunista, Problemi di storia del PCI, p. 33.

je do vrlo oštre polemike između Staljina i Bordige,⁶⁷ koji je podržavao Trockoga, o politici Ruske partije prema seljacima kao i o unutrašnjim problemima Boljševičke partije a u vezi s tim i razvoja međunarodnog komunističkog pokreta.

U tim raspravama Togliatti je podržavao većinu. S obzirom na to, on je sudjelovao u srpnju 1926. godine kao predstavnik Internacionale na sjednici rukovodstva Boljševičke partije i polemizirao s Trockim i Zinovjevom. Kritizirao je Trockog što ne prihvaća tezu o izgradnji socijalizma u jednoj zemlji i zalagao se da ruska revolucija i njezina avangarda postanu značajni činioци u organiziranju svjetskog revolucionarnog pokreta. On se, dakle, aktivno angažirao u raspravi o tzv. »ruskom pitanju« sučeljavajući se s blokom »nove opozicije«.

Tada se pojavljuje njegov članak pod naslovom »Upute za proučavanje ruskih pitanja«,⁶⁸ objavljen u »Stato operaio« u travnju 1927. godine u kome je pokazao povijest revolucije i kontinuitet razvoja politike Boljševičke partije kao i korijene neslaganja u njoj.

U tom članku Togliatti polemizira s mišljenjima da komunisti drugih partija »ne mogu imati pravo mišljenje o ruskom pitanju«, što je, prema njemu osopreno u diskusiji o trockizmu u razdoblju 1923—1924 — što se nije ticalo samo Boljševičke partije već i drugih komunističkih partija. Po Togliattijevoj ocjeni to potvrđuju i nova strujanja u Boljševičkoj partiji u vremenu od 1926. do 1927. u kojoj se vodi borba s »novom opozicijom« na čemu je angažirana cijela Internacionala. Zato on inzistira da se proučava kontinuitet političke linije ruske Partije, da bi se sagledalo koliko je ta linija jedan vid »općih problema strategije i taktike koje proleterska avangarda treba riješiti u bilo kojem času svoje povijesti«. ⁶⁹ To je zbog toga što problemi koji nastaju nakon dolaska jedne partije na vlast imaju drugačiji karakter od onih koji se postavljaju i rješavaju prije zauzimanja vlasti. To se odnosi upravo na rusku Partiju čija različita pozicija uvjetuje i specifičnost ruskih problema. »Ali ono što ostaje kao osnovna ideja prije i poslije osvajanja vlasti jest« — po Togliattiju — »hegemonija proletarijata, i to u jednom klasnom savezu sa seljaštvom od čega zavisi pobjeda ili poraz proleterske revolucije.«⁷⁰ U suprotstavljanju toj tvrdnji Togliatti vidi pogrešku Trockog, koji teoriju hegemonije zamjenjuje s teorijom o permanentnoj revoluciji. Stoga izgradnja socijalizma u jednoj zemlji, po Lenjinu, smatra Togliatti, stvara mogućnost da i druge zemlje koje su privredno nerazvijene stignu do stvaranja socijalističkih oblika privrede.

Zbog svega toga Togliatti traži disciplinu i jedinstvo u Boljševičkoj partiji, dakle izgradnju unutrašnjeg sistema u partiji koji je neophodan u časovima krize kao što je bio 1917. godine, uoči revolucije.

⁶⁷ Giuseppe Berti: *Il partito bolscevico e il predominio di Stalin*, »Studi storici«, a. 1964, n. 1, p. 130.

⁶⁸ P. Togliatti: »Direttive per le studio delle questioni russe«, *Sul movimento operaio internazionale*, Roma, 1972, pp. 21—43.

⁶⁹ Idem, p. 22.

⁷⁰ Idem, p. 26.

Togliatti zaključuje ovaj članak tvrdnjom da su drugovi iz opozicije izgubili vjeru u revolucionarnu snagu proletarijata i da to prikrivaju lijevim frazama. Ovim se Togliatti i teorijski opredijelio za većinu u Boljševičkoj partiji, i to iz uvjerenja da to jača Boljševičku partiju i međunarodni komunistički pokret.

Taj je članak imao značajniji i veći utjecaj u evropskom komunističkom pokretu nego u Komunističkoj partiji Italije, u kojoj su se javile ozbiljne sumnje prema borbi koja se vodila u Boljševičkoj partiji. To su razlike koje se javljaju između Gramscija i Togliattija u odnosu na sukobe u ruskoj Partiji.

Treba napomenuti da je Gramsci kao sekretar Partije koji se nalazi u zemlji bio zabrinut onim što se događa u Rusiji. S tim u vezi on je objavio u srpnju 1926. godine članak u kome podržava većinu u ruskoj Partiji, ali brani Trockoga od optužaba i osobnih uvreda.⁷¹ U pismu koje je uputio Centralnom komitetu Boljševičke partije podržava većinu Staljin-Buharin, ali se kritički odnosi prema sukobu koji, kako on misli, šteti međunarodnom radničkom pokretu i zalaže se za snošljiv odnos prema opoziciji.⁷²

Pismo je napisano u prvoj polovini listopada 1926. godine i upućeno preko Togliattija, rukovodstvu Boljševičke partije kao stav rukovodstva KPI. Togliatti navodi da je pismo predao Buharinu kao rukovodiocu delegacije Boljševičke partije u Internacionali koji je s njim upoznao Politbiro. U tu svrhu u Italiju je bio upućen Jules Humbert-Droz, član sekretarijata Internacionale da prikaže talijanskim rukovodiocima razvoj situacije u Boljševičkoj partiji i da im dade neophodna objašnjenja. Sastanku u Genovi, gdje se o tome raspravljalo, Gramsci nije prisustvovao zbog opasnosti od hapšenja. S obzirom na to, Togliatti je zaključke sa sastanka u kojima su se osuđivali pogrešni stavovi opozicije, uputio Gramsciju. Gramsci, međutim, nije prihvatio Togliattijevu argumentaciju.⁷³

⁷¹ G. Bocca: Palmiro Togliatti, p. 124.

⁷² »Drugovi, vi ste bili ovih deset godina svjetske povijesti organizatorski i pokretački element revolucionarnih snaga svih zemalja... Ali, vi danas razarate vlastito djelo, srozavate se i izlažete pogibelji da uništite vodeću ulogu što ju je Komunistička partija Sovjetske Rusije zadobila zaslugom Lenjina; čini nam se da zaokupljeni žestokom strašću ruskim pitanjem gubite iz vida međunarodni aspekt tih istih pitanja i zaboravljate da se vaši zadaci ruskih boraca mogu i moraju izvršiti samo u okviru interesa međunarodnog proletarijata... Drugovi Zinovjev, Trocki, Kamenjev mnogo su pridonijeli pripremi za revoluciju i oni su nas više puta energično i ozbiljno ispravljali i bili naši učitelji... Htjeli bismo biti sigurni da većina Centralnog komiteta Sovjetske Rusije nema namjeru da pravi zloupotrebu u borbi i da je spremna da spriječi izvanredne mjere...«, Gramsci al CC del PC (b), ottobre 1926, »Rinascita«, 30. V 1964, p. 18.

⁷³ Pismo Togliattija upućeno 26. veljače 1964. godine Giansiri Ferratiju, Due mille pagine di Gramsci a cura di Giansiro Ferrata e Niccolò Gallo, Milano, »Il Saggiatore«, 1964, p. 827—828. U prepisci koja je tada vođena između Gramscija i Togliattija vidi se da je Togliatti upozorio Gramscija da je njegovo pismo upućeno rukovodstvu ruske Partije »pogrešno u svojoj nakani« što može poslužiti opoziciji; na to mu je Gramsci uzvratilo da je Togliattijevo pismo »vrlo apstraktno i shemat-sko«, tražeći od Togliattija da se ono priloži aktima Kominterne. Il carteggio Gramsci—Togliatti sulla situazione nel partito bolscevico (1926), »Rinascita«, a. XXVII, n. 17, 24 aprile 1970, p. 13—14.

Togliatti prisustvuje i VII proširenom plenumu Izvršnog komiteta Internacionalne koji je održan u prosincu 1926. godine na kome je uzeo riječ i podržao liniju većine, podvrgavši kritici stajališta opozicije. Njegovu opredjeljenje rezultat je razmišljanja o »ruskim pitanjima« i zato naglašava da »raspravljajući o perspektivama ruske revolucije, određuje se za iduće razdoblje perspektiva svjetske revolucije«. Po njemu su, dakle, »ruska revolucija i akcija ruske Partije najveći činioci organizacije svjetskih revolucionarnih snaga u ovom razdoblju« i ako ti činioci politički i ideološki djeluju na radničku klasu raznih zemalja, »ruska revolucija ima utjecaj«. ⁷⁴ To je bila teza koja je probleme međunarodnog komunističkog pokreta i probleme svjetske revolucije promatrala sa stajališta ruske revolucije i u njezinoj funkciji.

Osmi plenum Izvršnog komiteta KI u svibnju 1927. godine bavio se najviše pitanjima odnosa Komunističke partije Kine i Kuomintanga (»kinesko pitanje«) a inače je bio u znaku sukoba Staljin—Trocki. Plenum je bio pripreman u atmosferi prvih snažnijih staljinističkih pritisaka. Uoči njegova održavanja bio je sazvan pripremni sastanak kome su pored predstavnika ostalih partija prisustvovali Togliatti i Ignazio Silone iz talijanske delegacije. Boljševičku partiju predstavljali su Staljin, Buharin, Rikov i Manuilski. Tu je došlo do spora između talijanske delegacije i ostalih prisutnih, jer je Ernest Thälman, rukovodilac Komunističke partije Njemačke, predložio projekt rezolucije protiv Trockoga koja je trebala biti usvojena na Plenumu. Silone je uz suglasnost Togliattija u ime talijanske delegacije to odbio, izjavivši da ne može prihvatiti dokument o kome nisu prethodno obaviješteni. ⁷⁵ Budući da su delegati švicarske i francuske partije podržali talijansku delegaciju, Staljin je bio prisiljen da povuče projekt rezolucije.

Pored toga, Togliatti je također intervenirao kada policija nije htjela pustiti Zinovjeva (koji više nije bio predsjednik Kominterne, ali je ostao član Izvršnog komiteta) da uđe u prostoriju u kojoj se održavao Plenum. ⁷⁶ On je tim postupkom želio izraziti svoj samostalan stav što je bilo moguće jer Internacionalna još nije bila potpuno podvrgnuta Staljinovoj samovolji. Izražavanje različitih mišljenja bilo je moguće i zato što većina u Boljševičkoj partiji nije bila jedinstvena, jer su se javljala izvjesna neslaganja između Staljina i Buharina. Međutim, Togliattijeve rezerve više su metodološke prirode. One se, dakle, kreću u prihvatljivim granicama jer je podržavao većinu u Boljševičkoj partiji. Očito je da je Togliatti raspravljao s opozicijom, iznoseći svoja protivljenja njihovim stajalištima, ali se zalagao za tolerantan postupak prema njezinim članovima. Stoga će čak na X plenumu Izvršnog komiteta Kominterne 1929. biti prekoren zbog takta prema Trockom.

Kao odjek rasprave s Trockim na VIII plenumu u povodu »kineskog pitanja« nastao je Togliattijev članak: »O komunističkoj taktici u kineskoj revoluciji«, koji je objavljen u lipnju 1972. godine u teorijskom časopisu »Stato operaio«.

⁷⁴ »Rinascita«, a. 21, n. 22, 30 maggio 1964.

⁷⁵ Ignazio Silone: »Uscita di sicurezza«, Comitato italiano per la liberta della cultura, Firenze, p. 43.

⁷⁶ Idem.

Rasprava o kineskom pitanju na Plenumu bila je uvjetovana teškom situacijom u kojoj se našla Komunistička partija Kine, nakon pokolja koji je nad komunistima izvršio Čang Kaj Šek u Šangaju 1927. godine.

Togliatti je kritizirao Trockog, zamjerajući mu da je »Kinu zamijenio s nekom evropskom zemljom iz prve polovine 19. stoljeća, a Kuomintang s pokretom liberalne buržoazije iz tog razdoblja«. Togliatti želi pokazati da Trocki ne uočava značajke jedne nacionalne revolucije u nerazvijenoj zemlji koju vodi buržoazija i koju treba podržati pod uvjetom da je napredna. On želi pokazati da je KP Kine bila beznačajna prije nego je ušla u savez s Kuomintangom. Po Togliattiju ona je na taj način proširila svoj utjecaj među masama koje su bile priklonjene Kuomintangu što joj je omogućilo da poveća broj članstva »od 900 u 1924. godini na 4.000 u 1925. i od 12.000 1926. na 18.000 u 1927. godini«. ⁷⁷

Mada je politička suradnja kineskih komunista s Kuomintangom bila nepovoljna po njih, Togliatti je u svom članku točno uočio da je savezništvo, naročito u početku, ipak stvorilo, pored drugih, povoljne uvjete da se Komunistička partija Kine omasovi i da stvori uporište u bazi. Iz članka se može uočiti da Togliatti inzistira na specifičnostima nacionalnih uvjeta jedne revolucije, i to u nerazvijenim zemljama, iako su njegovi stavovi u okvirima općih stajališta Kominterne.

Togliatti je nakon napuštanja Sovjetske Rusije 1927. godine otišao u Lugano u Švicarsku, gdje se zajedno s rukovodstvom KPI ponovo uključuje u sukob koji se vodio s opozicijom u Boljševičkoj partiji. To se vidi iz zaključaka Druge konferencije KPI koja je održana u siječnju 1928. godine u Bazelu, u kojima stoji da borba koja se vodi nije više ideološka, već da »opozicija stupa u vezu s reneгатima«. ⁷⁸

Aktivnost Togliattija u Kominterni odvijala se na vrlo različitim pitanjima (sindikalno pitanje, pitanje o fašizmu i dr.), tako da je rastao njegov prestiž. To će posebno doći do izražaja na VI kongresu Kominterne (srpanj—kolovoz 1928), gdje je imao vrlo istaknutu ulogu: zajedno s Fincem Kuusinem bio je izvjestilac o pitanjima oslobodilačkih i kolonijalnih naroda. Istupio je govoreći o međunarodnoj situaciji u povodu Buharinova izvještaja, iznoseći svoja iskustva poznavanja evropske situacije, viđene iz Švicarske i Pariza gdje se u toku 1927. godine nalazio.

Međutim, uoči VI kongresa Kominterne rascjep između Staljina i Buharina pretvorio se u otvoreni sukob. Na tom Kongresu bilo je vrlo zapaženo Togliattijevo izlaganje na temu demokratskih odnosa u Internacionali koje je značilo kritiku staljinističkih metoda. Zbog zanimljivosti izrečenih misli u tom govoru iznosimo jedan cjeloviti dio da bi se mogla vidjeti Togliattijeva politička stajališta i o unutarpartijskim odnosima u Boljševičkoj partiji.

Govoreći o problemima rukovodećih centara u komunističkom pokretu, Togliatti se najprije zadržao na djelovanju rukovodstva Komunističke partije Italije, da bi nakon toga izvršio kritiku sukoba u Boljševičkoj partiji. On tu

---

⁷⁷ P. Togliatti: »Sulla tattica comunista nella rivoluzione cinese«, Sul movimento operaio internazionale, o. c., p. 49.

⁷⁸ Paolo Spriano: Storia del Partito Comunista Italiano, vol. II, Torino, 1964, p. 144.

kaže slijedeće: »Za vrijeme zadnje tri godine mi smo se našli pred neophodnošću da poduzmemo organizacione mjere. I kada je to bilo nužno, nismo bili vegetarijanci. Udaljili smo iz Partije one druge... koji su nerazloživim frakcionaškim djelovanjem sprečavali akciju CK i aktivnost Partije. Ali važno je to da su ove organizacione mjere bile primijenjene i da je borba... bila vođena kao otvorena za određenu političku liniju... Znamo da u nekim slučajevima ovo pravilo nije bilo primjenjivano, već je zamijenjeno metodom borbe bez načela i kompromisa između različitih grupa. U tome je jedna opasnost. Ako bismo željeli istaći lozinku za našu aktivnost u stvaranju vodećih centara naših partija, možemo je naći u posljednjim riječima umirućeg Goethea: 'Više svjetlosti'. Predvodnik proletarijata ne može se tući u sjeni. Štab revolucije ne može se stvoriti u borbi frakcija bez načela.«⁷⁹

Posljednji dio govora koji je sadržavao priziv »više svjetlosti« nije bio pročitao do kraja na Kongresu, jer mu je isprikom vremena bila oduzeta riječ, ali je Togliatti tražio da govor kao cjelina uđe u stenografski tekst i bude objavljen u izdanjima Kominterne što je i učinjeno.

Međutim, govor je bio poznat svim delegatima i imao je velik odjek jer je u njemu Togliatti kritizirao unutrašnje odnose u Kominterni. On se u svom govoru zalagao da se odbace metode borbe koje dovode do razbijanja vodećih snaga partija i da Kongres u kritičkom duhu analizira situaciju da bi se uočile i ispravile greške. Zato se može bez pretjerivanja reći da je to jedan od značajnijih Togliattijevih govora u tom vremenu koji pokazuje njegova stajališta kada ona još nisu bila opterećena dogmatizmom. Ovaj kongres znači početak kraja samostalnih pozicija pojedinih komunističkih partija, pa i Komunističke partije Italije jer je ograničio njihovu autonomiju.

Krajem 1928. godine u Moskvu je upućen Angelo Tasca kao predstavnik KPI u Internacionalu, dakle upravo u času kada se rasplamsao sukob Buharin—Staljin. U listopadu 1928. godine Buharin je na stranicama »Pravde« objavio članak »Bilješke jednog ekonomista«, zapravo oštar napad na politiku industrijalizacije i represije protiv seljaka, što je bila očita aluzija na Staljina. Dok je Staljin učvršćivao svoje pozicije u CK Boljševičke partije, Buharin je i dalje imao utjecaja u Kominterni.⁸⁰

Tasca doživljava stanje u Kominterni u vrlo nepovoljnom svjetlu, izvještavajući Togliattija da je »rukovodstvo Kominterne daleko od toga da bi zaslužilo naziv ... štaba revolucije«.⁸¹

Togliatti u pismu Taski od prosinca 1928. kritički govori o unutrašnjem sistemu koji djeluje u Internacionali i koji se pogoršava, te se ponovno vraća na problem unutrašnje demokracije u partiji i izričito kaže: »Sistem unutrašnje demokracije je garancija čvrstih veza s masama i dobrog revolucionarnog odgoja. Ne mogu biti slijedene u partijama prije revolucije norme koje one imaju kada dođu na vlast. Rukovodilac, koji zna, da ako izražava mišlje-

⁷⁹ M. e M. Ferrara: *Conversando con Togliatti*, p. 207—208 (»Stato operaio«, a. II, n. 7, 7 luglio 1928).

⁸⁰ G. Bocca: *Palmiro Togliatti* p. 166.

⁸¹ *Lettere di Togliatti* di 6 ottobre 1928. a Tasca, *Analli Feltrinelli*, a. VIII, Milano 1966, p. 576.

nje različito od CK... i da će zbog toga biti udaljen s mjesta, neophodno postaje birokrat. Birokratizam je označio VI kongres kao zlo s kojim se treba boriti.⁸² Togliatti u nastavku pisma kritizira »desnicu« na čelu s Buharinom, ali izražava mišljenje da je CK KPI suglasan s Taskom u općim linijama. Međutim, on piše da pismo koje mu šalje nije službeni dokument i stoga mu upućuje rezoluciju Centralnog komiteta koja je u skladu s odlukama Kominterne.

Iz toga proizlazi da je koncem 1928. godine Togliatti podržavao Taskin kritičan stav u Kominterni, ali da nije želio doći u sukob s Kominternom što je moglo biti nepovoljno po njega i po Komunističku partiju Italije. To se vidi iz kasnijega Togliattijeva stava prema Taski, kada je ovaj ustrajao na svojim stajalištima, došavši u oštar sukob sa Staljinom i drugim rukovodionicima Internacionale. Stoga on u pismu Taski od 27. prosinca 1928. godine piše da je rezolucija CK KPI poslana Politbirou Boljševičke partije i naglašava da je u CK istaknuto »da politička pitanja trebaju imati prevagu nad pitanjima unutrašnjeg sistema«,⁸³ što vrijedi i za Tasku.

Kada je Tasca u siječnju 1929. godine napisao nepovoljan izvještaj o stanju u Boljševičkoj partiji i Internacionali i odbio sugestiju Togliattija da to ne objavi, došao je u sukob s Partijom, tako da ga je CK osudio i u rujnu 1929. godine isključio iz Partije.

U srpnju 1929. godine održan je Deseti plenum Izvršnog komiteta KI kome je prisustvovao Togliatti. To je već Kominternu u kojoj potpuno prevladava staljinski duh. Tada su prihvaćene ocjene o socijaldemokraciji kao savezniku fašizma, te o kapitalističkom svijetu koji se nalazi u odlučnoj krizi. Na tom plenumu Togliattija je vrlo oštro kritizirao Kuusinen zbog »sentimentalnosti prema desničaru«⁸⁴ Taski. Mada je izrazio poslušnost Staljinu, Togliatti je u raspravi o fašizmu vrlo otvoreno govorio o novoj političkoj liniji Kominterne koja je bila izražena u paroli »klasa protiv klase«.

U svom istupu on analizira socijalnu strukturu fašizma u Italiji u 1929. godini koji je, kako Togliatti smatra, pokret sitne buržoazije i lumpenproletarijata u službi krupne buržoazije s ciljem da razbije organizacije radničke klase. Togliatti ističe da je fašizam u 1924. godini bio sistem saveza partija u čijim se osnovama nalazila Fašistička stranka koja je imala namjeru da razbije sve ono što je ostalo od političkih i ekonomskih organizacija radničke klase. Nakon toga Togliatti pokazuje da se to postepeno pretvorilo u monopol Fašističke stranke koja je postala »aktivna politička baza sistema i njezin aparat«.⁸⁵

Na taj način Togliatti je na temu o fašizmu dao razrađenu analizu koja se razlikovala od onoga o čemu se na Plenumu raspravljalo. On se, dakle, logikom objašnjenja stvarnih odnosa suprotstavio dogmatskoj ocjeni, ali je na kraju prihvatio zaključke Plenuma (i to iz discipline) koji se odnose na proletersku revoluciju Italije i na borbu protiv socijaldemokracije.

---

⁸² Idem, p. 590—593.

⁸³ Idem, p. 616.

⁸⁴ P. Spriano: Storia del PCI, p. 215.

⁸⁵ P. Togliatti: Opere, vol. II, Roma 1972, pp. 733—734.

Ovaj je plenum značajan i po tajnoj sjednici⁸⁶ koja je bila posvećena talijanskom pitanju i na kome se talijanska delegacija nalazila pod vatrom vrlo oštre kritike delegata sovjetske i njemačke partije. Članovi talijanske delegacije pružili su otpor toj kritici koja je tvrdila da je KPI imala niz grešaka u svojoj politici (analiza fašizma, o socijalnoj revoluciji Italije itd.) i da je vodila oportunističku politiku. Togliatti je odgovorio na kritiku Manuilskog i drugih o koncepciji »posebnosti« u Komunističkoj partiji Italije slijedećim riječima: »Uvijek smo govorili da je zadatak naše Partije da proučava posebnu situaciju Italije... Ako Kominternu traži od nas da to više ne činimo, mi to više nećemo činiti. Zar je možda politički problem proučavati posebnosti regiona?... Neophodno je proučavati oblasti u Italiji i odrediti taktiku koju KPI treba slijediti u talijanskoj situaciji. Ako takav rad znači da činimo nešto posebno, mi to više nećemo činiti, ali budući da se ne može spriječiti misliti, zadržimo ove stvari za sebe i ograničimo ih pa donešimo opće zaključke. Ja smatram da to proučavanje ipak treba vršiti.«⁸⁷

To su bila stajališta Togliattija i grupe iz rukovodstva KPI koji su zbog različite društvene prakse i vlastita sazrijevanja odrazili različitost u mišljenjima. Oni su, prihvaćajući disciplinu kao nužan politički čin, ipak željeli izraziti svoju autonomiju. To je ono što će kasnije biti jedna od značajki KPI u borbi za nove odnose u međunarodnom komunističkom pokretu.

Izgleda da je zbog ovih stavova bilo pokušaja Kominterne da preko mladih u rukovodstvu (Luigi Longo, Pietro Secchija) dovede u pitanje Togliattijevu rukovodeću funkciju. Longo je to odbio jer je bio protivan takvim metodama, te je njegovom zaslugom bila spriječena intervencija Kominterne unutar Komunističke partije Italije.⁸⁸

U rujnu 1932. godine Togliatti sudjeluje na XII plenumu Izvršnog komiteta Internacionale u raspravi o opasnosti od fašizma u Njemačkoj, kritizirajući sudove koji su se javili u Komunističkoj partiji Njemačke o nemogućnosti dolaska fašizma na vlast. To je izrazio u članku »Protiv lažnih analogija između njemačkih i talijanskih prilika« koji je objavljen u časopisu »Stato operaio« u rujnu 1932. godine.

U tom članku Togliatti želi pokazati da su pogrešna ona stajališta koja žele naći sličnosti između prilika u kojima je nastao njemački i talijanski fašizam. Mada, po Togliattiju, opći elementi mogu biti putokaz da bi se razumjela bit fašizma i njegovi ciljevi, ipak »konkretni putovi evolucije fašističkog pokreta u pojedinoj zemlji, način i oblici u kojima se ciljevi fašizma ostvaruju u svakoj zemlji ne mogu biti shvaćeni, a još manje mogu biti određeni na temelju bilo kakve sheme...«⁸⁹

⁸⁶ Povijesni časopis »Studi storici« u broju 1 iz 1971. objavio je zalaganjem Ernesta Ragionerija dokument koji se odnosi na govore članova talijanske delegacije na tajnoj sjednici, na kome je bila bilješka Togliattija da je dokument »vrlo povjerljiv« i da ne treba izaći iz arhiva Izvršnog komiteta Kominterne.

⁸⁷ Ernesto Ragionieri: I rapporti con l'Internazionale comunista, pp. 41—42.

⁸⁸ Svjedočanstva Giorgia Amendole, vidi: G. Bocca: Palmiro Togliatti, p. 218.

⁸⁹ P. Togliatti: »Contro le false analogie tra situazione tedesca e situazione italiana«, Sul movimento operaio internazionale, p. 66.

Togliatti želi da, na temelju usporedbe između njemačke situacije iz 1932. i talijanske iz 1922, pokaže kako u tome postoje bitne razlike. Ističući prilike u kojima se to odvija, on kaže da je fašizam u Italiji nastao u razdoblju poslijeratne stabilizacije, a u Njemačkoj u razdoblju nakon svjetske privredne krize. Pored toga, talijanski fašizam nije nikad »posjedovao snagu mase kao njemački« i »krenuo k vlasti nekom vrstom državnog udara« koji je bio plebejski, vojni i dinastički, dok se u Njemačkoj izrazio »serijom državnih udara birokratskog i vojnog tipa«. ⁹⁰ On zaključuje da je to dovelo do pogrešnih sudova da će se fašizam srušiti sam od sebe zbog razvoja svojih unutrašnjih suprotnosti.

Iako se u tom Togliattijevu članku može zapaziti niz točnih ocjena, on se ipak nalazi pod utjecajem staljinističkih shvaćanja kao i čitava sjednica Plenuma Kominterne, posebno kada se daju mišljenja o sprezi između fašizma i socijaldemokracije.

Zbog svoga evropskog iskustva u stvaranju saveza protiv fašizma, Togliattija je pozvao Georgij Dimitrov u Moskvu u listopadu 1934. godine da bi zajedno s njim radio na izradi jedne nove političke linije Kominterne. Prije odlaska u Moskvu Togliatti je ispitivao mogućnost jedinstvenog sporazuma između Kominterne i organizacije Druge internacionale.

Novu politiku Togliatti je nagovijestio već na XIII plenumu Izvršnog komiteta KI u ožujku 1934. godine, kada je rekao da je »lom starih shema i stalno istraživanje stvarnih odnosa« dovelo do politike koja će se prilagoditi nacionalnim uvjetima, što nije napuštanje internacionalizma, već njegovo sredstvo. ⁹¹

Svemu tome je pridonijela i kampanja koja se vodila za stvaranje narodne fronte u Francuskoj i Španjolskoj.

Staljin je inicirao održavanje VII kongresa Kominterne da bi nagovijestio novu politiku zbog rastuće opasnosti od fašizma. Ali to je bio rizik sa staljinizmom jer je zahtijevao autonomiju pokreta, što je moglo dovesti do krize starih odnosa u pokretu. Prema tome, VII je kongres trebao utvrditi strateški preokret nove politike, ali nije mogao osuditi staru liniju, jer bi to značilo podržati kritici rukovodstvo Komunističke internacionale i Staljina.

Sedmi kongres Komunističke internacionale otvoren je 25. srpnja 1935. godine i na njemu je svoj doprinos dao Togliatti, podnijevši referat »Priprema novog svjetskog rata od strane imperijalista i zadaci Komunističke internacionale«. Njegovo izlaganje bilo je integrirano u jednu organsku cjelinu s referatom Dimitrova »Jedinstvena fronta u borbi protiv fašizma«. Nije nimalo slučajno što su izvještaj na kongresu podnijeli upravo Togliatti i Dimitrov, jer su oni već ranije bili nosioci politike koja je na Kongresu dobila svoju potvrdu.

Togliatti je, proučavajući probleme opasnosti od rata i borbe protiv njega, istakao da se na Kongresu ne može ponavljati ono što je zaključio VI kongres KI, već da treba analizirati nove elemente koji nagoviještaju agresivan rat koji pripremaju fašističke sile. On je ustvrdio da je pobjeda fašizma u Nje-

---

⁹⁰ Idem, p. 74.

⁹¹ Ercoli: Discorso in chiusura dell' XIII Plenum del' IC, »La corrispondence internazionale, a. XIV, n. 29, 21. III 1934, p. 368.

mačkoj i u nekim drugim evropskim zemljama činjenica koja je u neposrednoj vezi s pripremom novog rata. Budući da rat može izbiti u svakom času, »mora se voditi računa«, kaže Togliatti, »o našoj revolucionarnoj strategiji i našoj taktici u borbi protiv rata«. On ističe parolu »borbe za mir« i analizira mogućnost međunarodnog savezništva protiv nadirućeg fašizma. To je bila parola jedinstva radničke klase i jedinstvene narodne fronte različitih slojeva stanovništva za obranu nacionalnih i demokratskih sloboda. Togliatti, dakle, smatra da se osnovni politički zadatak sastoji »u stvaranju vrlo široke jedinstvene fronte radnih masa, seljaka, sitne buržoazije i intelektualaca«⁹² protiv fašizma.

To je bila radikalno nova orijentacija koja je pružala mogućnost da se stvori međunarodna demokratska antifašistička fronta, odnosno da se izgrade osnove jedne evropske političke sigurnosti protiv fašizma. Ta je orijentacija stvorila prve klice izvjesne autonomije pojedinih nacionalnih sekcija Komunističke internacionale, zapravo veću samostalnost u primjeni političke linije koju je donio kongres.

Sedmi kongres kao posljednji kongres Internacionale bio je i napor da se Kominternu izvuče iz začahurenosti koja je bila posljedica Staljinove sektaške politike. Linija borbe za jedinstvo radničke klase i stvaranja antifašističke narodne fronte (usvojena na temelju izvještaja Togliattija i Dimitrova) dala je samo djelomične rezultate, a ne opće upravo zbog toga što je bila suprotna samoj prirodi staljinizma.

Ovaj kongres i istup Togliattija na njemu značio je njegovu novu afirmaciju kao rukovodioca komunističkog pokreta i on je bio pozvan da sudjeluje u radu stalnog sekretarijata Internacionale gdje će ostati sve do sredine 1937. godine. U sekretarijatu KI radi na provođenju politike VII kongresa, prateći inicijative narodnih fronta koje su pokrenute u zemljama pogođenim fašističkom opasnošću.

Iako je VII kongres istakao jedan novi duh jedinstva da bi zaustavio nadirući fašizam, u samoj Kominterni zavladao je staljinska atmosfera nepovjerenja i sumnji koja je bila popraćena optužbama, obračunima i progonima niza kadrova komunističkog pokreta. Tu atmosferu, među ostalim, potvrdio je i Tito u svom sjećanju iz kontakta s Togliattijem u Kominterni ovim riječima: »Svi smo mi to, Togliatti i drugi osećali kao teško i suviše bolno iskustvo da bi smelo više da se ponovi.«⁹³ Togliatti se sjeća da poslije 1935. godine nije više bilo proširenih sastanaka Izvršnog komiteta Internacionale s delegacijama drugih partija, koji su ranije vrlo često sazivani i koji su bili korisni za stvaranje jedinstvene politike čitava pokreta.⁹⁴

Togliatti se uključio u taj mehanizam, prelazeći šutke kada su bili optuživani neki njegovi raniji drugovi. On je sudjelovao u optužbi poljskih komu-

⁹² P. Togliatti: »La preparazione di una nuova guerra mondiale da parte degli imperialisti e i compiti dell'Internazionale comunista«, Sul movimento operaio internazionale, p. 142.

⁹³ J. B. Tito: Moji susreti s Togliattijem, »Politika«, 21. kolovoza 1970, br. 20431, godina LXVII.

⁹⁴ P. Togliatti: Diversità e unità del movimento comunista internazionale, »Rinascita«, a XVIII, n. 12, 1961.

nista kada se tvrdilo da su pozicije u toj partiji zauzeli fašistički agenti, što je dovelo do njezina raspuštanja. Sam Togliatti je kasnije izjavio da je osuda poljskih drugova bila »pogrešna i katastrofalna«. ⁹⁵

Očito je da se Togliatti pokorio Staljinu jer nije vidio drugog izlaza, jer bi svaki otpor bio pogibeljan za Partiju i za njega posebno. To potvrđuje, među ostalim, publicist i poslijeratni član rukovodstva KPI Davide Lajolo, koji je Togliattija zbog staljinskih represalija protiv poljskih komunista upitao, kako je to bilo moguće i zašto se nije suprotstavio. Togliatti mu je na to odgovorio: »Da sam to učinio, bio bih ubijen. Povijest će reći da li je bilo bolje umrijeti ili živjeti da bi se spasila Partija.« ⁹⁶

Pored toga, imamo i svjedočanstvo Paola Robottija, člana CK KPI, inače Togliattijeva svaka, koji je i sam kao žrtva staljinskog terora bio u zatvoru i koji se sjeća što mu je Togliatti rekao u Moskvi po povratku iz progonstva: »Prošao si lijepu pustolovinu... da, i ja sam prošao svoju. Ti o svojoj možeš govoriti, ali ja o svojoj ne mogu nikada ništa reći... Ipak će doći dan kada će se pričati o svemu ovome što se dogodilo i tada ćemo razumjeti dobro, možda, to što se zbilo u ovim godinama.« ⁹⁷

Međutim, čini nam se da se nije radilo samo o oportunistu, jer je poznato da je kod niza rukovodilaca Kominterne pa i kod Togliattija postojala vjera u Boljševičku partiju i Staljina bez kojih se nije mogao zamisliti razvoj prve zemlje socijalizma, niti svjetskoga komunističkog pokreta, bez obzira na sve što se događalo. Prema tome, Togliatti nije mogao da ne bude staljinist u takvim prilikama, posjedujući vještinu da se prilagodi situaciji da bi se održao.

Mislimo da je prihvatljivo kada se kaže da je Togliatti bio staljinist ideološkog tipa, shvaćajući da nije u interesu nacionalnog pokreta da se suprotstavi Staljinu. To se može nazrijeti i u mišljenju njegovog suradnika Luigija Longa. »Bijaše njegova značajka« — kaže Longo o Togliattiju — »da ne razbija glavom zidove i stječe neprijatelje sučelice. Moguće je da je u nekim slučajevima precijenio svoju inteligenciju i domišljatost, ali u razdoblju terora trebate biti duboko uvjereni da je jedina moguća politika bila da se sluša Staljina i da mu se nikada ne suprotstavlja.« ⁹⁸

Togliatti se od nekih drugih rukovodilaca Kominterne razlikovao vještinom kompromisa. Sjećajući ga se iz Kominterne, austrijski komunist Ernest Fisher za njega kaže da se odlikovao »sposobnošću sinteze duha, inicijative i discipline«. ⁹⁹ Togliatti se, dakle, mirio sa situacijom, ali ne da se time uvijek osvjedoči, što će pokazati događaji poslije Staljinove smrti.

Početkom srpnja 1936. izbio je građanski rat u Španjolskoj, u kojoj se general Franco, na čelu nekih vojnih jedinica, pobunio protiv zakonite republikanske vlade narodne fronte koju su sačinjavali republikanci, socijalisti, komunisti i predstavnici autonomnih pokreta Katalonaca i Baska. To je bio

⁹⁵ Idem.

⁹⁶ Svjedočanstvo Davide Lajole, Vidi: Giorgio Bocca: Palmiro Togliatti, p. 261.

⁹⁷ Paolo Robotti: La prova, Roma, 1965, p. 234—235.

⁹⁸ Svjedočanstvo Luigija Longa, Vidi: Giorgio Bocca: P. Togliatti, p. 275.

⁹⁹ Ernst Fisher: Un debito di gratitudine, »Il contemporaneo«, n. 8, agosto 1965, pp. 9—10.

epilog velikih društvenih promjena koje je proživljavala Španjolska poslije prvog svjetskog rata: fašistička diktatura generala Prima di Rivere i njezino obaranje, zatim rušenje monarhije i stvaranje Republike 1931. godine.

Togliatti je još prije frankističke pobune protiv republikanske vlade, kao predstavnik Internacionale, kontaktirao s rukovodiocima Komunističke partije Španjolske. Iz tog razdoblja ima jedan njegov spis o karakteru španjolskog fašizma u kome analizira španjolski revolucionarni pokret i njegove perspektive.

Taj je spis važan ne samo zbog kritičkih osvrtâ na razvoj političkih borbi u Španjolskoj i razvoj fašizma u razdoblju 1933—1934: već i zbog perspektiva koje izlaže u zaključku. Tu se kaže da borba protiv fašizma u Španjolskoj znači razvoj građansko-demokratske revolucije i postavljanje problema savezništva radnika i seljaka »na jednoj novoj organizacionoj političkoj osnovi«. ¹⁰⁰ Togliatti je ovim pokazao pravac jedne linije koja je kasnije provedena u Španjolskoj stvaranjem Narodne fronte.

Togliatti se na ovo pitanje vratio u studenome 1936. godine u članku »O posebnostima španjolske revolucije« koji ima važnost kao teorijski pogled na problem savezništva i stvaranja jednoga demokratskog sistema koji bi istovremeno zaustavio pohod fašizma k vlasti. Članak je pisan u svjetlu nove strateške linije komunističkog pokreta, koju je Togliatti uspješno oblikovao što se vidi »u isticanju narodnoga i nacionalnog karaktera antifašističkog rata koji posjeduje široku socijalnu bazu«, što nisu poznavale druge zemlje. Prema tome, Togliatti je zaključio da se u borbi protiv fašizma razbuktala demokratsko-građanska revolucija u Španjolskoj. Ona stvara savezništvo koje je temelj nove demokracije što »ne nalikuje ni na jednu građansku republiku općeg tipa«. ¹⁰¹ Na taj je način Togliatti već 1936. godine, na temelju analize uvjeta španjolske revolucije, pokušao pokazati novi način osvajanja vlasti što će kasnije naći svoje mjesto kao toljatijevski program nove demokracije u talijanskom pokretu otpora i u koncepciji Partije o talijanskom putu u socijalizam.

Togliatti je sredinom 1937. godine krenuo iz Moskve u Pariz, gdje je bilo središte Komunističke partije Italije da bi radio na uspostavljanju veza predstavnika Druge i Treće internacionale u skladu s politikom Narodne fronte. Ali je, u međuvremenu, kako sam kaže, dobio uputu od Dimitrova da krene u Španjolsku kamo je stigao u lipnju 1937. godine i sastao se u Valenciji s predstavnicima Komunističke partije Španjolske.

Komunistička internacionala bila je zainteresirana za Španjolsku zbog koalicije Narodne fronte koja je bila značajna ne samo za tu zemlju već i za Francusku kao i za druge zemlje gdje su stvarani temelji antifašističkog saveza. Zapravo, Španjolska je bila zemlja gdje je narodnom frontom trebalo zaustaviti fašizam. To je bilo tim potrebnije što je Komunistička partija Španjolske zastupala sektaške pozicije koje su otežavale ionako tešku situaciju u zemlji.

¹⁰⁰ P. Togliatti: Sul movimento operaio internazionale, Prefazione di Franco Ferri, p. 15.

¹⁰¹ P. Togliatti: »Sulle particolarità della rivoluzione spagnola«, Sul movimento operaio internazionale, p. 195.

Togliatti se sjeća da mu je Dimitrov dao upute kako da pomogne rukovodstvu KPŠ, s napomenom da ne ograničava niti se miješa u rad španjolskih rukovodilaca.¹⁰²

Prije nego što je Togliatti stigao u Španjolsku u rujnu 1936. godine bila je stvorena vlada Narodne fronte na čelu s Franciscom Largom Caballerom, prvakom Španjolske socijalističke stranke. U koaliciji je dolazilo do sukoba zbog sektaškog stava komunista o nizu pitanja unutrašnjeg razvoja republike i revolucije. Stoga je Togliattijev odlazak u Španjolsku imao za cilj i da upozori na greške koje je počinila španjolska Partija i da pomogne u prevladavanju pogrešne politike.

Togliattijev boravak u Španjolskoj (kao predstavnika Kominterne) bio je prikazivan u vrlo različitom svjetlu. Građanska štampa predstavljala je Togliattija kao čovjeka koji izvršava staljinske naredbe,¹⁰³ čineći ga odgovornim za sve slabosti i greške koje su imali komunisti u španjolskom građanskom ratu. Tvrđilo se da je Togliatti već u 1936. godini po tajnom zadatku Kominterne boravio u Španjolskoj, dakle, prije lipnja 1937. godine o kojem je datumu Togliatti govorio kao o vremenu svog dolaska. U svom članku u »Rinasciti« 1962. godine Togliatti je to objasnio na slijedeći način: »... lažno je da sam nekoliko puta bio u Španjolskoj prije 1937. godine, lažno je da sam sudjelovao u rukovanju fantastičnim fondom od tisuću milijardi (!) franaka... lažno je da sam sudjelovao na jednoj burnoj sjednici... gdje su bili napadnuti sovjetski rukovodioci zbog oskudne vojne pomoći, lažno je da sam bio na jednoj sjednici gdje sam zahtijevao... da Largo Caballero napusti vladu i bude zamijenjen Negrinom... Ja se nisam nikada susreo s Largom Caballerom. S Negrinom sam se susreo samo jedanput u Madridu poslije napuštanja Katalonije... Istina je da su političku odgovornost u ovome kao i u drugim slučajevima snosili španjolska Partija i druga tijela kao i ljudi koji su njima upravljali...«¹⁰⁴

Iz toga se može vidjeti da je građanska štampa dala Togliattiju u Španjolskoj svemoćnu i autoritarnu ulogu, gdje se sve odlučivalo po njegovu naređenju. Međutim, bez obzira na to što je njegova odgovornost preveličana, stoji da je Togliatti kao autoritativni predstavnik Kominterne vjerojatno imao ideološku odgovornost za neke greške koje su učinjene posebno spram nekih ličnosti anarhističkog pokreta koje su bile optužene kao trockisti.

U proljeće 1938. godine bila je stvorena nova vlada Narodne fronte na čelu sa socijalistom, profesorom Juanom Negrinom. On se zalagao za bližu suradnju komunista i socijalista i za izgradnju demokracije »novog tipa«. Ta je

¹⁰² M. e M. Ferrara: »Conversando con Togliatti«, p. 269.

¹⁰³ Komentirajući ta mišljenja Luigi Longo ističe da je Togliatti bio prikazan kao »nemilosrdan i svemoćni vicekralj Staljina«. Longo kaže da se ne može osporiti da je Togliatti kao istaknuti rukovodilac Kominterne imao snažan autoritet koji se u komunističkom pokretu prihvaćao bez diskusije, ali dodaje da je »slika o vicekralju koji drži prislonjeno uho na telefon da bi primio naredbu iz Moskve, lažna i pomalo smiješna... Uostalom« — nastavlja Longo — »nije nikada bio Togliattijev običaj da daje neosporna naređenja; uvijek je bio razuman...« Idem, p. 291.

¹⁰⁴ P. Togliatti: Stalin e Largo Caballero, »Rinascita« n. XIX, n. 3, 19 maggio 1962, p. 19.

stajališta zastupao i Togliatti, i to kao realističan program društvenog preobražaja. Togliatti se posebno angažirao na stvaranju internacionalnih brigada, pomažući rukovodstvu KP Španjolske u njihovu organiziranju, te mu između ostalih pripada zasluga što su 3.354 dobrovoljca Talijana (1.819 komunista) sudjelovala u španjolskom građanskom ratu.

Nakon sloma republikanske Španjolske Togliatti se vraća u Pariz upravo u vrijeme sklapanja njemačko-sovjetskog pakta 1939. godine. Tada je politika VII kongresa KI bila dijelom napuštena te su bile vraćene parole iz tridesetih godina koje su bile uperene protiv socijaldemokracije. Međutim, uprkos tome, Togliatti objavljuje u lipnju 1940. i u svibnju 1941. dva spisa pod nazivom »Pisma Spartaka« (»Lettere di Spartaco«) u kojima vrlo oštro napada talijanski fašizam i traži prekid saveza Italije s Njemačkom te nezavisnost zemlje. On poziva sve slojeve stanovništva, socijalne grupe i sve partije da se na temelju konkretnog programa okupe da bi zbacili fašizam i da bi talijanskom narodu bio vraćen »suverenitet, da dade vladu koja će odgovarati njegovoj volji i njegovim interesima«. ¹⁰⁵ Togliatti je s dosta jasnoće dao do znanja da Hitlerova Njemačka ostaje glavni neprijatelj i da se fašizam može srušiti na temelju širokog saveza svih Talijana da bi se stvorili preduvjeti za stvaranje nezavisne Italije. To će biti ostvareno za nekoliko godina u talijanskom pokretu otpora.

U svibnju 1943. godine bila je donesena odluka o raspuštanju Kominterne na kojoj je i Togliattijev potpis, što je nesumnjivo važan događaj u životu međunarodnog komunističkog pokreta. I to ne toliko zbog uloge koju je igrala kao sredstvo staljinističke samovolje, već zbog teorijskog objašnjenja njezina ukidanja. Odluka o raspuštanju bila je protumačena praktičnim iskustvom, odnosno međunarodnom situacijom u kojoj je nužno »da se u svakoj zemlji razvije pokret na samostalan način« čije su pretpostavke već bile sadržane u odlukama VII kongresa Internacionale.

Tako se završila jedna epoha u međunarodnom komunističkom pokretu u kojoj je Togliatti bio protagonist, epoha u kojoj se razvio u značajna rukovodioca komunističkog pokreta. To je bilo plaćeno vlastitim iluzijama i zabludama.

Togliattijeva razmišljanja o tom razdoblju mogu se naći u članku »Neki problemi povijesti Komunističke internacionale«, ¹⁰⁶ koji je objavio u časopisu »Rinascita« 1959. godine. U članku pokazuje širok raspon uvjeta u kome je nastao svjetski komunistički pokret, ulogu Oktobra i Boljševičke partije u tom nastojanju, odnosno prve zemlje socijalizma, te vjernost koja je stvorena prema Staljinu i SSSR među članstvom i rukovodiocima komunističkih partija. Togliatti je tu jasno pokazao i zablude pokreta i svoje vlastite. To je ukratko razvoju Kominterne, koja se sve više pretvarala »u rusku«, kako je Lenjin govorio, njezine sektaške parole o borbi »klase protiv klase« koja je socijaldemokraciju poistovjetila s fašizmom, te napokon nagovještaje koje je pružio VII kongres u razvijanju novih osjećaja komunista u razumijevanju nacionalnih problema svake zemlje. Togliatti je ovdje vrlo jasno pokazao

¹⁰⁵ Trenta anni di vita e lotte del PCI, Il Quaderno di »Rinascita«, p. 191.

¹⁰⁶ P. Togliatti: »Alcuni problemi della storia dell'Internazionale comunista«, Sul movimento operaio internazionale, pp. 277—315.

kakve su bile kobne posljedice staljinizma za niz rukovodilaca komunističkog pokreta i sâm pokret u trenutku kada je Internacionala proklamirala široku i otvorenu politiku.

Rad u Internacionali vrlo je značajno razdoblje Togliattijeva političkog djelovanja. Mada se radi o vremenu koje svojim većim dijelom čini sumorno doba međunarodnoga komunističkog pokreta, dobu kada je staljinizam dominirao njegovom teorijom i praksom nanijevši mu teške udarce, ipak je Togliatti, pokorivši se Staljinu, sačuvao neka shvaćanja koja je svojevremeno s Gramscijem izgradio. Prema tome, ako je ovo razdoblje za Togliattija značilo odstupanje od određenih svojih stajališta, žrtvujući ih staljinskoj monolitnosti pokreta, to je i vrijeme kada je on hrabro govorio o štetnosti grupaških sukoba u Boljševičkoj partiji i kada je bio protagonist nove politike koju je istakla praksa narodnih fronta i u Španjolskoj i Francuskoj.

Upravo Togliattiju pripada zasluga što je u okviru dogmatske politike koja se provodila u Kominterni tridesetih godina, iskoristio poticaj VII kongresa KI da bi na gramšijevskim iskustvima izgradio samostalnu teorijsku osnovu talijanskoga komunističkog pokreta za prilaz problemima socijalizma na temelju posebnih uvjeta zemlje.

IV. Sudovi o fašizmu

O fašizmu, njegovoj socijalnoj osnovi, karakteru i perspektivi mnogo se raspravljalo, i to ne samo među talijanskim komunistima već i u čitavom međunarodnom komunističkom pokretu.

Kao što je poznato talijanski komunistički pokret potcjenjivao je u početku fašističku opasnost i stoga je izražavao netočne ocjene o karakteru fašizma koji je kao fenomen bio izjednačavan sa svakim drugim oblikom dominacije buržoaske vlasti. Iz toga je proizlazilo uopćavanje fašizma kao reakcionarnog pokreta, ali se nisu uočavale posebnosti fašističkog pokreta u pojedinoj zemlji. Sve je to vodilo pogreškama u strategiji i taktici komunističkog pokreta spram nastupajućeg fašizma, što je na kraju i slabilo borbu protiv njega.

Među prvim Togliattijevim teorijskim spisima koji se bave analizom fašizma nalazi se izvještaj koji je pripremio za IV kongres Internacionale 1922. godine, i to u obliku bilježaka koje su trebale dobiti definitivni oblik na kongresu. Budući da Togliatti kongresu nije prisustvovao, tim se bilješkama sudionici kongresa nisu koristili, ali su one objavljene kasnije, u prosincu 1962, u časopisu »Rinascita« i tako postale poznate javnosti.

Togliatti polazi od tvrdnje da je fašistički pokret u Italiji jedan od vidova »ofenzivnih akcija« buržoazije protiv proletarijata koje ona inače vodi u svijetu. Ta je ocjena dosta općenita i vjerojatno se nalazi pod utjecajem tada vladajućih mišljenja o fašizmu u Talijanskoj partiji, gdje se fašizam izjednačava s drugim oblicima vladavine kapitalističke klase.

Međutim, Togliattijeva daljnja analiza pokazuje njegov smisao za analitički pristup društvenim fenomenima. On je točno uočio da se fašizam može

razumjeti »kao krajnji vid krize talijanske države i društva«. ¹⁰⁷ Togliatti pokazuje koje su društvene grupe postale dominantne u novoj jedinstvenoj talijanskoj državi poslije ujedinjenja i koje su, zbog svojih klasnih interesa, onemogućile da se u Italiji stvori »homogena rukovodeća klasa« kao u drugim evropskim državama. Ta heterogenost vladajućih društvenih grupa i epizodno sudjelovanje masa u pokretu za nacionalno oslobođenje odrazili su se, kako ističe Togliatti, i na kasniju društvenu krizu. Ona je bila izražena poslijeratnim prilukama i zahvatila talijansko društvo pred dolazak fašizma na vlast.

Togliatti je ovom prilikom jasno pokazao pojavu jedne nove srednje klase (trgovci, činovnici, sitni obrtnici) koja je nezadovoljna svojim društvenim položajem. Njoj su se pridružili u poslijeratnoj krizi pripadnici slobodnih profesija, otpušteni oficiri i ostali deklasirani elementi koji su zajedno činili hibridnu društvenu grupu iz koje je fašizam vršio svoje prvo regrutiranje i stvorio svoju socijalnu bazu.

Tako je Togliatti u ovom izvještaju pokazao kakve su bile posebne značajke talijanskog fašizma u 1919. i 1920. godini i kako je, stvarajući svoju socijalnu osnovu, »otpočeo vlastiti razvitak, od poljoprivrednih oblasti u dolini Poa sve do osvajanja čitave Italije...«. ¹⁰⁸

U ovoj Togliattijevoj analizi nalaze se, dakle, korijeni onih shvaćanja o fašizmu koja će Togliatti kasnije razviti na originalan način što će ga učiniti vrlo dobrim poznavaoцем fašizma ne samo u talijanskom radničkom pokretu nego uopće.

Pogrešni stavovi o fašizmu koji se javljaju u Komunističkoj partiji Italije bili su pothranjivani i ocjenama Kominterne u kojoj se rasprava vodila o tom fenomenu, oscilirajući između dva krajnja pola: da se radi o pojavi novih socijalnih elemenata koji su izolirani i da se radi o starim fenomenima koji dobivaju novi oblik. Otuda izjednačavanje fašizma sa svakom drugom formom kapitalističke reakcije, što je bilo ne samo stajalište KPI već i Kominterne. Tako je, na primjer, Zinovjev kao predsjednik Internacionale smatrao 1923. godine da talijanski fašizam nije bio ništa više nego »jedna komedija«. ¹⁰⁹

Nova vodeća grupa u Komunističkoj partiji Italije na čelu s Gramscijem i Togliattijem, dajući novu analizu talijanskog društva i političkog života i određujući nove pokretačke snage i perspektivu revolucije pozabavila se fenomenom fašizma. To je bio rezultat praktičkog iskustva i teorijskih istraživanja o fašizmu koja su otpočela odmah poslije dolaska nove vodeće grupe. Ona su dobila svoj vid upravo u jednom poglavlju Lionskih teza (»Fašizam i njegova politika«) čiji je redaktor bio Togliatti.

Tu se fašizam ocjenjuje »kao pokret naoružane reakcije« koji svoje osnove ima »u sitnoj gradskoj i novoj poljoprivrednoj buržoaziji, koja je proizašla iz preobražaja zemljišnog vlasništva« ¹¹⁰ u nekim dijelovima sjeverne Italije. To je bila analitična ocjena koja je sa znanstvenom preciznošću

¹⁰⁷ P. Toljati: Fragmenti iz dela. Beograd, »Komunist«, 1965, str. 15.

¹⁰⁸ Idem, str. 25.

¹⁰⁹ E. Ragonieri: Il giudizio sul fascismo, o.c., p. 45.

¹¹⁰ Le Tesi di Lione, Trenta anni del PCI, »Quaderni di Rinascita«, p. 95.

ustvrdila prave socijalne snage na koje se fašizam oslanja u svom pohodu na vlast. To više nisu bile opće formulacije o srednjim slojevima kao bazi fašističkog pokreta.

U Tezama se ističe različitost fašizma i drugih reakcionarnih snaga u talijanskom društvu koji je »izmijenio program konzervacije« što su ga provodile talijanske buržoaske snage, i to u svrhu »procesa unifikacije reakcionarnih snaga«. ¹¹¹ To je pokušaj »fašizma da stvori jedinstveni politički organizam koji bi trebao zajedno upravljati partijom, vladom i državom«. Togliatti je točno zapazio da fašizam koji se razlikuje od drugih građanskih političkih pokreta želi izgraditi jedan totalitaran sistem do tada nepoznat da bi se suprotstavio svakom revolucionarnom pokretu i pridobio najreakcionarnije dijelove industrijske i poljoprivredne buržoazije.

Togliatti u Tezama u nastavku primjećuje da fašizam nije uspio, poslije zauzimanja vlasti, postići »organsko jedinstvo« čitave građanske klase. Neki dijelovi industrijske buržoazije na sjeveru, koji utječu na dio radnika i sitnu buržoaziju, te buržoazija na jugu koja se oslanja na mase stvaraju program opozicije fašizmu.

To su bili pogledi koji su značili odstupanje od ranijih sektaških stavova koji su fašizam poistovjećivali sa svakim drugim vidom kapitalističke vlasti.

U Tezama se fašizam pokazuje kao pokret »sui generis« koji podržavan od dijelova buržoazije i uz podršku srednjih slojeva želi osvojiti državu i ostvariti diktatorski sistem koji će pomoću nove političke elite upravljati državom umjesto starih vladajućih slojeva.

Teze, također, pokazuju da su čitava ideološka propaganda fašizma, kao i njegova politička akcija, »usmjerene k imperijalizmu, što je izraz težnje vladajućih klasa da izvan zemlje riješe krizu talijanskog društva«. ¹¹² Tu se, kako Teze naglašavaju, nalaze korijeni rata i ekspanzije talijanskog imperijalizma, koji pretendira da ostvari svoju vlast u svijetu. To su bila predviđanja koja će se ostvariti niz godina kasnije, kada će fašistički režim zagaziti u imperijalističke sukobe najprije u Etiopiji, a zatim u Evropi.

Prema tome, Teze zaključuju da je fašizam stvorio vojnu snagu i sistem pritisaka koji drže stanovništvo vezano uz proizvodnju, bez mogućnosti »da imaju vlastiti život, da izraze vlastitu volju i da se organiziraju da bi zaštitili svoj interes«. ¹¹³ To je značilo isključivanje masa iz bilo kakvoga političkog života u zemlji.

Teze, dakle, bacaju sasvim novo svjetlo na fašizam kao fenomen koji se pojavio u poslijeratnim uvjetima u Italiji. To je bio prvi pokušaj da talijanski komunistički pokret nakon ranijih sektaških opterećenja realno pristupi ocjeni tadašnjih talijanskih društvenih prilika, pa i fašizma. Na temelju toga bilo je zatim moguće postaviti novu strategiju i taktiku borbe protiv njega i stvaranje novih uvjeta da se poslije njegova pada izgradi jedno demokratsko društvo. Prema tome, Togliattiju pripada zasluga što je s Gramscijem dao pravac istraživanjima o fašizmu koja će on kasnije razviti i ostaviti kao značajan dokument jednog vremena koji i u sadašnjosti ima svoje vrijednosti.

---

¹¹¹ Idem, p. 96.

¹¹² Idem, p. 96.

¹¹³ Idem, p. 97.

Vrlo je zanimljiv Togliattijev članak »U povodu fašizma« objavljen u spisima Internacionale 1928. godine, koji se može smatrati točkom do koje stiže Togliattijeva analiza fašizma prije staljinističkih ocjena koje su utjecale i na njega da neke formulacije o fašizmu što ih je dala Internacionala prihvati iz discipline.

Togliatti u početku članka daje napomene da se govoreći o fašizmu čine greške »u povijesnoj i političkoj ocjeni i tumačenju«. ¹¹⁴ Te greške činila je upravo talijanska Partija i zato on inzistira na analizi da bi se mogao zauzeti pravilan politički stav prema fašizmu.

Togliatti ne prihvaća mišljenje da su sve reakcionarne pojave fašističke, tvrdeći da »fašizam nije samo kapitalistička reakcija«. ¹¹⁵ On pokazuje da je fašizam zapravo borba dijelova sitne i srednje buržoazije koje vode razni deklasirani elementi protiv starih rukovodećih klasa, organizirajući se kao vojne formacije u borbi protiv građanske države. Togliatti smatra da se pokazala jednostranost Partije u ocjeni fašizma a odatle i nezalaganje da spriječi da fašizam pridobije neke slojeve sitne buržoazije. Pored toga, Partija nije vodila računa da će zauzimanje vlasti od fašizma dovesti do oštre borbe fašističke elite i starih vodećih klasa. Sve se to dogodilo, jer je, naglašava Togliatti, Partija negirala »mogućnost fašističkoga državnog udara«. ¹¹⁶

Po Togliattiju društvenu bazu fašizma činili su najprije slojevi sitne seoske i gradske buržoazije čiji se dijelovi pomalo odvajaju od fašističkog pokreta kada je došao na vlast i kada su vidjeli da se nisu ostvarili njihovi zahtjevi. Tada u Fašističkoj partiji postepeno »prevladavaju slojevi sitne i srednje buržoazije koja nije produktivna« ¹¹⁷ (državni i partijski funkcioneri, činovnici itd.). Međutim, Togliatti ističe da je snaga koja ipak određuje proces razvoja fašizma bila krupna buržoazija.

Zatim se Togliatti zadržao na objašnjenju ideologije fašizma koja po njemu sadrži »vulgarni nacionalizam, stopostotni patriotizam i nužnost da se potvrdi svijetu tzv. vrijednost rase i naroda«. ¹¹⁸ To pospješuje osjećaje srednje i sitne buržoazije i odgovara kao ideologija ekspanziji talijanskog kapitalizma.

Togliatti zatim ističe da poslije toga slijedi koncepcija fašističke države koja postaje glavni činilac čitavog društvenog života i da sva prava proizlaze iz te iste države koja se nalazi iznad pojedinaca i klasa.

Togliatti nam je ovim člankom dao analizu talijanskog fašizma, pošavši od njegove socijalne baze sve do njegove ideologije koja kulminira u totalitarnoj državi. To je bila jedna solidna analiza koja je bila karakteristična za Togliattija i koja se po svojoj vrijednosti približava ocjenama o fašizmu koje su date u »Lionskim tezama«.

Ovi stavovi koji su bili realistično objašnjeni ubrzo su bili napušteni nakon staljinističke definicije da su »fašizam i socijaldemokracija braća blizanci« koja je dostigla vrhunac u paroli o »socijalfašizmu« na X plenumu IK

¹¹⁴ Toljati: Fragmenti iz dela, o. c., str. 25—26.

¹¹⁵ Idem, str. 27.

¹¹⁶ Idem, str. 28.

¹¹⁷ P. Togliatti: »A proposito del fascismo«, La via italiana al socialismo. Roma, 1972, p. 24.

¹¹⁸ Idem, p. 26.

Kominterne 1929. godine. Na toj sjednici Togliatti je, istupajući u diskusiji o novoj političkoj liniji Kominterne koja je proklamirala borbu »klase protiv klase«, dao jednu razrađenu analizu fašizma u Italiji koja je bila protivna onoj o kojoj je Plenum raspravljao. Međutim, on je ipak na kraju prihvatio odluke X plenuma iz discipline i složio se sa stajalištem o socijaldemokraciji kao savezniku fašizma.

Na XI plenumu Izvršnog komiteta KI u rujnu 1932. Togliatti je usmeno intervenirao dajući ocjene koje znače njegovo pokoravanje staljinističkim stavovima čime je bila napuštena analiza o fašizmu učinjena zajedno s Gramscijem.

Konačna definicija o fašizmu koju je dala Internacionala bila je ona koju je formulirao Staljin na XIII plenumu Izvršnog komiteta KI u ožujku 1934. godine koja je i kasnije bila ponavljana u komunističkom pokretu i glasi da je fašizam »otvorena teroristička diktatura najreakcionarnijih, najšovinističkih i najimperijalističkih elemenata financijskog kapitala«. ¹¹⁹

Velik preokret nastaje između 1934. i 1935. godine, kada je fašizam u Njemačkoj postao stvarno opasnost za svijet i kada se komunistički pokret priprema da ispravi pogrešnu liniju o »socijalfašizmu« i »klasi protiv klase«, stvarajući pretpostavke za politiku Narodne fronte.

To se može već zapaziti u Togliattijevu članku pod nazivom »Gdje je snaga talijanskog fašizma?« ¹²⁰ koji je u listopadu 1934. godine objavljen u izdanju Kominterne i u kojem se Togliatti vratio stajalištima iz 1928. godine. Tu on između ostalog kaže: »Neka mi oprostite čitaoci ako se osjećam dužan da ponovim još jedanput da, proučavajući razvitak i politiku fašizma u različitim zemljama, treba gledati dobro da se mehanički ne prenesu iskustva razvitka talijanskog fašizma u druge zemlje.« ¹²¹ Stoga je bilo moguće da između 1934. i 1935. godine Kominternu ispravi pogrešnu liniju »klase protiv klase« i da istakne politiku Narodne fronte. Nju je najavio Togliatti kao vodeći funkcioner u Internacionali, koji je imao vrlo dragocjena iskustva u borbi protiv fašizma i zato bio jedan od nosilaca odlučujućega političkog preokreta.

Taj novi duh upravo su pokazala Togliattijeva »Predavanja o fašizmu« koja je on održao u travnju 1935. godine za talijanske slušače Lenjinističke škole pri Kominterni u Moskvi u okviru »Tečaja o protivnicima«. Tečaj je bio zamišljen da u glavnim potezima prikaže povijesne i političke značajke onih snaga koje su se javljale i djelovale kao protivnici komunističkog pokreta.

Kada su ti spisi bili nađeni i objavljeni poslije rata, pokazali su jedno produbljeno tumačenje koje je do danas dano o talijanskom fašizmu. To je rezultat praktičnog iskustva i teorijskog istraživanja što je otpočelo u Komunističkoj partiji Italije poslije dolaska Gramscija i Togliattija na njezino čelo.

¹¹⁹ P. Togliatti: »I caratteri fondamentali della dittatura fascista«, Lezione sul fascismo. Roma, 1972, p. 3.

¹²⁰ P. Togliatti: *Dov'è la forza del fascismo italiano (L'internazionale comunista)*, a XIII, n. 19, 5 ottobre 1934, pp. 1234—1270), Lezioni sul fascismo, o. c., p. 167—200.

¹²¹ Idem, p. XX.

Ta je Togliattijeva interpretacija fašizma po svojim političkim posljedicama vidno utjecala na određivanje borbe za zadobivanje hegemonije radničke klase u političkom životu zemlje. Prema tome, Togliattijeva predavanja značila su nagovještaj jedne nove politike koju će Partija voditi u slijedećim godinama da bi se riješila dvosmislenosti staljinističke linije. Ovim su bile anticipirane teme VII kongresa Internacionale i to je istovremeno značilo povratak gramšijevskom stilu slobodnih rasprava.

U Togliattijevim izlaganjima značajno je prvo predavanje: »Osnovne značajke fašističke diktature«. ¹²² U njemu Togliatti izlaže socijalnu osnovu i klasnu bit talijanskog fašizma što pokazuje koje su društvene snage omogućile da se fašizam pretvori iz pokreta u organizaciju i da, došavši na vlast, postane za dugo razdoblje vladajući činilac talijanskog društvenog i političkog života.

Činjenica da je Togliatti održao ta predavanja prije gotovo 40 godina ne umanjuje ipak idejnu vrijednost i aktualnost njegovih analiza i ocjena. Međutim, to ne znači da su obavljene analize potpune a ocjene točne. Ne treba zaboraviti da su određena opća stajališta o fašizmu bila izražena kao već prethodno utvrđeni teorijski postulati koje je prihvatila Komunistička internacionala. Prema tome, radilo se o prihvaćanju određenih stajališta iz disciplinskih razloga o kojima je Kominterna već izrekla svoje mišljenje, obavezujući svoje pripadnike na njihovo prihvaćanje. To se posebno odnosi na već navedenu Staljinovu definiciju o fašizmu koja je bila ponovljena u referatu Georgija Dimitrova na VII kongresu Kominterne.

Mora se napomenuti da je ta definicija bila dogmatska i pragmatična jer ne daje bitni odgovor na pitanje što je fašizam, posebno kada se radi o njegovu specifičnom razvoju u nekim evropskim zemljama.

Togliatti je ovu definiciju prihvatio kao točnu, ali se istovremeno može zapaziti da je on zapravo prihvaća samo kao polaznu točku, i to kao vezu između fašizma i finansijskog kapitala.

Tom dijelu definicije Togliatti pridodaje neke druge elemente, želeći pokazati socijalne korijene koji se nalaze u talijanskom društvu, zapravo specifičan razvoj talijanskog kapitalizma, koji nije bio »nerazvijeni kapitalizam« i koji je omogućio pojavu fašizma i ostvarenja njegove diktature. Prihvaćajući da je fašizam otvorena diktatura, to jest nezavisan od parlamenta i tradicionalnih institucija građanske države, Togliatti je pridodao još jedan element, da je »fašizam reakcionarni sistem masa«. ¹²³ To je novi element kojega ne nalazimo u definiciji koju je istakla Kominterna.

To ima posebnu važnost i zbog toga što je Togliatti želio da pokaže upravo slušačima, talijanskim komunistima o čemu moraju voditi računa da bi produbili svijest o talijanskom fašizmu i da bi lakše mogli politički djelovati u uvjetima fašističke diktature. Tvrdnja da se radi o reakcionarnom režimu masa otvara nove perspektive akcije revolucionarnoj partiji radničke klase.

¹²² P. Togliatti, »I caratteri fondamentali della dittatura fascista«, Lezione sul fascismo, o. c., pp. 3—19.

¹²³ Idem, p. 5.

Premda se u svojoj analizi fašizma Togliatti oslanja i na formulacije koje prihvaća iz discipline, ipak se može zapaziti jedna progresivna analiza fašizma, koja polazi od posebnih uvjeta talijanskog društva. To je ono što on naziva u jednom svom članku »metodom diferencirane analize« koja treba biti temelj svake marksističke politike.

Značajka je, dakle, Togliattijevih izlaganja o fašizmu da on stalno inzistira, da je fašizam reakcionarni režim masa. Prema tome, on ne prihvaća samo jedno stajalište, već upravo želi pokazati da je fašizam i klasna diktatura i reakcionarni režim masa. Njegovo isticanje fašizma kao reakcionarnog režima masa ima dvostruko značenje.¹²⁴ On želi, ističući prvi element, pokazati neka opća načela koja su karakteristična za fašizam kao diktatorski sistem, a u drugom elementu istaknuti kakvu posebnost ima fašizam u pojedinoj zemlji, u ovom slučaju posebno u Italiji.

Tu je dakle prisutan koncept da potpun karakter fašizma konstituiraju dva osnovna elementa koji se izražavaju u svakoj zemlji u oblike koji proizlaze iz društvenih odnosa i određenih klasa. To je ono što će on kasnije, poslije drugoga svjetskog rata, izraziti kao »nacionalne putove fašizma«. Upravo njegova tvrdnja, koju je izrekao u prvom predavanju da »kada se griješi u analizi, onda se griješi i u političkoj orijentaciji«,¹²⁵ govori da Togliatti inzistira na marksističkom pristupu posebnosti talijanskog fašizma. Od točne analize zavisi kako će se ponašati one političke snage koje treba da se sukobe s njim i da ga sruše.

Zatim slijedi predavanje pod nazivom »Nacionalna fašistička partija«¹²⁶ u kojem Togliatti daje analizu fašističke stranke kao nove i jedinstvene partije građanske klase koju talijanski politički život nije poznao.

Togliatti ističe da prije dolaska fašizma na vlast u Italiji nije bilo jedne jedinstvene stranke talijanske buržoazije, iako se masonerija javlja kao jedinstvena organizacija buržoazije. Fašistička stranka je, po njemu, nastala kao »pretežno građanska partija sa snažnim utjecajem na činovnike i s marginalnim utjecajem na radničknu klasu i poljoprivredne radnike«,¹²⁷ i to u času kada je zastupala širok socijalni program.

Međutim, kada su izvanrednim zakonima 1926. godine, odnosno uvođenjem fašističke diktature bile stavljene izvan zakona stare političke partije, nametnulo se kao cilj da fašistička partija okupi u svoje redove njihove članove i kadrove da bi pokušala ostvariti »gledište o jedinstvenoj organizaciji vladajućih klasa«. ¹²⁸ Togliatti zato smatra da su borbe koje su vođene u Fašističkoj stranci između raznih struja bile znak sukoba oko namjere da se ona pretvori u jedinstvenu građansku partiju, jer ona nije mogla opstati samo s kadrovima s kojima je stigla na vlast. To je sukob dviju pozicija: da li država treba da bude podređena Partiji koju su zastupali elementi sitne buržoazije i druga, da je Partija podređena državi koju su branili nacionalistički elementi.

¹²⁴ P. Togliatti: *Lezioni sul fascismo*, Prefazione, p. XXII—XXIII.

¹²⁵ Idem, p. 11.

¹²⁶ P. Togliatti: »Il Partito nazionale fascista«, *Lezione sul fascismo*, o. c., pp. 39—59.

¹²⁷ Idem, p. 45.

¹²⁸ Idem, p. 47.

Togliatti je uočio da su poslije 1927. godine u Fašističkoj stranci zavladao elementi buržoazije s prevladavanjem činovnika kada je potpuno napuštena ideologija sitne buržoazije i kada ona postaje u biti partija u kojoj se ne raspravlja.¹²⁹ Ona je potpuno podređena državi, odnosno ona se pretvara u državnu organizaciju. Veliko fašističko vijeće kao najviša fašistička instanca u sebi ima predstavnike ne samo stranke već i države, industrije i banaka, zapravo »organizacioni oblik vladajućih grupa talijanske buržoazije koji su povezani s fašizmom«.¹³⁰

Togliatti nam je u ovom predavanju vrlo reljefno pokazao što se zbilo s fašizmom na političkom planu i kako se on od političkog pokreta pretvorio u jedinstvenu stranku talijanske buržoazije. On je uočio, služeći se marksističkom analizom, da je metamorfoza u političkoj sferi pratila promjene u socijalnoj osnovi fašizma.

Fašizam kao socijalni pokret sitne buržoazije u 1919. i 1920. godine ističe svoj socijalni program s antikapitalističkim mjerama (progresivni porez na kapital) i zalaže se za republikansko državno uređenje. Međutim, kada je fašizam došao na vlast poslije pohoda na Rim, nastaju promjene u njegovoj socijalnoj strukturi. Neki ga slojevi sitne buržoazije napuštaju jer nisu ostvareni njihovi socijalni zahtjevi. Fašistička stranka sve više postaje partija činovnika, državnih funkcionera i buržoazije, da bi se tridesetih godina pretvorila, kako Togliatti kaže, u jedinstvenu partiju talijanske buržoazije.

Togliatti nam je, dakle, pružio marksističku analizu i upozorio, kao i u prethodnom predavanju, kada je govorio o značajkama fašističke diktature, da je i fašizam kao pokret imao svoju socijalnu i političku genezu koja se mijenjala s dolaskom fašizma na vlast.

Iz svega se daje zaključiti da bez obzira na određene formulacije koje susrećemo u Togliattija (posebno u prvom predavanju) i koje su proizašle iz određenih dogmatskih opterećenja, on pristupa tim problemima analitički što već govori o novim strujanjima koja su zahvatila komunistički pokret uoči priprema za VII kongres Internacionale.

Togliattijeva razmatranja o fašizmu nastavljaju se i sredinom 1941. godine, kada je preko Radio-Moskve tri puta tjedno obavještavao talijansku javnost o aktualnim zbivanjima, i to preko emisije »Govori Talijanima« (»Discorsi agli italiani«) pod imenom Mario Correnti.¹³¹

Pored poziva Talijanima da ujedine snage, i to sve socijalne grupe da bi se zemlja izvukla iz rata u koji ju je uveo fašizam, Togliatti se poziva na povijest Italije, iznoseći povijesne sudove na znanstven način i raskrinkavajući netočnosti i apsurdnosti koje je fašistička propaganda iznosila o lažnom romanstvu.¹³²

Tu je poznat njegov gorak komentar o talijanskom ekspedicionom korpusu u Rusiji koji je poslala fašistička vlada da se bori protiv Sovjetske armije i koji je doživio sramotan poraz. Togliatti zato optužuje fašistički režim kao krivca za tešku sudbinu mnogih Talijana, komentirajući slijedećim sarkasti-

¹²⁹ Idem, p. 54.

¹³⁰ Idem, p. 55.

¹³¹ M. e M. Ferrara: Conversando con Togliatti, p. 295.

¹³² Idem, p. 299.

čnim riječima: »... Komedijanti čitave Evrope ismijavaju se s talijanskim vojnikom. Fašizam je obnovio ovu sramotu koju je samo heroizam garibaldi-naca uspio spasiti.«¹³³

I na kraju može se reći da Togliattijevi sudovi o fašizmu nose obilježje prave marksističke analize. Ona na vrlo temeljit način prati politička i socijalna previranja u talijanskom društvu, u kome se fašizam razvio kao politički fenomen od pokreta preko političke partije do vladajuće i dominirajuće političke snage u talijanskom političkom životu.

Ta analiza zalazi duboko u socijalno tkivo talijanskog društva i prati previranje u njemu da bi se iz toga onda objasnilo zašto je fašizam kao politički pokret bio tako uspješan u svom kretanju prema vlasti.

Te su Togliattijeve analize došle do izražaja u Lionskim tezama, kada su on i Gramsci, razglabajući društvene uvjete Italije da bi se odredile pokretačke snage za njezin preobražaj, pokazali što fašizam u socijalnom i političkom smislu predstavlja i što treba učiniti da bi njegovim uklanjanjem bili stvoreni preduvjeti za izgradnju jednoga demokratskog društva u Italiji.

Ocjene o fašizmu bile su tridesetih godina napuštene pod pritiskom staljinizma, koji je nagovijestio novu politiku koja je sa stajališta hegemonističkih interesa dala mišljenje o fašizmu. Togliatti je tada iz discipline prihvatio odluke Kominterne, mada je često, kada je za to imao prilike, istupao s ocjenama koje su odudarale od službenih ocjena Kominterne.

Međutim, kada je u Komunističkoj internacionali zavladao novi duh pred opasnošću od fašizma, Togliatti se vratio svojoj diferencijalnoj metodi što se vidi iz navedenih predavanja za talijanske slušače Lenjinističke škole.

To su već bili novi nagovještaji koji su dobili svoju potvrdu na VII kongresu KI.

Prema tome, Togliatti nam je ostavio jednu vrlo značajnu socijalno-političku analizu fašizma kao ekstremnog oblika kapitalističkog imperijalizma, što je vrlo poučno i vrijedno i za sadašnjost i za budućnost.

DRUGI DIO

I. Politika nacionalnog jedinstva

Togliatti je već rano u svojim komentarima u emisijama Radio-Moskve, u srpnju 1941. godine, javno nagovijestio svoja stajališta o politici Komunističke partije Italije u poslijeratnoj Italiji, pokazujući što Talijani svih socijalnih slojeva dobivaju rušenjem fašizma¹³⁴ i izgradnjom jednoga demokratskog društva.

Nakon što je u srpnju 1943. godine došlo do pada talijanskog fašizma, a u rujnu i do početka oružanog otpora na sjeveru zemlje, spremajući se da

---

¹³³ Idem, p. 304.

¹³⁴ Mario Correnti: Discorsi agli italiani, Edizione in lingue estere, Mosca 1934, p. 9.

se vrati u Italiju, Togliatti saziva u Moskvi 26. studenog partijski politički aktiv na kome je jasno izrazio novu politiku koja će se zalagati da »talijanski narod koji nije dopustio da ga fašizam asimilira stvori jedinstvo« svih svojih demokratskih snaga.

Na tom je sastanku Togliatti ustvrdio da poslijeratne probleme i izgradnju jedne demokratske Italije može riješiti samo narod koji će preko svojih predstavnika u ustavotvornoj skupštini na demokratski način izraziti svoju volju i udariti temelje novom demokratskom sistemu. Da ne bi bilo nesporeda, Togliatti izričito kaže da bi »bilo besmisleno misliti o vladi samo jedne partije i vlasti samo jedne klase«, odnosno novi će se sistem temeljiti na »jedinstvu i uskoj suradnji svih narodnih i demokratskih snaga koje trebaju biti okosnica talijanske politike«. ¹³⁵ Na taj je način Togliatti nagovijestio novo djelovanje Partije u poslijeratnoj Italiji. To je značilo ostvariti politiku nacionalnog jedinstva koja je jedino mogla pružiti zemlji demokratski sistem i odstraniti ono što je fašizam ostavio. Drugim riječima, to je značilo udariti temelje jednoj novoj Italiji. S tim u vezi Partija je bila pokretač uspostavljanja veza s drugim antifašističkim snagama i stvaranja »Komiteta nacionalnog oslobođenja« u rujnu 1943. godine.

Pošto je od saveznika i talijanske vlade dobio dozvolu za povratak u Italiju, Togliatti je 16. veljače 1944. godine krenuo iz Moskve preko Teherana, Kaira i Alžira i 27. ožujka brodom stigao u Napulj. Odmah je bio sazvan Nacionalni savjet Komunističke partije Italije na kome je Togliatti u svom istupu objasnio politiku nacionalnog jedinstva.

On je u svom izlaganju na sjednici stavio u prvi plan jedinstvo svih političkih struja za sudjelovanje u ratu protiv Hitlerove Njemačke, odnosno stvaranje vlade nacionalnog jedinstva koja će biti spremna da se uhvati ukoštac s tim problemima. Togliatti se zalagao da se podrži ustavna vlast, ostavljajući da se pitanje monarhije riješi poslije oslobođenja zemlje — sazivom ustavotvorne skupštine koja će dati zemlji ustav a time i novi demokratski sistem. Skup je prihvatio kratku rezoluciju radi prevladavanja konfuzne situacije na jugu zemlje u kojoj su se našle sve antifašističke stranke. ¹³⁶

Togliatti je naglasio da je to bilo nužno učiniti i zbog toga što su sami saveznici podržavali raspravu o institucionalnom pitanju i time sprečavali da se zauzme stajalište »o pravim realnim problemima zemlje kao što su bili: sudjelovanje Italije u ratu, obnova nacionalne armije, prava naše zemlje kao zaračene strane, promjena američke lire . . . cijene, plaće itd.« ¹³⁷

To je bila politika koja je značila uklapanje Partije u uvjete legalnosti i vlasti odnosno početak onoga što će se slijediti jedno dugo razdoblje i što će dovesti do koncepcije talijanskog puta u socijalizam. Ta politika poznata je kao »Salernski preokret«, nazvana prema mjestu Salernu, u kome je stvorena antifašistička koalicija talijanskih političkih stranaka koja je urodila stvaranjem nove vlade 21. travnja 1944. god. u kojoj je Togliatti kao potpredsjednik vlade bio središnja ličnost političkog života.

¹³⁵ P. Togliatti: Discorso pronunciato a Mosca il 26 novembre 1943. nella Salla delle Colonne della Casa dei sindacati, »Rinascita«, a. XXIII, n. 19, 23 aprile 1966, p. 22.

¹³⁶ M. e M. Ferrara: Conversando con Togliatti, p. 320.

¹³⁷ Idem, p. 317.

Već 11. travnja Togliatti je govorio pred partijskim aktivom u Napulju, razrađujući osnove jedinstvene i nacionalne politike Partije. Najprije je izrazio mišljenje da nitko ne može predbaciti KPI da je sklona bilo kojem tipu monarhije, ali je istakao da u času kada je zemlja zaokupljena problemom rata i oslobođenja ne bi trebala biti preokupirana institucionalnim pitanjima. To pitanje treba ostaviti za kasnije vrijeme i založiti se da se stvori vlada koja će se suprotstaviti stranoj agresiji i uništiti ostatke fašizma.¹³⁸ Ta se vlada, po Togliattijevu mišljenju, treba temeljiti na jedinstvu demokratskih i antifašističkih snaga; ona će osigurati sazivanje Ustavotvorne skupštine i okupiti snage koje bi osigurale sudjelovanje Italije u ratu za oslobođenje.

Tom je prilikom Togliatti istakao da talijanska »radnička klasa nije nikada bila izvan interesa nacije« i stoga ona želi da dobije mjesto u rukovođenju zemljom da bi mogla izvršiti »veliku nacionalnu ulogu ozdravljenja i obnove čitavog talijanskog života«.¹³⁹ Ta se obnova, po Togliattiju, sastoji upravo u tome da radnička klasa, koja se uvijek borila za nacionalne interese, sačuva zastavu tih interesa »koju je fašizam bacio u blato i izdao«.¹⁴⁰

Međutim, iako je radnička klasa temelj nacije, ona taj zadatak može obaviti samo u zajednici s drugim slojevima stanovništva i zato se Togliatti zalaže za neophodnu politiku savezništva »sa seljačkim i katoličkim masama s kojima treba danas i sutra naći zajedničko polje sporazumijevanja i akcije...«.¹⁴¹ To je bila proklamacija nove politike savezništva s ostalim slojevima stanovništva koja je nužna da bi se u Italiji mogao izgraditi novi demokratski sistem.

Togliatti želi posebno naglasiti da se danas pred radničku klasu Italije ne postavlja »ono što je učinjeno u Rusiji«, već izgradnja nove demokratske Italije koja može biti ostvarena samo u zajedništvu demokratskih i antifašističkih snaga. To je bio poziv na široku suradnju svima Talijanima »bez obzira na razlike u političkim mišljenjima, religioznim uvjerenjima i socijalnoj pripadnosti«¹⁴² da se bore za oslobođenje zemlje kao preduvjet za izgradnju nove Italije.

Komunistička partija Italije je, dakle, proklamirala politiku koja je trebala dovesti do jedinstvene nezavisne Italije u času kada je zemlja bila razjedinjena i većim dijelom okupirana, i to upravo na temelju jedinstva demokratskih snaga koje su organizirane u pokretu Nacionalnog oslobođenja.

Togliatti tada upozorava i na opasnost od razjedinjenja antifašističkog saveza na ljevicu i desnicu što »nije put koji treba slijediti ako se želi spasiti Italija«.¹⁴³

Sve je to slijedilo iz »Salernske politike« koja je značila potvrdu novoga nacionalnog jedinstva u kome je KPI uspostavila kontakte i utvrdila svoje odnose sa svim demokratskim snagama. To je bila pretpostavka za perspektivu

¹³⁸ Idem, p. 326.

¹³⁹ P. Togliatti: »La nostra politica nazionale«, La via italiana al socialismo, Roma 1972., p. 37.

¹⁴⁰ Idem, p. 38.

¹⁴¹ Toljati: Fragmenti, o. c., str. 124.

¹⁴² P. Togliatti: »La nostra politica nazionale«, o. c., p. 41.

¹⁴³ Idem, p. 50.

puta u socijalizam koji se ne ostvaruje samo oružanom revolucijom već i borbom širokih slojeva stanovništva na jednom demokratskom terenu.

Togliatti je tu politiku popratio slijedećim riječima: »Tko god je doživio u prvoj polovini 1944. godine kraljevstvo Juga,¹⁴⁴ zna da je kompromis liberali-komunisti s monarhijom (gdje su liberali našli oblik, a mi smo se trudili da postanemo srž jednog nacionalnog jedinstva da bismo se oslobodili od tuđina) izazvao u čitavoj zemlji, pošavši od Napulja, jednoglasan entuzijizam...«¹⁴⁵

U međuvremenu Togliatti je dao inicijativu za pokretanje jednoga novog partijskog časopisa za politička i kulturna pitanja pod nazivom »Rinascita« čiji je prvi broj izašao u lipnju 1944. godine i koji je u svoje zadatke istakao, između ostalog, »proučavanje problema obnove zemlje«. Prvi je broj bio vrlo zapažen po programu koji je napisao Togliatti. U programu je istaknut »komunistički pokret kao otvoreni pokret«. »Program koji vam predlažemo« — ističe Togliatti — »nije ograničen. On je dapače vrlo širok... Naš je prvi i glavni cilj dati idejno vodstvo komunističkom pokretu koji je... integralni dio i vodeći element pokreta duboke obnove koji se... odražava i potvrđuje na svim poljima života naše zemlje.«¹⁴⁶

Na sjeveru zemlje razbuktao se Pokret otpora kojemu je na čelu bio »Komitet nacionalnog oslobođenja« sastavljen od predstavnika antifašističkih stranaka. U Pokretu otpora komunisti su predstavljali odlučujuću snagu s više od 100 tisuća organiziranih boraca. Togliatti se tada zalaže za jedinstvo antifašističkih snaga u Pokretu otpora koje ne smije biti narušeno stranačkim interesima; dapače, ono se mora temeljiti na nacionalnim interesima čitave zemlje. Svoj je stav popratio slijedećim riječima: »Povjerenici (vlade) su otputovali, rekavši da su otišli na sjever da organiziraju zelene, žute i plave odrede... Pozdravljamo sve one koji se bore i koji su uzeli oružje, bez obzira na boje... proglašavamo da oni koji su uzeli oružje na sjeveru nisu ni zeleni, ni bijeli, ni crveni. Oni su trobojni, jer je danas Italija trobojna.«¹⁴⁷

Nacionalni ustanak na sjeveru zemlje dostigao je svoj vrhunac 25. travnja 1945. godine, kada se pretvorio u opći ustanak protiv Nijemaca i fašista i doveo do oslobođenja cijele sjeverne Italije. Odmah nakon toga, u svibnju 1945, Togliatti kreće na sjever da obiđe oslobođene gradove: Bolonju, Milano, Torino i Genovu gdje je vrlo srdačno dočekan. Sve to prati jačanje utjecaja Partije i povećanje broja članstva tako da je ona u sjevernom dijelu zemlje brojila oko 90 tisuća a 311 tisuća u ostaloj Italiji.¹⁴⁸

Svoju privrženost politici nacionalnog jedinstva dao je Togliatti u pismu koje je uputio 20. ožujka 1945. ustaničkom tijelu Bolonje: »Vi znate koji je glavni zadatak koji se danas nalazi pred vama... Sjever treba dati čitavoj Italiji primjer kretanja k rušenju fašizma i jednom demokratskom sistemu

¹⁴⁴ To se odnosi na južnu Italiju koja je bila oslobođena od saveznika i gdje je formalno figurirala monarhija s vladom kojoj je na čelu bio maršal Badoglio.

¹⁴⁵ M. e M. Ferrara: *Conversando con Togliatti*, p. 331.

¹⁴⁶ P. Togliatti: *Programma*, »La Rinascita«, a. I, n. 1, giugno 1944, pp. 1—2.

¹⁴⁷ P. Togliatti: *Discorso al II Consiglio nazionale del PCI*, »L'Unità«, 8 aprile 1944.

¹⁴⁸ M. e M. Ferrara: *Conversando con Togliatti*, p. 356.

koji je neodoljiv zbog svoje vlastite discipline, zbog sposobnosti, energije i političke čvrstoće društvenih grupa, partija i ljudi koji ga vode.«¹⁴⁹

Tako je partizanski pokret na sjeveru, zahvaljujući i ulozi KPI i Togliattija, odigrao značajnu ulogu u izgradnji nove demokratske Italije. Ali bi se ipak moglo primijetiti da je snaga i afirmacija Pokreta otpora trebala biti više iskorištena u obnovi demokracije u poslijeratnoj Italiji, posebno u odstranivanju ostataka fašizma.

Nakon oslobođenja zemlje Partija, na Togliattijev poticaj, nastavlja razradivati začetke demokratske koncepcije o izgradnji društva proklamirane 1944. godine. Odmah poslije rata Partija je postavila zahtjev za izgradnju jednoga novog društva i države¹⁵⁰ u kojoj će biti omogućeno radikalno rješenje temeljnih socijalnih i ekonomskih problema talijanskog društva.

Pokretom otpora stvoreno je široko jedinstvo između demokratskih snaga u kojemu su uz proletarijat i seljaštvo bile obuhvaćene grupe srednjih slojeva. Komunisti su zapravo bili pokretači toga jedinstva kao premise za dolazak na čelo društva jednoga novog bloka klasnih snaga. Stoga, kako kaže Togliatti, nije bilo dileme što da se bira »između puta ustanka vezanog za perspektivu poraza i puta mirne evolucije bez zaoštavanja i rizika«.¹⁵¹ Izabran je put mirne evolucije uvjetovan objektivnim prilikama, kao rezultat tekovina koje su postignute u Pokretu otpora, jer je Togliatti izražavao bojazan da Italija ne postane poprište građanskog rata — kao što se dogodilo u Grčkoj.

Togliatti je odmah po oslobođenju zemlje, a posebno surađujući u vladi Ferruccija Parrija u kojoj je bio ministar pravosuđa, uočio značenje Demokrišćanske partije u političkom životu zemlje i njezin utjecaj na vjernike. S obzirom na to, on se zalagao za stvaranje vlade u kojoj će komunisti s katolicima činiti osnovnu snagu. On je tvrdio da bi vlada s katolicima razbila »zauvijek vrstu reakcionarne tradicije koja namjerava isključiti iz upravljanja vladom u Italiji ljude određenih partija, kao demokrišćane, komuniste i socijaliste...«.¹⁵²

Ta je politika bila potvrđena i odlukama V partijskog kongresa u siječnju 1946. U njima se ističe da je čitava talijanska povijest posljednjih decenija pokazala da se ne može stvoriti stabilan demokratski sistem ako se ne provedu duboke reforme socijalno-ekonomske strukture. Na kongresu je bio usvojen

¹⁴⁹ P. Togliatti: Lettera al triumvirato al Bologna, »Rinascita«, a. XII, n. 4, aprile 1955, p. 308.

¹⁵⁰ »Ovo još nije jedna socijalistička država, ali ne smije više biti jedna građanska država kojom će vladati veleposjednici i kapitalistički monopoli. Treba postojati jedna nova snaga koja će imati svoje temelje u radničkoj klasi, seljacima i srednjem staležu, koja će uništiti monopol velikog zemljišnog posjeda, usmjeriti svoje udarce protiv industrijskog monopola, preinačiti ekonomsko uređenje, zagarantirati i proširivati prava slobode, osloboditi državu od vladavine nekolicine, uspostaviti sistem široke političke autonomije i dati demokratskom uređenju nov sadržaj što je u biti korak prema jednoj dubokoj izmjeni političkoga i ekonomskog uređenja. Na taj način stvara se jedan konkretan put prema socijalizmu koji se rađa iz iskustva nacije.. « P. Togliatti: Il Partito Comunista Italiano, Milano 1958, p. 102.

¹⁵¹ P. Togliatti: Referat na X kongresu KPI, »L'Unità«, 2 dicembre 1962.

¹⁵² P. Togliatti: Il nuovo governo sarebbe costituito oggi, »L'Unità«, 2 dicembre 1945.

program koji se zasnivao na strukturalnim reformama koje su bile usmjerene izgradnji novoga društva. To su bile slijedeće socijalno-ekonomske reforme: nacionalizacija krupnih industrijskih poduzeća i banaka; uvođenje ekonomskog planiranja; uvođenje radničke kontrole u poduzećima; likvidacija latifundija i ograničavanje krupnog posjeda u poljoprivredi, te zaštita srednjeg i sitnog posjeda; reforma škole i demokratizacija školskog sistema i privredni razvitak Juga i otoka. To pokazuje da se Komunistička partija Italije odmah poslije rata zalagala za jednu novu politiku koja je odgovarala uvjetima nastalim u Italiji slomom fašizma i pobjedom Pokreta otpora.

Prema tome, s V kongresom, Partija se na čelu s Togliattijem predstavila zemlji kao demokratski pokret koji je bio spreman da surađuje i s drugim političkim grupama koje su izašle iz rata i Pokreta otpora i da podijeli s njima odgovornost vlasti u novoj državi.

Drugoga lipnja 1946. godine održani su u Italiji izbori da bi se izabrala Ustavotvorna skupština i da bi se referendumom odlučilo da li će ostati monarhija ili će se prihvatiti republikansko državno uređenje. Rezultati glasanja bili su slijedeći: za republiku je glasalo 12,718.641, a za monarhiju 10,718.502 birača.¹⁵³ Tri velike partije talijanskoga političkog života dobile su slijedeći broj glasova: Demokršćanska partija 8,101.004 glasa (35,2% biračkog tijela), Socijalistička partija 4,758.129 (20,7%), Komunistička partija 4,356.686 (18,9%), dok su liberali i desnica dobili 3 milijuna, a republikanci milijun glasova.

Plebiscit je pokazao pobjedu onih snaga koje su željele da Italija krene demokratskim putem. Izjašnjavajući se za republiku, većina Talijana se opredijelila za novi državni oblik koji će biti okvir za političke i socijalne reforme, a protiv monarhije i onog što je bilo vezano za fašistički režim. Sudjelovanje republikanskih snaga u vladi narodnog jedinstva stvorilo je uvjete za uspostavljanje republikanskoga državnog uređenja kome su na plebiscitu komunisti zajedno sa socijalistima dali više od 9 milijuna glasova.

Zalažući se za novi ustavni sistem, Togliatti je istupio u Ustavotvornoj skupštini u ožujku 1947. godine prigodom rasprave o prvom projektu ustava talijanske Republike, pitajući se kakav ustav treba dati Italiji. Po njemu novi ustav trebao je u prvom redu da utemelji »novi ustavni poredak« koji će voditi računa o onome što je bilo u prošlosti i »što je završilo nacionalnom katastrofom«.¹⁵⁴

Ustav je trebao, po Togliattiju, osigurati neka temeljna načela kao što su: »sloboda i poštovanje narodnog suvereniteta«, zatim »političko jedinstvo« i »društveni progres povezan s dolaskom nove vodeće klase«.¹⁵⁵ Međutim, taj ustav, po Togliattiju, nije trebao biti socijalistički jer se socijalističko društvo »danas ne postavlja pred talijansku naciju«.

Ono što je Togliatti želio naglasiti, govoreći o vrijednosti prijedloga novoga ustava, odnosilo se na područje socijalnih odnosa. Po njemu je prijedlog ustava dao nova socijalna prava, tj. »shvaćanje ekonomskog svijeta

¹⁵³ M. Basta - V. Klišanić. Italija, Beograd, 1960, str. 8.

¹⁵⁴ P. Togliatti: Per una Costituzione democratica e progresiva, La via italiana al socialismo, o. c., p. 61.

¹⁵⁵ Idem, p. 66.

koje više nije individualističko«, već koje se temelji na solidarnosti i snažnom utjecaju »snaga rada«. Zapravo, shvaćanje koje »ograničava pravo vlasništva«. ¹⁵⁶

Oštru raspravu izazvao je član 7. prijedloga ustava koji je trebao regulirati pitanje odnosa crkve i države. Vodeći računa o vjerskim uvjerenjima većine Talijana i zalažući se za suradnju s demokršćanima, Togliatti je bio za liberalniji pristup reguliranju odnosa crkve i države. To je objasnio slijedećim riječima: »Imamo potrebu za religioznim mirom... Radnička klasa ne želi rascjep u zemlji zbog religioznih motiva...« ¹⁵⁷ Sedmi član ustava bio je prihvaćen sa 350 glasova za, a 149 protiv i za njega su glasali komunisti i demokršćani, dok su socijalisti i liberali bili protiv.

Boreći se za uspostavljanje novoga demokratskog društva u Italiji, KPI je već tada proklamirala ustavni teren borbe za socijalizam — što se vidi iz Togliattijeva govora u Skupštini u ožujku 1947. godine: »Mi dolazimo iz daleka i idemo daleko... želimo da u Italiji izgradimo socijalističko društvo. U Rusiji je izgrađeno socijalističko društvo, ali mi ćemo ga izgraditi prema svojoj metodi, prema objektivnim uvjetima u našoj zemlji, vodeći računa o svemu onome o čemu treba voditi računa.« ¹⁵⁸

Nacionalna konferencija KPI, održana u Firenci 1947. godine, istakla je kao važan zadatak da Partija treba postići veću ideološko-političku i organizacionu sposobnost koja će dopustiti da se ostvari talijanski put u socijalizam, uvjetovan tradicijama i prilikama zemlje.

Novi ustav izglasan 22. prosinca 1947. godine bio je značajan dokument jer je mijenjajući centralizam stare talijanske države želio približiti narodu vršenje vlasti preko jednog sistema autonomija u oblasti, pokrajini i općini koje bi imalo znatno područje samouprave i zakonodavstva. On nije samo formalno priznao demokratsko pravo građana, već je utvrdio načelo da trebaju biti »uklonjene smetnje ekonomskoga i političkog karaktera koje ograničavaju slobodu i ravnopravnost građana i potpun razvoj ličnosti te sudjelovanje svih radnika u političkim, ekonomskim i socijalnim organizacijama države«. ¹⁵⁹

Ustav je priznao radnicima ne samo pravo organiziranja nego i pravo sudjelovanja preko svojih organizacija u upravi društvom i državom. Na području socijalnih odnosa on priznaje svim građanima pravo na rad, »pravo na nagradu prema količini i kakvoći rada, ali u svakom slučaju dovoljnu da osigura radniku i njegovoj obitelji slobodan i dostojan opstanak«. ¹⁶⁰ Svakom građaninu — nastavlja Togliatti — nesposobnom za rad i bez sredstava za život ustav priznaje pravo na izdržavanje i socijalno osiguranje.

Mada je ustav zagarantirao privatno vlasništvo, on utvrđuje granice izvjesnog ograničenja uz naknadu za »svrhe općeg interesa«.

¹⁵⁶ Discorso di P. Togliatti all'Assemblea costituente l' 11. marzo 1947, »Critica marxista«, a. IV, n. 5—6, settembre-dicembre 1966.

¹⁵⁷ P. Togliatti: Il discorso del compagno Togliatti, »L'Unità«, 26 marzo 1947.

¹⁵⁸ P. Togliatti: Discorsi alla costituente, 1958. Roma, p. 289.

¹⁵⁹ P. Togliatti: Il Partito Comunista Italiano, o. c., p. 110.

¹⁶⁰ Idem,

Prema tome, radi se, dakle, o ustavu jednoga novog karaktera za koji Togliatti s pravom kaže da »premda se razlikuje od ustava socijalističkog tipa po svom sadržaju, jer ne predviđa demokraciju koja je neposredno postavljena na osnovama proizvodnje, ipak priznaje na konkretan način pravo radu na pristup u upravljanju državom.«¹⁶¹ To je zapravo značilo stvaranje preduvjeta za promjene u socijalističkom pravcu.

Iako neki članovi novog ustava nisu bili praktično ostvareni, on je ipak bio djelo nove demokracije i temeljna osnova nove republike koju su nosile snage proizašle iz Pokreta otpora i borbe protiv fašizma u čemu značajna uloga pripada Togliattiju i njegovoj Partiji.

Zaoštravanje hladnog rata i konfrontacija SSSR i SAD odrazile su se na unutrašnju talijansku političku scenu, stvarajući polarizacije i oštre sukobe između postojećih političkih snaga. Najprije je došlo do rascjepa unutar Socijalističke partije Italije u lipnju 1947. godine zbog suradnje socijalista s komunistima iz koje se izvio Giuseppe Saragat sa svojim pristašama i osnovao Socijaldemokratsku partiju koja je zauzela antikomunističke pozicije. Zatim, nakon posjeta De Gasperija, predsjednika vlade i šefa Demokrišćanske partije SAD u siječnju 1947. godine pojačava se antikomunistička kampanja u zemlji i dolazi do masovne intervencije američkog kapitala u Italiji. Sve je to dovelo do toga da su komunistički ministri bili udaljeni iz vlade 31. svibnja 1947. godine čime je bila razbijena vlada nacionalnog jedinstva. To je bilo uvjetovano unutrašnjim skretanjem udesno i vanjskim blokovskim pritiskom SAD.

Prigodom isključenja komunista iz vlade Togliatti je govorio u parlamentu ističući da je radnička klasa bila nosilac oslobodilačkog pokreta i da je se želi isključiti iz političkog života. On podvlači da se tu ne radi o komunizmu, već da je »u igri demokracija i republika«.¹⁶² Togliatti je tada pokazao da se ta kriza razlikuje od sličnih jer se uklapa u međunarodnu situaciju vrlo oštih blokovskih sukoba, zapravo sloma antifašističke koalicije.

Tako je završilo razdoblje koje je Komunističku partiju Italije na čelu s Togliattijem ne samo dovelo u središte talijanskoga političkog života već je učinilo značajnim činiocem izgradnje demokratskih temelja nove Italije.

Isto tako neosporno je da je Komunistička partija, rukovođena Togliattijem, bila presudna snaga u antifašističkoj borbi. Pokrećući stvaranje Komiteta nacionalnog oslobođenja, ona je bila nosilac Pokreta otpora, te je s drugim antifašističkim strankama dovela do pobjedonosnog ustanka u travnju 1945. godine koji je omogućio oslobođenje zemlje. To je bio rezultat politike čiji je protagonist bio i Togliatti. Ona je značila stvaranje takvog saveza političkih snaga koji će biti nosilac jedinstvene nacionalne politike i jedino moguće u tom vremenu.

Moglo bi se bez pretjerivanja reći da je za stvaranje jedne demokratske atmosfere u Italiji poslije oslobođenja značajnu ulogu imala upravo Togliattijeva Partija, iako je bilo niz pokušaja da se odbaci na margine političkog života. Ta tvrdnja stoji ne samo za Partiju kada se ona nalazila u vladi,

¹⁶¹ Idem, p. 110.

¹⁶² P. Togliatti: *La rottura dell' unità democratica, La via italiana al socialismo*, o. c., p. 137.

već i onda kada ona postaje opoziciona snaga. Bez Komunističke partije Italije i njezine politike o kojoj su trebali računati i saveznici i protivnici nije bilo moguće da djeluje mehanizam demokratskog sistema u Italiji. Svaki pokušaj da se ona izbaci iz političkog života bio bi vrlo opasan presedan koji bi otvorio put režimima otvorene diktature a time i kraju demokratskog sistema u zemlji.

Osnovne temelje takvom položaju i ulozi Komunističke partije Italije dao je, bez sumnje, Togliatti u poslijeratnom razdoblju. Bez njegove uloge teško bi bilo utemeljiti politiku nacionalnog jedinstva koja je izgradila temelje nove republikanske Italije. Stoga se Togliatti može svrstati u ličnosti novije talijanske povijesti.

II. Dogmatizam i proces njegova prevladavanja

Zaoštravanje hladnog rata i blokovsko sučeljavanje u svijetu, skretanje Demokršćanske partije udesno i protjerivanje komunista iz vlade, te pokušaj da se Komunistička partija Italije politički izolira sve su je više upućivali da se oslanja na socijalistički blok i nekritički prihvaća njegove stavove. Ona je usklađivala svoju strategiju s tom politikom, odstupajući postepeno od nekih svojih samostalnih stavova koji su bili zacrtani poslije oslobođenja zemlje. Tome je pridonijela činjenica što poslijeratnom shvaćanju samostalnog puta i vlastitom političkom iskustvu nije bilo dano produbljenije teorijsko objašnjenje koje bi omogućilo da partijsko članstvo dobije cjelovitiju ideološku platformu i perspektivu.

Ta je stajališta pospješio i osnivački kongres Kominforma¹⁶³ u rujnu 1947. godine u Poljskoj koji je bio posvećen borbi komunističkog pokreta protiv imperijalizma u razdoblju hladnog rata. On je podvrgao vrlo oštroj kritici stavove Komunističke partije Italije i Komunističke partije Francuske što su se odnosili na vlastite putove razvoja, osuđujući ih kao revizionističke. To je bilo prihvaćeno od predstavnika Komunističke partije Italije, pogotovo zato što je u Partiji bila u toku kampanja kritika zbog neuspjeha koji je doživjela isključenjem komunističkih ministara iz koalicione vlade.

Sve je to značilo osloniti se na rastuću ekonomsku i vojnu snagu socijalističkog bloka, što je slabilo inicijativu Partije i zacrtani samostalni put razvitka, očekujući oslobođenje koje bi došlo izvana.¹⁶⁴

U tom je duhu protekao i VI kongres KPI održan u siječnju 1948. godine koji je potpuno prihvatio sudove kongresa Kominforma o međunarodnoj situ-

---

¹⁶³ Informacioni biro komunističkih i radničkih partija sastavljen od predstavnika 9 partija bio je konzultativno tijelo, stvoreno sa svrhom razmjene mišljenja među tim partijama, a pretvorio se u sredstvo hegemonije jedne partije u borbi protiv Komunističke partije Jugoslavije.

¹⁶⁴ »Stoga, stalan nesklad između nacionalnog postavljanja problema talijanske revolucionarne strategije koji je izražavao ne samo službenu liniju Partije nego i stvarnu političku volju rukovodeće grupe i svakodnevne prakse koja se u velikoj mjeri zasnivala na čistoj propagandi veličanja socijalističkog sistema i na pasivnom očekivanju njegova ostvarenja.« Giorgio Amendola, član Direkcije KPI: »Le nostre corresponsabilità«, »Rinascita« 12, 1961.

aciji. U Togliattijevu izvještaju na Kongresu kaže se da »talijanski reakcionari, posebno Demokršćanska partija, sluge američkog imperijalizma, koji hoće podvrći našu zemlju, svjesno sabotiraju međunarodnu akciju mira koju komunisti osjećaju kao obavezu da vode u ovom času«. ¹⁶⁵ Usprkos tome, Kongres je ipak pokazao, kao rezultat prethodne politike čiji je pokretač bio Togliatti još 1944. godine, da je Partija izgrađena kao klasna snaga sa značajkama novog tipa partije. Prema podacima koji su izneseni na Kongresu Partija je brojila 2,252.715 članova, a od toga je bilo 45% poljoprivrednih radnika. ¹⁶⁶

U travnju 1948. godine održani su parlamentarni izbori na kojima je KPI nastupila zajedno sa Socijalističkom partijom u zajedničkoj fronti ljevice. Međutim, izborni rezultati bili su porazni za frontu lijevih snaga. Ona je dobila 8,025.390 glasova što je iznosilo 31% od ukupnog biračkog tijela; zapravo, 10% manje glasova ¹⁶⁷ nego 1946. godine. Demokršćanska partija dobila je 12,751.841 glas odnosno 48% birača ili 16% više nego na izborima 1946. godine. Tim izbornim rezultatima bio je ostvaren snažan politički monopol nove većine na čelu s Demokršćanskom partijom.

Togliatti je dočekao izborne rezultate vrlo oštrom kritikom, tvrdeći »da ono od 18. travnja nije bila slobodna konzultacija . . . , već strana intervencija da bi se prisilila volja birača . . .«. ¹⁶⁸ Mada je Partija potcijenila izbore, što se vjerojatno odrazilo na izborne rezultate, točno je da je na ishod izbora utjecala vrlo gruba propaganda koja se vodila protiv KPI, kada su komunisti bili predstavljeni kao neprijatelji zemlje koji služe jednoj stranoj sili. Cijela predizborna kampanja, koju je u prvom redu vodila Demokršćanska partija, temeljila se na parolama antikomunizma koje su Komunističku partiju Italije i Togliattija prikazivale kao zle sile koje zemlju vode u propast. Tome su se priključili i vrhovi Katoličke crkve koji su u srpnju 1948. proglasili ekskomunikaciju komunista.

Kao rezultat takve bjesomučne kampanje na Togliattija je izvršen atentat 14. lipnja 1948. godine prilikom izlaska iz parlamenta, i to od nekog Antonija Palanttea. On je pod utjecajem antikomunističke propagande izjavio da je pucao na Togliattija jer je on »najopasniji element talijanskoga političkog života koji sa svojom aktivnošću agenta strane sile sprečava obnovu domovine«. ¹⁶⁹

Na vijest o atentatu spontano je izbio dvodnevni generalni štrajk 14. srpnja koji je paralizirao zemlju. U srednjoj i sjevernoj Italiji stvorena je dramatična situacija koja je prijetila izbijanjem građanskog rata. Radnici su zauzeli niz tvornica a bivši pripadnici partizanskih jedinica su se naoružali, zauzevši važnije točke gotovo u svim većim gradovima na sjeveru

¹⁶⁵ »Contro i guerrafondai e i servi di guerrafondai«, La politica dei comunisti fra il V e il VI Congresso, Roma 1948, p. 307.

¹⁶⁶ PCI, L'attività del partito in cifre (personale riservato ai delegati al VI Congresso), Roma 1948.

¹⁶⁷ G. Amendola: »Il PCI alla opposizione«, Problemi di storia del PCI, Roma 1971, p. 117.

¹⁶⁸ Le dichiarazioni di Togliatti, »L'Unità«, 22 aprile 1948.

¹⁶⁹ M. e M. Ferrara: Conversando con Togliatti, p. 371.

zemlje. S tim u vezi Centralni komitet KPI je na sjednici od 15. srpnja ustvrdio da oružana alternativa ne postoji, ali je Partija pokazala da uza sve pritiske raspolaze velikom snagom i utjecajem među masama.

U povodu tih događaja vlada je mobilizirala velike policijske snage, stvorivši specijalne odrede koji su otpočeli grub obračun s komunistima i štrajkašima. U razdoblju napetog stanja od srpnja 1948. do sredine 1950. godine, dakle u razdoblju od dvije godine, bila su 62 radnika ubijena (od toga 48 komunista), 3.126 ranjeno (2.367 komunista), a 92.169 uhapšeno (73.870 komunista).¹⁷⁰

Već krajem listopada Togliatti se vraća u parlament. Tom je prilikom, dočekan aplauzom poslanika, izjavio da će s parlamentarne tribine nastaviti borbu s obnovljenom energijom. Na proslavi jubileja lista »L' Unità« pred 250 tisuća ljudi govori o zadovoljstvu što počinje novi život u kontaktu s masama, ističući da je primio više od pokreta kojemu pripada nego što mu je mogao dati.¹⁷¹

Objavom rezolucije Informbiroa »O stanju u Komunističkoj partiji Jugoslavije«, koja je prihvaćena na zasjedanju u Bukureštu 28. lipnja 1948. godine kojom se grubo napada KPJ pridružila se i Komunistička partija Italije. Tim napadom učinjen je neuspjeli pokušaj da se podvrgne jedna partija koja je htjela ostvariti vlastiti socijalistički put i stoga pružila otpor hegemonizmu i neravnopravnim odnosima među komunističkim partijama.

Postavlja se pitanje zašto je Komunistička partija Italije s Togliattijem stala na stranu Staljina u sporu s Komunističkom partijom Jugoslavije kada se i sama u poslijeratnom razvoju zalagala za koncepciju vlastitog puta u socijalizam. Takvo se pitanje postavlja to više što je Togliatti kasnije pridonio izradi cjelovite koncepcije nacionalnog puta u socijalizam i energično se založio za nove odnose u komunističkom pokretu koje je još 1948. godine ne samo praktično nego i teorijski pokrenula Komunistička partija Jugoslavije.

Treba istaći da je na konferenciji Informbiroa u lipnju 1948. godine prisustvovao Togliatti na čelu talijanske delegacije i pridružio se osudi KPJ. To se ponovilo i na sjednici Informbiroa u Budimpešti, gdje je održao referat »Jedinstvo radničke klase i zadaci komunističkih radničkih partija«. U Budimpešti je, kao što je poznato, prihvaćena rezolucija u kojoj se vrlo oštrim i grubim riječima govori o stanju u KPJ i napada njezino rukovodstvo. Togliatti kao istaknuti rukovodilac jedne komunističke partije snosi svoj dio odgovornosti u toj kampanji, što će i sâm kasnije priznati.

Vladimir Dedijer u svojoj knjizi »Izgubljena bitka J. V. Staljina« iznosi neka od mišljenja koja pokušavaju objasniti motive koji su potakli Togliattija da se pridruži kritici i napadu na Komunističku partiju Jugoslavije. Mišljenja što ih iznosi Dedijer vrlo su zanimljiva zbog čega ih i navodimo da bismo mogli objasniti Togliattijeve stavove u razdoblju kampanje protiv KPJ.

Jedno mišljenje, kako navodi Dedijer, objašnjava Togliattijevo držanje njegovom gipkošću, koja mu je bila svojstvena da se prilagodi situaciji —

¹⁷⁰ Delitti dell'anticomunismo. Le represione dopo il 14. luglio, »Rinascita«, a. XI, n. 8—9, p. 541.

¹⁷¹ M. e M. Ferrara: Conversando con Togliatti, pp. 390—391.

što je pokazalo njegovo ponašanje u Kominterni kada je uspio da se pored Staljina održi i da čak sačuva neka »heretička mišljenja«.

Po mišljenju drugih, smatra Dedijer, Togliattiju je dobro došla 1948. godine zbog kritika talijanske desnice da je u vezi s rješenjem problema Trsta bio popustljiv prema Jugoslaviji, pa mu je podrška Staljinu protiv Jugoslavije bila potrebna da bi otupio tu kritiku.

Neki čak smatraju, kako kaže Dedijer, da se Togliatti svetio KPJ što su njezini predstavnici na osnivačkom kongresu Informbiroa 1947. godine kritizirali stavove Komunističke partije Italije.¹⁷²

Mada sva ta mišljenja mogu, pored nekih drugih, biti splet motiva koji su mogli ponukati Togliattija da se pridruži kritici jugoslavenskih komunista, ipak nam se čini da je najprihvatljivije ono koje drži da je on, kao i u nekim drugim prilikama, tu kritiku usvojio iz discipline, a da se do kraja ne osvje- doči, čekajući priliku da se u drugačijim uvjetima od njih ogradi. Tome govori u prilog da Togliatti, pored dvaju zasjedanja Informbiroa nije mnogo sudjelovao u kritici CK KPJ. Točno je da je u listu »Unità« kritizirao Komunističku partiju Jugoslavije kako ona ima vojnu organizaciju bez unutrašnje demokracije u kojoj vlada »režim policijske kontrole«,¹⁷³ ali to je naveo bez one oštine što nije bio slučaj s nekim drugim rukovodiocima komunističkih partija. Pored toga, za vrijeme oštih napada na Komunističku partiju Jugoslavije on nije napisao u listu Informbiroa ni jedan članak protiv jugoslavenskih komunista. U prilog toj tvrdnji može se iznijeti mišljenje njegova bivšeg sekretara Massima Caprare: »U jugoslavenskim zbivanjima kao i u drugim prilikama Togliatti je prihvatio staljinske naredbe, ali je tražio da ograniči posljedice i nastoji da se osobno ne založi više od vrlo ograničene neophodnosti... Bila bi velika pogreška misliti da se on ponašao na diplomatski način prema 'titovskoj šizmi' samo zbog razloga uskog oportunitizma. Čovjek ne igra na prostu lukavost, već hoće da obrani svoju ulogu, hoće ostaviti vrata otvorena da bi se vratio sudu o Titu i titoizmu, koji se očito neće suditi u negativnim načinima propagande.«¹⁷⁴

To potvrđuje i Togliatti nakon povratka iz Beograda u svom članku objavljenom u »Rinasciti« u veljači 1964. godine u kome osvjetljava svoje viđenje situacije 1948. godine slijedećim riječima: »Mnogo je kazano o porijeklu i okolnostima raskida iz 1948. godine, ali mi se ne čini da je sve sasvim jasno. Za komuniste drugih zemalja odlučujući element njihova ponašanja bila je, bez sumnje, duboka privrženost jedinstvu i disciplini koji su, gotovo trideset godina, bili karakteristični za naš pokret. Ispitivanje načina na koji bi jedinstvo i disciplina mogli i morali biti osigurani poslije raspada Komunističke internacionale i pred jednom situacijom i zadacima toliko različitim od onih u prošlosti i različitim za svaku zemlju nije izvršeno. Izbacivanje Jugoslavije iz Informbiroa primljeno je bez diskusije. U apsurdna podmetanja policijske prirode, za koja je poslije rečeno da ih je izmislio Berija, komunisti

¹⁷² Vladimir Dedijer: Izgubljena bitka J. V. Staljina, Sarajevo, »Svjetlost«, 1969, str. 232—233.

¹⁷³ P. Togliatti: Considerazioni preleminari, »L'Unità«, 2 luglio 1948.

¹⁷⁴ Svjedočanstva Massima Caprare. Vidi: Giorgio Bocca: Palmiro Togliatti, p. 507.

koji su upoznali jugoslavenske drugove u Španjolskoj i za vrijeme rata nisu povjerovali. Ali ta podmetanja su kružila i stvarala... mišljenja koja su bila osuđena i koja su se kasnije pokazala krajnje opasnim i štetnim, pogotovo za neke partije... Problem koji se ovdje postavlja, dakle, bitan je problem načina shvaćanja i organiziranja odnosa između socijalističkih zemalja, njihove neophodne solidarnosti na međunarodnom planu, a istovremeno tako nužne nezavisnosti i samostalnosti...¹⁷⁵

Togliatti je u ovom članku priznao ne samo svoje zablude već nam je objasnio razloge svoga držanja i KPI prema jugoslavenskim komunistima u razdoblju od 1948. do 1953. Međutim, on tu postavlja problem u mnogo širem značenju; zapravo, Togliatti pokazuje da se 1948. godine u otporu Jugoslavije Informbirou postavilo pitanje samostalnog razvoja socijalizma u svakoj zemlji,¹⁷⁶ odnosno slobode i nezavisnosti kao i problem ravnopravnih odnosa između socijalističkih zemalja.

Kad je u kolovozu 1950. godine Togliatti doživio automobilsku nesreću, Staljin ga je u prosincu pozvao na liječenje u SSSR. Zapravo, radilo se o nečem drugom; Staljin mu je želio osobno ponuditi novu dužnost u međunarodnom komunističkom pokretu. Radilo se o funkciji sekretara Informbira sa sjedištem u Pragu. Međutim, Togliatti je uspio uvjeriti Staljina da mu je mjesto u Italiji. Togliatti je na sjednici CK KPI u lipnju 1956. godine objasnio zašto nije prihvatio Staljinovu ponudu. To je bilo objavljeno u »Rinasciti« poslije njegove smrti i protumačeno na slijedeći način: »... Ja sam se tome odmah suprotstavio zbog različitih motiva. Smatrao sam da takav potez znači, prema javnom mnijenju, povratak međunarodnoj komunističkoj organizaciji, što je moglo imati teške i nepovoljne posljedice na razvoj međunarodne situacije...«¹⁷⁷ Tako je Togliatti ipak našao smjelosti da odbije Staljinu tu funkciju u vremenu kada je njegova svemoć bila vrlo velika u međunarodnom komunističkom pokretu.

Početkom travnja 1951. godine održan je VII kongres KPI, koji je bio zaokupljen vanjskom i unutrašnjom politikom. U Togliattijevu izvještaju na Kongresu govori se o zalaganju Partije da uđe u vladu koja bi promijenila vanjsku politiku zemlje, što bi spriječilo da »naša domovina bude ubačena u vihar jednog vojnog sukoba«.¹⁷⁸

Razdoblje pedesetih godina predstavlja za Italiju vrijeme početaka snažne privredne ekspanzije i konjunktura. Ona traje s prekidima sve do 1958. godine, i uvjetovana je sredstvima »Marshallova plana« i uvozom modernih tehničkih strojeva koji su promijenili ne samo kvantitetu proizvodnje već i unijeli

¹⁷⁵ P. Togliatti: *Viaggio in Jugoslavia*, »Rinascita«, a. XXI, n. 5, 1 febbraio 1964, p. 1.

¹⁷⁶ »Naprotiv, mi znamo da vama radnicima i komunistima Jugoslavije pripada velika zasluga što ste tražili i pronašli put za izgradnju privrede i socijalističkog društva, koji ne samo što odgovara uvjetima vaše zemlje već se temelji na snažnom razvoju inicijative masa...« Togliattijev govor radnicima Industrije precizne mehanike u Beogradu, 20. siječnja 1964. godine, »Borba« br. 19, 21. siječnja 1964.

¹⁷⁷ Paolo Bufalini: *Le ragioni di Togliatti*, »Rinascita«, a. XXVII, n. 16, 17 aprile 1970, p. 4.

¹⁷⁸ »Per un governo di pace«, *Rapporto di Palmiro Togliatti al 7 Congresso*, Roma 1951, p. 23.

nove odnose unutar tvornice i uvjete života radnika. Obnova privrednih poduzeća i nove metode organizacije rada dali su veliki zamah privrednoj proizvodnji u Italiji. Sve je to bilo, dakako, podržavano od snažnih kapitalističkih grupa i potpomognuto kreditima uvezenim iz SAD. To je praćeno velikim zamahom razvoja državnog kapitalizma koji se očituje u stvaranju tzv. »Cassa del Mezzogiorno« za obnovu Juga, zatim reforme poljoprivrednih poduzeća, rekonstrukcije privrede, posebno građevinarstva itd.

Istovremeno se izgrađuje nova političko-idejna koncepcija koja se temelji na mitu produktivnosti, nove organizacije poduzeća, na propagiranju integracije rada u poduzeću i participaciji,¹⁷⁹ što je predstavljalo apologiju državnom kapitalizmu.

Na političkom planu to se odražava u novom kursu Demokršćanske partije, što će se posebno manifestirati na njezinu kongresu u Napulju 1954. godine. Tada dolazi na njezino čelo novo rukovodstvo s Amiranteom Fanfanijem, koje želi prevladati krizu centrizma i na temelju nove privredne ekspanzije i neokapitalističkih tendencija proklamirati novu politiku. To je politika interklasizma koja želi stvoriti novi blok protiv komunista s namjerom restauracije kapitalističkog sistema pod novom političkom formulom, koja će kasnije biti proglašena kao koalicija centra-ljevice bez komunista. Zapravo, vodeće kapitalističke grupe koje su nastojale oslabiti politički radikalizam masa, naročito u razdoblju 1954—1956. godine, nude svoju koncepciju »države blagostanja«, koja je trebala nadoknaditi revolucionarnu viziju društvenog preobražaja iz prvih poslijeratnih godina.

Da bi izolirali komuniste, poslanici Demokršćanske partije predložili su u parlamentu u siječnju 1953. godine projekt zakona koji je predviđao da ona stranka ili koalicija stranaka koja postigne više od 50% glasova dobije koncesiju od 65% sjedišta u parlamentu ili potpunu većinu. To je bio pokušaj izolacije komunista, na što je KPI povelu vrlo oštru kampanju u parlamentu i u javnosti služeći se štrajkovima i demonstracijama, nazvavši taj zakon »zakonom prijevare« (»legge truffa«).

U povodu rasprave u parlamentu Togliatti je vrlo oštro kritizirao »zakon prijevare«, ističući da su talijanski komunisti »dobri Talijani« što su oni pokazali u toku svoje povijesti, posebno novije, boreći se protiv fašizma i organizirajući pokret otpora za oslobođenje. Togliatti je želio naglasiti da su komunisti, kao nacionalna partija, odigrali preznačajnu ulogu u oslobođenju zemlje i stvaranju temelja nove Italije da bi ih se sada moglo tako lako baciti na periferiju političkog života. Stoga Togliatti zaključuje: »Ne može se razlikovati ono što smo učinili kao Talijani i ono što smo učinili kao komunisti.«¹⁸⁰

»Zakon prijevare« bio je odbačen, čime je centristička politika Demokršćanske partije doživjela poraz. To je značilo da rascjep antifašističkog jedinstva, uspostavljanje režima demokršćanskog monopola, neprimjenjivanje članova republikanskog ustava i privredna ekspanzija nisu doveli do političke stabilizacije niti se uspjelo komuniste otjerati u ilegalnost.

¹⁷⁹ Pietro Ingrao: Il XX Congresso del PCUS e l' VIII Congresso del PCI, Problemi di storia del PCI, o. c., p. 137.

¹⁸⁰ P. Togliatti: »La legge truffa«, La via italiana al socialismo, o. c., p. 140.

Međutim, upravo u tom razdoblju kada je razbila svoju izolaciju, Partija je doživjela određene političke neuspjehe zbog svoje sektaške politike. Dok je s jedne strane dobila masovnu podršku protiv »zakona prijevare« koji ju je htio politički izolirati, s druge strane ona doživljava zastoj i nesnalaženje upravo u razdoblju 1954—1955. godine. Kako je Togliatti istakao u svom izvještaju na VIII kongresu, Partija se izolira i zatvara »u samu sebe, upravo poslije pobjede protiv 'zakona prijevare'«. ¹⁸¹

Poslije Staljinove smrti 1953. godine i popuštanjem hladnoga rata stvara se nova politička atmosfera koja se odrazila na Komunističku partiju Italije. To se već moglo zapaziti na IV nacionalnoj konferenciji Partije u siječnju 1953. godine, kada Togliatti ističe razlike koje postoje u strukturi Partije i različite organizacione oblike koji nastaju na putu prema novom društvu. »Mi priznajemo duboke različitosti u strukturi koje postoje u našoj partiji« — kaže Togliatti — »kao i u razvitku svijesti masa, pa prema tome priznajemo da je neizbježno da budu različite forme organizacija radnih masa u borbi za svoje oslobođenje.« ¹⁸²

U skladu s novim strujanjima Togliatti je u vezi s opasnošću od atomskog rata uputio poziv katolicima na suradnju radi »spasa civilizacije u kome komunistički i katolički svijet mogu imati iste ciljeve i surađivati da bi ih dostigli«. ¹⁸³ Taj je poziv katolicima značio poziv na suradnju u izgradnji jednoga novog svijeta da bi se izbjegla svjetska kataklizma.

Tako je KPI dočekala i poznati XX kongres KPSS, koji je otpočeo u Moskvi 16. veljače 1956. godine, i kome je prisustvovao i Togliatti na čelu talijanske delegacije. U svom pozdravnom govoru Togliatti je istakao da put kojim je prošla sovjetska Partija »nije u svim vidovima obvezan za druge zemlje«, već će taj put imati svoje posebnosti u drugim zemljama. »Nas očekuje da izradimo« — kaže Togliatti — »talijanski put u socijalizam, savezništvo radničke klase, seljaka i srednjih slojeva da bi se dobila većina« ¹⁸⁴ u nacionalnim uvjetima zemlje. To su bili novi tonovi koji će dobiti na zamahu poslije Kongresa, kada se saznalo za Hruščovljev tajni izvještaj na kongresu, o kome je Togliatti bio prethodno obaviješten.

U ožujku 1956. godine održana je sjednica CK KPI na kojoj je Togliatti, između ostalog, govorio, kako kaže Ingrao, »o kultu ličnosti, šutio o tajnom Hruščovljevu izvještaju, usredotočujući svoje kritike na staljinističke teze o nastavljanju oštine klasne borbe u socijalizmu« i ističući istovremeno »značenje koje Staljinovo ime ima za milijune ljudi«. ¹⁸⁵

Očito je da je Togliatti bio oprezan, jer se bojavao rizika pretjeranosti destaljinizacije koji bi mogao dovesti u krizu i neke temeljne vrijednosti na

¹⁸¹ Osmi kongres Komunističke partije Italije. Beograd, 1957, str. 44.

¹⁸² Izvještaj P. Togliattija na IV nacionalnoj konferenciji KPI 1955. godine, »L'Unità«, 10 gennaio 1955.

¹⁸³ P. Togliatti: »Per un accordo tra comunisti e cattolici per salvare la civiltà umana«, *La via italiana al socialismo*, o. c., p. 167.

¹⁸⁴ Il saluto di Palmiro Togliatti in XX Congresso del Partito Comunista dell'Unione Sovietica, *Atti e risoluzioni*, Roma 1956, pp. 529—530.

¹⁸⁵ P. Ingrao: *Il XX Congresso del PCUS, Problemi di storia del PCI*. p. 153.

kojima se pokret zasniva. Međutim, više se nije moglo šutjeti, jer je Hruščovljevi izvještaj u lipnju 1956. godine postao poznat svijetu, nakon čega ga je objavila i »Unità«. Partiju je zahvatila vrlo oštra rasprava što se očitovalo i na Nacionalnoj konferenciji u travnju 1956. godine.

Tom je prilikom Togliatti već 13. lipnja odgovorio na devet pitanja u vezi s kultom ličnosti koja mu je postavio časopis »Nuovi argomenti«¹⁸⁶ koji je uređivao poznati pisac Alberto Moravia.

Na pitanje o uzrocima kulta ličnosti, Togliatti je odgovorio da se trebaju ispraviti njegove greške što ne bi trebalo značiti da treba »baciti u more čitavu jednu prošlost«. Togliatti je želio pokazati da se, i pored toga što su »posljedice Staljinovih grešaka vrlo teške«, ne može osporiti pedeset godina povijesti Sovjetske Rusije i ono što je pozitivno postignuto u tom razdoblju.

Na pitanje zašto se zakasnilo s objavljivanjem Staljinovih zloupotreba, Togliatti je odgovorio da je Staljinova ličnost imala velik utjecaj »ne samo u duši partijskih kadrova i članstva već i velikih narodnih masa«, pa objavljivanje njegovih pogrešaka »ne samo da ne bi bilo shvaćeno već bi izazvalo i negativne reakcije, koje bi bile opasne i nekontrolirane«.¹⁸⁷

Togliatti smatra da su u kultu Staljinove ličnosti bili nagomilani nepovoljni elementi »na različitim sektorima sovjetskog života i društva, odnosno u različitim dijelovima aktivnosti partije i države«.

Međutim, Togliatti je smatrao da se svi ovi nepovoljni elementi ne mogu svesti pod samo jedan opći pojam »pretjerane samovolje i lažne generalizacije«. Time se, kako smatra Togliatti, upada u rizik da se sudi čitava društvena stvarnost sovjetskog društva. Ali slična je zabluda ako se sve objašnjava Staljinovim greškama koje »pretpostavljaju osobnu vlast kolektivnim institucijama«. Iz svega toga, kako kaže Togliatti, proizlazi gomilanje pojava birokratizacije i kršenje zakonitosti, zapravo »djelomična degeneracija dijelova sovjetskog društva«.¹⁸⁸

Prema tome, može se zaključiti da je Togliatti odbacio tvrdnju koja je sve deformacije tumačila isključivo osobnim Staljinovim greškama, stavljajući težište na procese koji pokazuju pojave birokratizacije u sovjetskom sistemu.¹⁸⁹ To je tvrdnja u intervjuu koja će izazvati nepovoljne odjeke u sovjetskom

¹⁸⁶ P. Togliatti: L' intervista a »Nuovi argomenti«, Sul movimento operaio internazionale, o. c., pp. 231—265.

¹⁸⁷ Idem, p. 234.

¹⁸⁸ Idem, p. 235.

¹⁸⁹ »No, ostavljajući sve to po strani, sve dok se sovjetski rukovodioci ograničavaju u suštini na to da se kao uzrok svega prikazuju Staljinove lične mane, ostaje se u okviru 'kulta ličnosti'. Prije je sve dobro proistjecalo iz nadljudskih pozitivnih kvaliteta jednog čovjeka, sada se sve, opet pripisuje pretjeranim, pa čak i zapanjujućim manama tog čovjeka. I u jednom i u drugom slučaju nalazimo se izvan kriterija ocjenjivanja koji je svojstven marksizmu, gubi se iz vida pravi problem: kako je moglo i zašto je sovjetsko društvo došlo do određenih oblika udaljavanja od demokratskog života i od zakonitosti čak do degeneracije... Nas sada ne interesira ostatak starog koliko činjenica da je nastao novi tip birokratskog rukovođenja iz nove rukovođeće klase u času kada je ona preuzela sasvim nove zadatke.« Idem, pp. 249—250.

rukovodstvu,¹⁹⁰ što je zapravo značilo da staljinizam nije periferna pojava u sovjetskom društvu, koja može biti lako uklonjena, nego znak jednog procesa koji se razvio u samom društvu.

Togliattijev intervju uza sve svoje ograničenosti, koje su bile uvjetovane oportunitetom političkog trenutka, iznio je tvrdnje, koje su već ranije bile pokrenute u jugoslavenskom komunističkom pokretu, samo što ih je on teorijski postirao i razradio, kao što su: promjene u strukturi međunarodnog komunističkog pokreta, neobaveznost sovjetskog modela, umjesto monocentrizma policentrizam komunističkog pokreta.¹⁹¹ Zato je G. Lukács u svom poznatom »Pismu o staljinizmu« odao priznanje Togliattiju što je prvi taj problem točno formulirao.

To je početak jedne doktrinarne rasprave u Partiji koju je Togliatti inicirao, zalažući se za nove odnose među komunističkim partijama. Međutim, on se držao kriterija da se stvari podvrgnu kritici, a ne da se unaprijed negiraju. Njegov intervju, dakle, znači početak nove faze u komunističkom pokretu Italije, koji je bio zahvaćen oštrom i dubokom raspravom koja je bila teška i dramatična i koja je trajala sve do VIII kongresa Partije.

Događaji u Poljskoj u lipnju i Mađarskoj u listopadu 1956. godine izazvali su vrlo oštre reperkusije u Komunističkoj partiji Italije. Togliatti je izjavio da smatra »da talijanski komunisti prihvaćaju bolnu činjenicu da mađarska vlada nije bila dorasla da svojim snagama razbije kontrarevolucionarni napad i da je pozvala sovjetsku pomoć«. To je komentirao da je sovjetska intervencija u Mađarskoj »komplificirala stvari«.¹⁹²

Drugu sovjetsku intervenciju »Unità« je objasnila »bijelim terorom« i da su sovjetske trupe intervenirale da bi spriječile anarhiju. Togliatti je to komentirao dvije godine kasnije riječima da je »borba u Mađarskoj bila... ogorčena politička i klasna borba između reakcije i jednog narodnog režima koji se trebao na kraju braniti svim sredstvima«.¹⁹³

Svi su ti događaji izazvali velika previranja, tako da je grupa intelektualaca napustila Partiju i nakon toga njih stotinu objavilo manifest kojim se osuđuju represije u Mađarskoj i kritizira staljinizam u Partiji. Fabrizio Onofri, član CK, kritizirao je vodstvo Partije da je KPI već od kraja 1947. napustila vlastiti put u socijalizam, da je odobrila osudu Komunističke partije Jugoslavije i da je vodila popustljivu politiku u Italiji.¹⁹⁴ Togliatti mu je odgovorio da se ne drži činjenica, već nagađanja, odnosno »da ono što on ističe kao insinuaciju jest da se u 1947. naša Partija našla pred sudom Informbiroa,

¹⁹⁰ »Neki naši prijatelji u inozemstvu nisu se snašli u pitanju kulta ličnosti i njegovih posljedica... među zaključcima vrlo važnim i točnim tu ima i pogrešnih tvrdnji. Posebno ne možemo biti suglasni o pokretanju pitanja od druga Togliattija da je sovjetsko društvo stiglo do određenih oblika degeneracije.« Giorgio Boffa: »Il superamento del culto della personalità e delle sue conseguenze. Documento del CC del PCUS sul dibattito intorno alle decisioni del XX Congresso«, »L'Unità«, 2 luglio 1956.

¹⁹¹ P. Ingrao: Il XX Congresso del PCUS, p. 156.

¹⁹² P. Togliatti: Sui fatti di Ungheria, »L'Unità«, 30 ottobre 1956.

¹⁹³ Dichiarazione di Togliatti, »L'Unità«, 19 giugno 1958.

¹⁹⁴ Fabrizio Onofri: Un inammissibile attacco alla politica del nostro partito, »Rinascita«, a XIII, n. 7 luglio 1956, p. 365.

koji joj je naložio da napusti borbu za talijanski put u socijalizam¹⁹⁵. I to pokazuje da je KPI niz svojih akcija vršila pod pritiskom dogmatizma, odnosno da je neka stajališta prihvaćala iz discipline što, naravno, ne umanjuje njezinu odgovornost

Nakon tih zbivanja uslijedile su disciplinske mjere kojima su iz Partije bili udaljeni i »sektaši« i »kritičari s lijevih pozicija«. To je bilo pokrenuto da bi se spriječilo da proces destalinizacije dovede do dezintegracije partijskih redova. To tim više što je poslije tih zbivanja Partiju napustilo oko 300 tisuća članova i broj ukupnog članstva se smanjio na 1,700.000. Ali to nije značilo da je Partija željela sakriti svoje slabosti i zataškati svoju odgovornost. Naprotiv, ona je odmah poslije XX kongresa KPSS kritički uvidjela slabosti i vlastitu odgovornost¹⁹⁶ za sve posljedice »kulta ličnosti«.

Vrlo je značajan prilog tome bio prosinački plenum CK KPI kao priprema za VIII kongres posvećen pitanjima koja su se nametnula Partiji poslije XX kongresa KPSS. On je označio početak vala obnove koji je stvorio premise za borbu protiv dogmatizma.

Osmi kongres partije održan od 8. do 14. prosinca 1956. godine protekao je u duhu destalinizacije i tu je Togliatti na prvo mjesto stavio potrebu pune samostalnosti odluka svake komunističke partije i napuštanje shvaćanja o hegemoniji jedne partije. Najznačajnije je bilo stajalište u Togliattijevu referatu o talijanskom putu u socijalizam, koji je bio istaknut još 1944. godine u tvrdnji »o demokraciji novog tipa« što je u doba dogmatizma bilo napušteno.

U programskoj deklaraciji VIII kongresa govori se o mogućnosti partijskog pluralizma i u socijalističkom društvu koje će poštovati političke slobode, te se inzistira na razvijanju neposrednih oblika demokracije i izvornih organizama vlasti u bazi.

Daljnji korak u pravcu napuštanja dogmatskih pozicija bio je Togliattijev istup na konferenciji 64-ju komunističkih i radničkih partija u Moskvi 1957. godine, kada se založio za policentrizam u međunarodnom komunističkom pokretu. Na tom skupu Togliatti je između ostalog rekao: »Nije teško ostaviti dojam jedinstva u općim formulama, ali to nije jedinstvo koje mi trebamo... Potrebno je znati ujediniti samostalni pokret svake partije s maksimumom solidarnosti i jedinstva čitavoga našeg pokreta.¹⁹⁷ Iako je ovaj Togliattijev stav bio kritiziran od Komunističke partije Sovjetskog Saveza, on je dobio podršku nekih drugih partija kao npr. kineske i poljske, što je govorilo da se osjećao novi vjetar u međunarodnom komunističkom pokretu.

To razdoblje čini vrlo kontroverznu etapu u političkim stavovima Togliattija, a takvo kolebanje postoji i u političkom djelovanju Komunističke partije Italije. To je shvatljivo ako se zna da su, pod pritiskom blokovskih

¹⁹⁵ P. Togliatti: La realtà dei fatti e della nostra azione rintuzza l'irresponsabile disfattismo, »Rinascita«, a. XIII, n. 7, luglio 1956, p. 396.

¹⁹⁶ »Zaoštavanjem hladnog rata stvorene su posljedice staljinske koncepcije o disciplini i obrani monolitnog jedinstva partije i radničkog pokreta koje su dovele do deformacije načela demokratskog centralizma, jačajući elemente centralizacije i osobnog rukovođenja, dominacije aparata nad političkim organima i stoga birokratizma.« G. Amendola: Le nostre coresponsabilità, »Rinascita« 12, 1961. p. 77.

¹⁹⁷ L'intervento del compagno Togliatti alla conferenza dei 64 partiti comunisti e operai, Roma, 1960, p. 496.

sukoba i djelovanja Informbiroa, KPI i Togliatti prešutno odustali od nekih strateških pozicija, vodeći više računa o tome koliko Partija izražava raspoloženje socijalističkog bloka. Dogmatizam je, dakle, bio značajka toga razdoblja, posebno u razdoblju od 1947. do 1956, kada se u Togliattijevim stajalištima osjeća kolebanje, šutnja ili poslušnost u provođenju politike, iako nije uvijek uvjeren u njezinu opravdanost. Ta je politika dostigla svoj vrhunac za vrijeme djelovanja Kominforma i njegovih grubih napada na Komunističku partiju Jugoslavije.

Međutim, Staljinova smrt, a posebno XX kongres KPSS čine onu graničnu liniju kada dolazi do prijeloma i prestaje razdoblje šutnje i kada se Togliatti ponovo vraća nekim teorijskim vrijednostima koje su bile prisutne u strategiji KPI neposredno poslije oslobođenja zemlje. To je stvorilo premise i za novu atmosferu u Partiji, koja se očitovala u slobodnim sučeljavanjima iz kojih su proizašli novi teorijski postulati.

U svemu tome ima značajno mjesto VIII kongres KPI na kome je Togliatti dao teorijsku osnovu novog puta u socijalizam, koji će se temeljiti na posebnim uvjetima zemlje. S obzirom na to da on kao mislilac nije više ograničen dogmatskim opterećenjem, to vrijeme predstavlja jedno od njegovih plodnijih misaonih razdoblja.

Prema tome, u tom razdoblju Togliattijeva politička misao bila je opterećena dogmatizmom, ali je kasnije prevladana naročito koncepcijom talijanskog puta u socijalizam. Ta koncepcija predstavlja njegovo najcjelovitije političko djelo.

III. Talijanski put u socijalizam

Nagovještaje o izgradnji vlastitog puta u socijalizam koji će se razlikovati od primjera kojim su pošle druge socijalističke zemlje susrećemo u Togliattija odmah nakon oslobođenja zemlje. To je potpuno razumljivo kada se zna da je politika nacionalnog jedinstva, koju je Komunistička partija Italije istakla i za koju se zalagala, u sebi sadržavala i traženje jednog nacionalnog puta izgradnje novih društvenih odnosa koji će biti prilagođeni privrednom i političkom razvoju talijanskog društva.

Togliatti je već na Nacionalnoj organizacionoj konferenciji KPI 1947. godine istakao da se u daljnjem društvenom razvoju trebaju pronalaziti »novi putovi kojima se ranije nije išlo«, i to na osnovi novih međunarodnih iskustava uvjeta klasne borbe i razvoja demokracije, slijedeći različite primjere od onog kojim je »išla radnička klasa Sovjetskog Saveza«. ¹⁹⁸

Ali to kretanje k socijalizmu treba, kako smatra Togliatti, dobiti različite oblike koji svoj poticaj moraju naći u »razlikama u razvitku kapitalizma, tradicijama i nacionalnim karakteristikama« ¹⁹⁹ odnosno u skladu s povijesnim razvojem zemlje, jer su sve to značajke suvremenog svijeta koji je doživio revolucionarne promjene u svom poslijeratnom razvoju.

¹⁹⁸ Togliattijevo izlaganje na Nacionalnoj konferenciji KPI u Firenci 10. siječnja 1947. godine, »Critica marxista«, n. 4—5, 1964.

¹⁹⁹ Idem,

Tada Togliatti prvi put upotrebljava naziv »talijanski put u socijalizam«, želeći podvući da je to put koji se razlikuje od svih drugih i koji ne želi slijediti tuđe primjere, ali, naravski, neće biti ni model koji bi trebao služiti kao uzor drugima.

Međutim blokovska polarizacija u talijanskom političkom životu utjecala je i na Komunističku partiju Italije da nekritički i propagandno prihvati stajališta socijalističkog bloka i da odstupi od svojih samostalnih stajališta iz kojih je proizašla i politika nacionalnog jedinstva i u skladu s time i talijanski put u socijalizam.

Poslije XX kongresa KPSS u KPI u jednom burnom procesu destalinizacije kritički se uviđaju vlastite slabosti i odgovornosti za sve ono čime je urodio Staljinov kult ličnosti i otpočinje proces koji će dati snažan poticaj izgradnji vlastitog puta.

Već na plenumu CK KPI, u veljači 1956. godine, dakle, prije nego što je bio javno poznat Hruščovljev tajni izvještaj, Togliatti ističe značaj različitih putova u socijalizam upravo zbog toga što »ne postoji više jedna zemlja u kojoj se kreće k socijalizmu«, već mnoge druge koje su vrlo različite po svojoj strukturi i stoga se ne može dati jednoobrazno rješenje, nego će »iskustva pojedinih zemalja«²⁰⁰ pokazati što treba napraviti.

Togliatti je tu svoju tvrdnju ilustrirao primjerima Kine, Jugoslavije i nekih drugih zemalja, gdje bi bila pogrešna primjena sovjetskog iskustva, a ondje gdje je to učinjeno, trebat će učiniti ozbiljne ispravke.

Sjednica CK koja je održana u lipnju bila je izričitija u stavovima o vlastitom putu u socijalizam, što je shvatljivo s obzirom na to da je proces destalinizacije bio ubrzan u Partiji nakon što se ona upoznala preko Hruščovljeva referata o posljedicama kulta ličnosti. Togliatti je tom prilikom upravo zbog teških posljedica Staljinovih grešaka inzistirao »na demokratskim metodama u borbi za socijalizam«, ističući značenje demokratskih sredstava kojih u prošlosti nije bilo i zalažući se »da se ne napušta demokratska metoda«.²⁰¹

Togliatti ističe da su nove društvene prilike uvjetovale drugačiji način postavljanja »pitanja o različitim putovima napredovanja k socijalizmu«, što su već istakli klasici marksizma, ali je to kasnije »djelomično zaboravljeno«.²⁰² Međutim, Togliatti nastavlja da traženje vlastitih putova u talijanskom komunističkom pokretu nije nikada bilo napušteno. Kada bismo usvojili mišljenje da ono nije bilo javno napušteno, ipak treba reći da se u razdoblju hladnog rata o tome šutjelo.

Na istoj sjednici Togliatti je inzistirao da Partija treba koncepciju o različitim putovima razvitka »mnogo dublje razraditi«, upravo zbog grešaka koje su činile komunističke partije »kao odraz nesposobnosti«²⁰³ da shvate povijesne uvjete pojedinih zemalja.

---

²⁰⁰ Togliattijev izvještaj na sjednici CK KPI u veljači 1956. godine. Toljati: *Fragments, o. c., str. 49.*

²⁰¹ Togliattijev izvještaj na sjednici CK KPI, 24. lipnja 1956, Toljati: *Fragments, str. 52.*

²⁰² *Idem, str. 52—53.*

²⁰³ *Idem, str. 54.*

Značajan prilog istraživanju vlastitog puta bio je prosinački plenum CK KPI 1956. godine na kome su analizirane pogreške i na kome je utvrđeno da je nekritičko prihvatanje Staljinovih teza uzrok zakašnjenja analiza o razviku talijanskog društva i da korijene sektaštva treba tražiti u očekivanju da intervencija izvana sve riješi.

Najveći doprinos novoj političkoj liniji značio je VIII partijski kongres na kome je Togliatti podnio izvještaj pod nazivom: »Za talijanski put u socijalizam — za demokratsku vladu radničke klase«. Prema tome, u središtu pažnje Kongresa nalazilo se pitanje talijanskog puta u socijalizam.²⁰⁴ Togliattijev izvještaj, rasprave i zaključni dokumenti Kongresa bili su u znaku nove linije, što je značilo da se Partija oslobađa dogmatskog sektaštva i proklamira svoj programski cilj vlastitog puta u socijalizam, koji nije bio stvar taktike da bi se pridobila većina, već strategija jednog dugog puta.

Koncepcija o talijanskom putu u socijalizam koju je prihvatio VIII kongres značila je razradu političke linije izgradnje socijalizma na osnovi konkretnih uvjeta razvitka zemlje i napuštanje tvrdnje da se jedino putem diktature proletarijata sovjetskog tipa može doći do pobjede socijalizma i u drugim zemljama.

To je bila koncepcija, prema Togliattiju, demokratskog napretka prema novom društvu, što je predstavljalo mogućnost da se mirnim putem, koristeći se postojećim političkim oblicima uz podršku najširih demokratskih snaga okupljenih u snažan demokratski pokret, stvore preduvjeti da se izvrši društveni preobražaj.

Međutim, to nije značilo, kako smatra Togliatti, da se Partija zalaže »za obavezni i jednoobrazni mirni put u socijalizam«;²⁰⁵ ona ga zapravo ističe, što podrazumijeva da će to ovisiti o okolnostima u zemlji. Jer zalagati se za mirni put pod svaku cijenu, značilo bi, kako smatra Togliatti, krenuti u oportunitizam. Stoga je Partija povezala pitanje mirnog prelaza s rješenjem akutnih problema postojeće strukture talijanskog društva.

Koncepcija koju je prihvatio VIII kongres značila je da se reformom starih ekonomskih i političkih struktura stvaraju preduvjeti za ostvarenje novoga društva, a da radnička klasa ne izvrši nasilno osvajanje vlasti. U vezi s tim programska deklaracija VIII kongresa ističe da najzaostaliye i najteže strukture talijanskog društva trebaju biti preobražene »u demokratskom i socijalističkom pravcu, ne čekajući osvajanje vlasti od radničke klase i njezinih saveznika i da talijanski put u socijalizam tuda prolazi«.²⁰⁶

To shvaćanje proizlazi iz objektivnih uvjeta razvijenih kapitalističkih zemalja koje imaju razvijene ekonomske oblike i tradiciju parlamentarnog života, što pogoduje mirnom putu u socijalizam. Ali pitanje demokracije i parlamentarizma, koji trebaju služiti izgradnji socijalističkog društva, bilo je, po Togliattijevu mišljenju, uvijek postavljano »u vezi s načinom izražavanja klasnih suprotnosti, u vezi s borbom radničke klase i snaga kojima

---

²⁰⁴ »U našem napredovanju k socijalizmu treba da slijedimo talijanski put«. Iz Togliattijeva izvještaja na VIII kongresu KPI, Osmi kongres KPI, o. c., str. 23.

²⁰⁵ Idem, str. 29.

²⁰⁶ Programska deklaracija VIII kongresa KPI, Osmi kongres Komunističke partije Italije, str. 109.

rukovodi protiv vladajućih klasa«. ²⁰⁷ Miran put kretanja k novom društvu nije, dakle, isključivao klasnu komponentu i klasnu bit novog saveza koji treba zamijeniti stari vladajući blok. Stoga Togliatti želi naglasiti da je upravo u tome razlika između talijanskog puta u socijalizam kao »revolucionarnog shvaćanja i socijaldemokratskih reformističkih koncepcija«. ²⁰⁸ To je uvijek klasni odnos, zaključuje Togliatti, jer »nema kretanja k socijalizmu bez revolucionarne borbe avangarde radničke klase«. ²⁰⁹

Pripremajući se za savjetovanje komunističkih i radničkih partija u Moskvi 1960. godine talijanski komunisti ističu da se u različitim kapitalističkim zemljama može napredovati k socijalizmu i bez oružanog ustanka. Tu se posebno naglašava da to kretanje ne isključuje, već traži »kao prijeko potreban uvjet razvitak obilnih i različitih oblika borbe masa na ekonomskom i političkom terenu i zahtijeva iskorištavanje parlamenta i drugih sredstava demokratskih institucija...«. ²¹⁰

Ovim je Togliatti želio da na jednom međunarodnom savjetovanju na kome je prisutan velik broj komunističkih partija izrazi vlastiti put koji je KPI izabrala, iznoseći time svoj stav prema jedinstvu komunističkog pokreta koji se treba temeljiti na samostalnosti svake partije i izboru posebnosti njezina vlastita razvoja.

Iz navedenog proizlazi da je KPI pod Togliattijevim vodstvom razradila mirni put u socijalizam kao specifično nacionalni put koji će obilovati brojnim političkim oblicima koristeći se postojećim demokratskim institucijama i podrškom širokih slojeva stanovništva.

Nekritičko prihvatanje dogmi i nepovoljne posljedice te politike utjecali su da Togliatti i njegova Partija temeljito proučavaju uvjete i stalno određuju zadatke za socijalni preobražaj, tražeći što bezbolniji put u socijalizam koji odgovara interesima čitavog naroda. Zato Togliatti kaže ga treba tražiti onakav demokratski put koji će po svojoj prirodi dati »maksimum vjerojatnoće da će biti izbjegnute teške pogreške i smanjeno na najmanju mjeru stradanje čitavoga društvenog tijela«. ²¹¹

Deveti kongres KPI koji je održan u veljači 1960. godine značio je daljnju razradu koncepcije vlastitog puta u socijalizam, što je bilo moguće, jer se Partija sve više oslobađala dogmatizma. Stoga je na Kongresu dobilo značajno mjesto i pitanje odnosa reforme i revolucije, odnosno da li se tu radi o dva oprečna pojma koji onda koncepciju mirnog puta u socijalizam svode na jedno reformističko shvaćanje.

Togliatti smatra da reforma i revolucija nisu oprečnosti, već da među njima postoji neraskidiva veza, jer je borba za socijalnu reformu sredstvo, a socijalni preobražaj cilj. Svakodnevna praktična borba za socijalne reforme, za poboljšanje položaja ljudi na temelju postojećeg stanja ubrzava postiza-

---

²⁰⁷ Iz Togliattijeva izvještaja na VIII kongresu, Osmi kongres KPI, str. 30.

²⁰⁸ Idem.

²⁰⁹ Idem, str. 52.

²¹⁰ Interventi della delegazione del PCI alla Conferenza degli 81 Partiti comunisti e operai, Mosca, novembre 1960, Roma 1960. p. 22.

²¹¹ P. Togliatti: Ancora su socialismo e democrazia, »Rinascita«, 5. 1961., p. 435.

vanje konačnog cilja. Značenje sindikalne i političke borbe sastoji se u tome što ona priprema proletarijat kao subjektivni činilac za izvršenje društvenog preobražaja. Opasno bi bilo, ističe Togliatti, kada bi se čitava borba svela na socijalnu reformu i odbacio konačni cilj, jer se socijalna reforma ne može sebi postaviti kao cilj a da se ne upadne u stvarni reformizam.

Raspravljajući s onima koji su u provođenju strukturalnih reformi vidjeli skretanje Partije prema reformizmu, Togliatti upozorava na opasnost da se shematski pride tumačenju tih dvaju pojmova koji nisu uvijek imali isto značenje u različitim fazama borbe: »U vezi s ovim pitaju nas: jeste li vi reformisti ili revolucionari kada to predlažete? Ni to pitanje ne može biti promatrano shematski ili doktrinarno. Točka na koju mi danas stavljamo akcent jest da odnos između reforme i revolucije nije uvijek bio isti u svim etapama razvoja kapitalizma i u svim fazama političke borbe. U razdobljima u kojima nastupa revolucionarna kriza nužno je rušenje države kako bi se stiglo do njezina preobražaja, u fazama razvoja i evolucije reforma može imati različite oblike i sadržaje, može da postigne različite ciljeve prema potrebama koje se postavljaju i stupnju društvenog razvoja.

Danas, u fazi mnogo naprednijega društvenog razvoja, u razdoblju porasta i pobjede socijalističkog sistema reforma postaje nešto drugo; ona teži da dađe demokraciji novi sadržaj, da ograniči prevlast velikih monopolističkih grupa i da, prema tome, otvori putove razvitka i društvenog napretka...«²¹²

Drugim riječima, borba za reforme u suvremenim uvjetima ne znači reformizam, već čak i revolucionarnu akciju, zato što može u određenim uvjetima voditi korjenitim društvenim promjenama.

Kada govori o odnosu između reforme i revolucije, Togliatti upozorava na suvremenu strukturu talijanskog društva u kome je kapitalizam ostavio neriješene probleme koji su sazreli da budu riješeni i koji su se isprepleli s novim problemima monopolističkog kapitalizma. Kako time monopolistički kapitalizam ugrožava ne samo radnike i seljake već i srednje slojeve, stvarao bi se jedan demokratski i antimonopolistički blok koji bi svoju akciju zasni- vao na programatskoj platformi demokratskog karaktera.

Stvaranje »demokratske vlade radnih klasa« kao oblika hegemonije proletarijata predstavljalo bi uvod u proces eksproprijacije buržoazije kao klase. Time se postavlja izravna veza između neposrednih ciljeva i socijalizma. To je ono pitanje o kome je Togliatti govorio na VIII kongresu kada je postavio tvrdnju, zasnivajući je na Gramscijevu mišljenju, »da osvajanje vlasti treba progresivno sazrijevati kroz stvaranje jednog povijesnog antikapitalističkog bloka«.

Reforme, dakle, služe da ostvare objektivne (sazrijevanje proizvodnih snaga) i subjektivne uvjete (socijalne i političke saveze) za sazrijevanje revolucionarnih promjena koje ne moraju biti nasilno rušenje starog društva, već političko vodstvo saveza antikapitalističkih snaga usmjerenih prema izgradnji novog društva.

To znači da širenje monopolističkog sistema objektivno stvara uvjete za prijelaz u socijalizam. Time se ne misli reći da će se kapitalizam sam po

²¹² Togliattijeva završna riječ na IX kongresu KPI, Spoljnopolitička dokumentacija 2—3, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1960.

sebi pretvoriti u socijalizam. Ali radnički pokret, vodeći računa o novim objektivnim uvjetima, treba da postavlja i traži ekonomske i socijalne reforme da bi razbio vlast krupnih monopola i osvojio nove pozicije.

Iz svega toga proizlazi, smatra Togliatti, da je izgradnja talijanskog puta u socijalizam dobila karakter procesa masovne borbe oko pozitivnih ciljeva koji vode promjenama ekonomske strukture i utječu na promjenu u političkom poretku, što bi mijenjalo ravnotežu snaga u korist radničke klase i njezinih saveznika.

Međutim, Togliatti nije nikada smatrao da je to put koji nekoga obavezuje, već su to zapravo bile izvjesne teorijske točke do kojih je stigao komunistički pokret Italije, proučavajući nacionalne uvjete da bi odredio svoju strategiju borbe za socijalizam. Zato Togliatti u svom izvještaju na sjednici CK KPI u siječnju 1962. godine kaže da »ne postoji nikakvo iskustvo načina kako se može ili treba voditi s uspjehom borba za socijalizam u jednom sistemu razvijenoga monopolističkog državnog kapitalizma...«.²¹³

Na X kongresu KPI u rujnu 1962. godine a na temelju analize promjena u suvremenom kapitalizmu potvrđuju se prijašnji stavovi KPI o mogućnostima mirnog napredovanja prema socijalizmu. Ponovno se ističe da takvo gledište ne znači da se kapitalizam sam po sebi razvija u socijalizam, već da novi uvjeti traže da radnički pokret istakne »nove zahtjeve koji će ubrzati reformu ekonomske i socijalne strukture, ograničiti i uništiti vlast velikih monopola i dati nove pozicije vlasti radnim klasama...«.²¹⁴ To je kompleksan zadatak, jer se napredovanje prema socijalizmu treba izvršiti u uvjetima sasvim različitim od onih kakvi su bili u zemljama gdje je izvršena oružana revolucija i čija politička struktura nije poznavala demokratske institucije, dok je ekonomika bila pretežno poljoprivredna.

Prema tome, talijanski put u socijalizam, po Togliattiju, razlikovao se od drugih modela ne samo zbog različitih nacionalnih uvjeta nego i zbog različite etape u kojoj se nalazio kapitalizam u Italiji.

Togliattiju pripada zasluga što je u razradi vlastitog puta u socijalizam vršio proučavanja, obrađujući posebno neka pitanja kao što su: koncepcija vlasti u prijelaznom razdoblju, odnos demokracije i socijalizma, strukturalne reforme i pitanje savezništva.

1. Koncepcija vlasti u prijelaznom razdoblju

Objašnjavajući kako komunisti gledaju na građansku demokraciju, Togliatti ističe da je »demokracija zapadnog tipa ograničena, nesavršena demokracija«, koju treba preobraziti nizom ekonomskih i političkih reformi, te prema tome talijanski put u socijalizam ne bi značio vraćanje »na institucije zapadnog tipa«.²¹⁵ To može biti višepartijski ili jednopartijski sistem koji sam po sebi ne znači razlikovanje da li je jedno društvo građansko ili socijali-

²¹³ La relazione di Togliatti al CC e alla CCC del PCI, »L'Unità«, 13 febbraio 1962.

²¹⁴ Le Tesi per X Congresso PCI, »L'Unità«, 13 settembre 1962.

²¹⁵ P. Togliatti: L'intervista a »Nuovi Argomenti«, Sul movimento operaio internazionale, o. c., p. 238.

stičko. Bitno je za Togliattija kome u prijelaznom razdoblju pripada vlast, odnosno da li se radi o vlasti radničke klase i njezinih saveznika. Togliatti se zalaže za »demokratski karakter diktature proletarijata« koja se ostvaruje »u interesu ogromne većine naroda«. ²¹⁶

Prema tome, pitanje političkih oblika postavlja se na drugačiji način; zapravo, društvo novog tipa će se razlikovati od sovjetskog modela i imat će, po Togliattijevu mišljenju, drugačiju političku strukturu. Stoga on izričito kaže »da u jednom društvu koje izgrađuje socijalizam mogu postojati različite partije od kojih neke surađuju u toj izgradnji«. ²¹⁷

Znači da bi talijanski put u socijalizam bila specifična forma diktature proletarijata koja će imati demokratski oblik, što bi se očitovalo u »mnogo širem sudjelovanju radnika i naroda u upravljanju privredom i političkim životom«. ²¹⁸

Još na lipanjskoj sjednici CK KPI 1956. godine Togliatti ističe da se ne može raspravljati o problemu zauzimanja vlasti a da se prethodno ne raspravi o pitanju biti i oblika diktature proletarijata. On polazi od marksističke postavke da je svaka država diktatura klase koja je na vladi. Budući da rukovođenje društvom u prijelaznom periodu treba prijeći u ruke radničke klase i njezinih saveznika, to je također diktatura, jer je to svojstveno svakoj državi pa i proleterskoj. Međutim, Togliatti smatra da ta teza ne sadrži i način preuzimanja vlasti i da ona ostavlja otvoren put raznim oblicima vršenja vlasti. Togliatti ističe da neke tvrdnje marksizma o nužnosti sloma građanske državne mašine zahtijevaju dopunska razmatranja. Povezujući to s pitanjem preuzimanja vlasti, Togliatti ističe da Marx i Engels nisu prvobitno smatrali da građanski državni aparat ne može služiti za izgradnju socijalističke države, već da su do toga došli iskustvom Pariške komune. Kako je ta tvrdnja nastala na osnovi jednog iskustva, Togliatti se pita vrijedi li taj stav i danas kada su se promijenili uvjeti. ²¹⁹ On smatra da je marksističko stajalište o nužnosti sloma građanske državne mašine bio domet u odnosu prema nasilnom razvoju revolucije. Zapravo, Marx i Engels su razrađivali strategiju i taktiku revolucionarnog pokreta u vremenu kada je vjerojatnost mirnog razvitka socijalističkog puta bila malena.

²¹⁶ Togliattijev izvještaj na lipanjskoj sjednici CK KPI 1956, Toljati: Fragmenti, str. 78.

²¹⁷ Idem, str. 79.

²¹⁸ Togliattijev izvještaj na VIII kongresu KPI, Osmi kongres Komunističke partije Italije, str. 57.

²¹⁹ »Prvo su Marx i Engels, poslije i Lenjin prilikom tumačenja ove teorije (teorija o diktaturi proletarijata o. p.) rekli da se građanski državni aparat ne može upotrijebiti za izgradnju socijalističkog društva. Taj aparat mora razbiti i uništiti radnička klasa i zamijeniti ga aparatom proleterske države, odnosno države kojoj se na čelu nalazi sama radnička klasa. To nije bio prvobitni stav koji su zauzeli Marx i Engels. To je bio stav koji su oni zastupali poslije iskustva Pariške komune i njega je naročito razradio Lenjin. Da li ovaj stav i danas ostaje potpuno na snazi? To je stvar za raspravu. U stvari, kada tvrdimo da je put za napredak u pravcu socijalizma moguć, ne samo preko demokratskog terena već i putem iskorištavanja parlamentarnih oblika, očito je da ispravljamo nešto od ovoga stava, vodeći računa o promjenama do kojih je došlo i koje se još uvijek odvijaju u svijetu.« P. Togliatti: Problemi del movimento operaio internazionale (1956—1961), Roma, 1962, pp. 149—150.

Premda nije dao kategorički odgovor, Togliatti je, u stvari, postavio pitanje da li je uvijek nužno i obvezno rušenje državnog aparata, što je bilo jedno od osnovnih teorijskih načela marksističkog učenja, ili kontinuitet države s njezinim parlamentarnim i višepartijskim oblicima čiji sadržaj treba da postane, s promjenom proizvodnih odnosa, socijalistički.

2. Demokracija i socijalizam

Pitanje odnosa između demokracije i socijalizma postalo je vrlo aktualno u KPI poslije XX i posebno XXII kongresa KPSS, kada su joj otkrića o kultu ličnosti nametnula da jasno odredi odnos između demokracije i socijalizma kako bi povratila vjeru u socijalizam, jer je ta vjera bila poljuljana otkrićima o Staljinovoj samovolji.

Već na VIII kongresu Togliatti razrađuje pitanje demokracije u socijalizmu, inzistirajući na stavovima da se demokracija treba ostvarivati u neposrednom udjelu radnika i širokih slojeva stanovništva u rješavanju svih problema koji se odnose na njihovu vlastitu egzistenciju i budućnost.

Togliatti drži da se u suvremenim uvjetima borba za socijalizam u Italiji može voditi samo borbom za obranu i uspostavljanje demokracije, jer napredak u pravcu demokracije predstavlja istovremeno korak dalje u pravcu socijalizma.²²⁰

Togliatti smatra da se parlamentarnoj demokraciji u razvijenim zemljama Zapada ne mora ništa oduzeti, nego, naprotiv, dodati i omogućiti da se dalje razvija. »Moramo objasniti da ne želimo« — kaže Togliatti — »ništa oduzeti demokraciji, već želimo da joj dodamo mnoge stvari. Sadašnje demokratske institucije Zapada ne predstavljaju krajnji cilj povijesti. Demokraciju treba dalje razvijati...«²²¹

Da bi se talijanska demokracija mogla razvijati, bilo bi potrebno, ističe Togliatti, poduzeti određene mjere strukturalnog karaktera koje su demokratske i socijalističke. Zapravo, ukoliko je kapitalizam razvijeniji, utoliko demokratske reforme trebaju dobiti novi sadržaj.

Togliatti postavlja, dakle, odnos između demokracije i socijalizma kao problem odnosa između bližih i daljih ciljeva, tako da između njih ne postoji stroga granica, jer je demokracija sredstvo socijalizma.

Togliatti ističe da se komunistima predbacuje da je ludost govoriti o »diktaturi klase koja se pokazuje u demokratskim oblicima«. Međutim, kaže on, to je proširenje demokracije koja osigurava da na čelo društva dođu »nove vladajuće klase koje ujedinjene s radnim masama organiziraju društveno bogatstvo u interesu svih, a ne samo privilegiranih.«²²²

---

²²⁰ »Ne treba odvajati mehanički probleme borbe za demokraciju od onih borbe za socijalizam, jer kada komunisti govore o mogućnosti mirnog kretanja prema socijalizmu, vide to upravo u perspektivi razvoja demokratskih sloboda.« Interventi della delegazione del PCI alla Conferenza a Mosca, o. c., p. 29.

²²¹ P. Togliatti: Izvještaj na IX kongresu KPI, o. c., str. 9.

²²² P. Togliatti: A proposito di socialismo e democrazia, La via italiana al socialismo, o. c., p. 201.

Deseti kongres KPI ponovo je aktualizirao to pitanje naglašavajući organsku povezanost između demokracije i socijalizma. Na njemu je naglašeno da su se komunisti »borili protiv fašističke tiranije, zahtijevajući ponovno uspostavljanje demokratskih sloboda.«²²³ Kako je ta borba već u sebi nosila elemente napredovanja prema novom društvu, to su čvrsto povezane demokratske i socijalističke perspektive, zato, naglašava Togliatti, ostaje središnji problem uspostavljanja čvrste organske veze borbe za demokraciju i borbe za socijalizam.

Time Togliatti odbacuje sve rezerve i sumnje da je afirmacija demokratskog puta KPI za preobražaj talijanskog društva neka vrsta varke da bi se obmanuli neprijatelji i savladale teškoće. To je, u stvari, krupna ideološka i praktična tema talijanskog puta u socijalizam za čije se unapređenje Togliatti zalaže, pokazujući da ne postoji »kineski zid između demokratskog razvitka i borbe za socijalizam.«²²⁴

Ali je Togliatti, zastupajući svoje teze, odbacio svaki pokušaj koji je išao za tim da se stavovi Partije miješaju sa socijaldemokratskim stavovima koji socijalizam svode na državno planiranje s građanskom parlamentarnom demokracijom.

Iz svega proizlazi da je u konkretnim povijesnim uvjetima Italije, po mišljenju Togliattija, neosporna povezanost demokracije i socijalizma, i to na taj način da jedno utječe na drugo što čini da se mijenjaju odnosi snaga i priprema dolazak radničke klase i radnih masa mirnim putem na čelo ekonomskoga i političkog života zemlje.

3. Strukturalne reforme

Koncepcija talijanskog puta u socijalizam koju je inspirirao Togliatti temelji se na istraživanju suvremenog društveno-ekonomskog razvitka zemlje i novih fenomena koji prate taj razvitak. Ona polazi od pretpostavke da je suvremeni kapitalizam pokazao sposobnost da se raznim državno-kapitalističkim mjerama dalje razvija i doživljava svoju ekonomsku ekspanziju. To nije praćeno trajnim učvršćenjem sistema, jer usporedo jača društvena uloga radničke klase koja vrši stalan pritisak u pravcu demokratskog razvoja zemlje. Iz toga proizlazi da je potrebno na putu kretanja prema socijalizmu izvršiti niz vrlo važnih reforma u samoj strukturi sistema.

Strukturalne reforme, dakle, po Togliattiju, jesu ciljevi prijelaznog perioda što znači da se ti ciljevi mogu postavljati i ostvariti u situaciji koja nije bremenita revolucionarnim gibanjima. Ali strukturalne reforme nisu konačni sistem mjera, već one omogućuju nove reforme i stvaraju uvjete za radikalniji zahvat u samu strukturu kapitalističkog sistema. Prema tome, smatra Togliatti, strukturalne reforme predstavljaju etapu borbe za socijalizam.

Koje su to strukturalne promjene u talijanskom društvu koje na nov način postavljaju pitanje političke vlasti? To je demokratski i republikanski

---

²²³ P. Togliatti: *La svolta alla sinistra, La via italiana al socialismo*, p. 225.

²²⁴ P. Togliatti: *Izvještaj na IX kongresu KPI, o. c., str. 8.*

ustav koji je nastao kao rezultat borbe protiv fašizma i koji je udario temelje demokratskom sistemu; po tome on se dosta razlikuje od prijašnjih ustava u Italiji, odgovara Togliatti.

Republikanski ustav nastoji približiti narodu vršenje vlasti koja je organizirana u pokrajini i oblasti i koja bi imala široko područje samouprave.

Ustav se ne ograničava na to da formalno prizna demokratska prava građana, već on utvrđuje načelo da moraju biti uklonjene smetnje ekonomskoga i političkog karaktera koje ograničavaju slobodu i ravnopravnost građana uz aktivno »sudjelovanje svih radnih ljudi«²²⁵ u političkom i društvenom životu.

Prema tome, Togliatti drži da striktna primjena ustava omogućava da se postave temelji demokracije novog tipa, jer on sadrži određene demokratske i socijalističke elemente koji su značajan korak prema demokratskoj obnovi talijanskog društva.²²⁶ Njegova primjena znači borbu za strukturalne reforme na ekonomskom i političkom planu, a samim tim i borbu za socijalizam.

Razumljivo je da promjene koje se na taj način vrše ne stvaraju socijalističku državu, ali to više ne bi bila ni tipična građanska država, jer bi se tu radilo o jednoj novoj vlasti koja ima svoju osnovu u širokim slojevima stanovništva.

To bi bilo moguće ostvariti u talijanskim društvenim uvjetima, gdje su prisutni snažni demokratski elementi: demokratski ustav, snažne demokratske organizacije, i razmjerno, u većoj ili manjoj mjeri, razvijene demokratske slobode. Osim toga, postoji i vrlo razvijena demokratska svijest velikog dijela građana.

To znači da se provođenjem političkih reformi, predviđenih republikanskim ustavom, mogu ukloniti ekonomske i političke slabosti postojećega društvenog poretka, čime se u talijanskom društvu stvaraju postepeno određeni preduvjeti za novi društveni poredak. To je, u stvari, konkretna forma talijanskog puta u socijalizam — naglašava Togliatti.

Borba za reformu dala je već neke djelomične rezultate, ali samo na području demokratsko-građanskom, i to s prijenosom nekih sredstava za proizvodnju iz ruke monopola u ruke javnih poduzeća. Ali ako preobražaj ekonomskih struktura, smatra Togliatti, nije praćen odgovarajućim preobražajem države i njezinih institucija, onda ekonomski preobražaj može biti doveden u pitanje.

U Italiji se postavlja kao konkretan problem proširenje oblika lokalne samouprave i stvaranje oblika neposredne demokracije, odnosno promjena strukture birokratizirane i centralizirane države. To znači da najprije treba voditi borbu za primjenu načela ustava, a to onda omogućuje da se narodu približi vršenje vlasti. Prema tome, drži Togliatti, borba za ostvarenje ustava znači provođenje značajnih strukturalnih promjena.

Dva pitanja koja treba riješiti političkim reformama, po Togliattijevu shvaćanju, jesu odnos između zakonodavne i izvršne vlasti odnosno odnos između središnje vlasti i lokalnih samoupravnih organa.

---

²²⁵ P. Togliatti: *Il Partito Comunista Italiano*, o. c., p. 110.

²²⁶ *Idem.*

Togliatti naglašava da parlamentu treba vratiti vrlo široke kompetencije kontrole čime bi on u perspektivi igrao važnu ulogu. Naravski, time se ne želi reći da talijanski put prema socijalizmu znači parlamentarni put. U stvari, taj put polazi od uvjeta koji već postoje i rezultata koji su omogućili široku osnovu demokratskoga razvitka i zato on predviđa učvršćenje demokracije i njezinu evoluciju prema dubokim društvenim reformama.

Da bi parlament bio efikasno iskorišten za ciljeve demokratske i socijalističke obnove, potreban je velik pokret masa iz kojega bi nastale »jake parlamentarne grupe vezane uz radne mase«.²²⁷ Međutim, Togliatti posebno ističe da još mnogo treba učiniti jer za socijalizam nije pridobijena većina talijanskoga naroda.

Parlamentarni je sistem, kako smatra Togliatti, politička forma, čiji sadržaj može biti i bivao je vrlo različit i da parlamentarni sistem može biti isto tako dobro oruđe proletarijata kao što je oruđe buržoazije. Ali to ne znači da se partija radničke klase, ističući značaj parlamenta, odriče svih ostalih oblika političke borbe.

Odnos između centralne vlasti i lokalnih organa treba da bude riješen stvaranjem čitave mreže lokalne samouprave od općine, preko pokrajine do oblasti. Samoupravne oblasti nisu samo sredstvo za razbijanje konzervativnoga bloka već element evolucije nove države za koju se predviđa da bude organizacija vlasti radnih ljudi.

Dakle, strukturalne reforme predstavljaju, naglašava Togliatti, ciljeve prijelaznog perioda, jer su usmjerene u pravcu strukturalnih preobražaja ekonomije i osvajanja djelomičnih ali snažnih pozicija kontrole i političke vlasti.

Po Togliattijevu mišljenju, to je moguće ostvariti pod uvjetom da se stvori novi blok društvenih i političkih snaga koji će zamijeniti stari vladajući blok.

4. Savezništvo

Već na lipanjskoj sjednici CK KPI 1956. godine Togliatti je postavio pitanje savezništva u borbi za izgradnju novog društva. Po njemu novi društveno-ekonomski uvjeti nametnuli su potrebu da se marksistička koncepcija o saveznicima proširi,²²⁸ obuhvaćajući ne samo seljačke mase već i srednje slojeve.

Tretirajući pitanje savezništva, Togliatti naglašava da treba okupiti široke slojeve stanovništva da bi se uspješno mogla voditi borba za socijalizam. S obzirom na to, Partiji se nametao zadatak da oko jedinstvenog programa postavi pitanje čvrstog savezništva radničke klase sa svim onim dijelovima radnog naroda koji su zainteresirani za društveni preobražaj. Ti su društveni

²²⁷ Togliattijev izvještaj na lipanjskoj sjednici CK KPI 1956. »L'Unità«, 26 giugno 1956.

²²⁸ »Potrebno je raspraviti je li potrebno da se nešto mijenja u našoj koncepciji o saveznicima radničke klase u Italiji i da li je potrebno da proširimo tu koncepciju ne samo na seljačke mase već i na mase srednjeg radnog i proizvođačkog sloja u gradu.« Izvještaj Togliattija na lipanjskoj sjednici CK KPI 1956. godine, o. c.

slojevi objektivno zainteresirani za preobražaj zbog toga što podređenost talijanske privrede monopolističkim grupama ugrožava njih same.²²⁹ Prema tome, mogućnost stalnog saveza radničke klase s nekim srednjim slojevima grada i sela određena je sličnim ekonomskim i socijalnim interesima koji proizlaze iz suvremene strukture talijanskog društva.

Tu je suradnju bilo moguće ostvariti i zbog toga što je jedan dio tih slojeva sudjelovao u pokretu otpora protiv fašizma, tako da su te povijesne i političke veze mogle biti obnovljene u jednom novom pokretu koji ima tako mnogo zajedničkih interesa.

Teza o strukturalnim reformama mogla je biti ostvarena upravo linijom najšireg okupljanja demokratskih i antifašističkih snaga oko radničke klase kao realne alternative monopolu Demokršćanske partije. Minimalni program novih klasnih snaga sadržavao bi nacionalizaciju ključnih grana privrede, agrarnu reformu, zadovoljenje osnovnih ekonomskih zahtjeva radničke klase i reformu škole.

Togliatti ističe da su srednji slojevi značajan element talijanskog društva, ali su neki od njih zbog svog položaja prisiljeni da se bore protiv te strukture. »Radi li se o slojevima neizbježno neprijateljski raspoloženim prema socijalizmu« — pita se Togliatti — »ili pak o slojevima koji moraju neminovno da budu upropašteni i da se proletariziraju prije nego što bi mogli shvatiti da je u njihovom interesu borba protiv kapitalizma? Ni jedno ni drugo nije točno. Radi se o jednom dijelu radnog stanovništva čija prisutnost, istina, stvara posebnu društvenu strukturu, ali koje je istovremeno neprijateljsko prema ovoj strukturi iz razloga koji proizlaze iz njegovih teških, često vrlo mučnih uvjeta života, uvjeta od kojih se ne može osloboditi sve dok ova struktura ne pretrpi radikalni preobražaj.«²³⁰ Prema tome, Togliatti smatra da su monopoli i njihova prevlast izvor teškoća za sve te slojeve zato što ugrožavaju njihov opstanak i stoga slučajne razlike trebaju biti prevladane i stvoren jedan čvrst antimonopolistički savez.

To znači da se preobražaj strukture sistema ne postavlja samo radnicima nego, putem različitih zahtjeva, i velikoj većini stanovništva. Time se neposredna borba radničke klase ne može odvojiti od borbe srednjih društvenih slojeva za zajedničke ekonomske, socijalne i političke ciljeve.

S obzirom na to, srednji slojevi mogu imati određeno mjesto i funkciju u izgradnji socijalizma, jer njihovi interesi ne predstavljaju smetnju toj izgradnji, već, naprotiv, oni imaju svoje mjesto u stvaranju socijalističke privrede. Time je Togliatti želio istaknuti mjesto i ulogu srednjih slojeva ne samo u fazi kretanja prema socijalizmu, već sutra u borbi za izgradnju socijalizma. Aktivnim uključivanjem u tu strukturu, oni bi imali vidnu ulogu u socijalističkom društvu.

²²⁹ »Križa poljoprivrednih struktura stvara uvjete mnogo proširenijeg saveza radničke klase sa seljačkim masama... Sve veće teškoće, prepreke individualnoj inicijativi i propadanje među zanatlijama i srednjim gradskim slojevima proizvođača uzrokovane su većim pritiskom velikih monopola. Sve to navodi na traženje onoga tko bi podržao ove socijalne grupe u obrani njihovoga ekonomskog opstanka i upravo su radnička klasa i njene organizacije pozvani da izvrše ovaj zadatak.« P. Togliatti: Izvještaj na IX kongresu KPI, o. c., str. 4.

²³⁰ P. Togliatti: Izvještaj na VIII kongresu KPI, Osmi kongres KPI, o. c., str. 25.

S aspekta savezništva u traženju talijanskog puta u socijalizam Togliatti je predviđao politički savez s onim katoličkim snagama koje, zbog svojih vlastitih interesa, inzistiraju na tome da se izvrši dubok preobražaj strukture kapitalističkog društva.

U svom govoru u Bergamu 1963. godine Togliatti je predlagao dijalog između komunista i katolika na planu zajedničkih ciljeva koji su korisni za čitavo čovječanstvo.²³¹ On vjeruje da je savez između organiziranih masa katoličkog pokreta i organiziranih masa socijalističkog pokreta odlučan za izgradnju socijalizma i za rješavanje problema suvremenog svijeta.²³²

Na kraju bismo mogli rezimirati slijedeće: Togliatti smatra da se u novim uvjetima u Italiji, boreći se protiv krupnih monopola i za širenje javnog sektora pod demokratskom kontrolom, može ostvariti suradnja ne samo između radnika i seoskog proletarijata već i s novim socijalnim grupama. Time se strategija radničke klase raščlanjuje mnogo šire i postavljaju se nove mogućnosti u izgradnji novog društva u kojemu sudjeluju slojevi koji se objektivno pojavljuju kao saveznici proletarijata i time se stvara novi klasni savez koji će zamijeniti vladajući blok.

Na temelju svoje koncepcije o savezništvu Togliatti je istakao i tezu o pluralitetu partija kao sistemu političke vlasti. To znači da se u zemljama u kojima ne postoji jednopartijski sistem, u kojima postoje drukčiji uvjeti političkog razvitka i razvijen radnički pokret, u kojima predstavnička tijela parlamentarnog tipa imaju znatnu tradiciju, i pitanje političkih partija i njihove uloge postavlja se na sasvim drukčiji način nego u zemljama koje izgrađuju socijalizam.

Prema tome, smatra Togliatti, suradnja i prisutnost više partija nisu samo mogući u izgradnji socijalizma, nego su, štoviše, i poželjni. Dok će neke od njih surađivati u izgradnji socijalističkog društva, dotle će druge predstavljati opoziciju. Međutim, ni te snage neće biti zabranjene već će, kaže Togliatti, »u demokratskom socijalističkom sistemu imati čak i svoje predstavnike u parlamentu«.²³³

Ta je misao bila, između ostalog, izazvana činjenicom da se program borbe za socijalizam teško mogao postaviti na realne osnove u zapadnim zemljama ako se u izgradnji novog društva ne angažiraju i ostale partije. Zato se u tezama za X kongres KPI kaže da »različite političke partije

²³¹ »To su ideologije koje se u svojim polaznim točkama razlikuju, mada o određenim problemima mogu dovesti do sličnih zaključaka. Mi smo, međutim, uvijek odbacivali pokušaje poticanja jednog približavanja između komunista i katolika koje bi se temeljilo na bilo kojoj formi kompromisa među ideologijama. Ali treba računati s komunističkim i katoličkim svijetom kao zbirom realnih snaga — države, vlade, organizacija, individualne svijesti, pokreta raznog karaktera — i razmisliti da li je i na koji način moguće, s obzirom na revolucije sadašnjeg vremena i na perspektive budućnosti, uzajamno razumijevanje, uzajamno priznavanje vrijednosti i, prema tome, razumijevanje i sporazumijevanje u postizavanju zajedničkih ciljeva ukoliko su oni potrebni i neodgodivi za cijelo čovječanstvo.« P. Togliatti: *Il destino dell'uomo, La via italiana al socialismo*, o. c., pp. 233—234.

²³² »Aspiracija k jednom socijalističkom društvu ne samo da može otvoriti put ljudima koji vjeruju već takva želja može biti pokretač iste vjerske svijesti postavljene spram dramatičnim problemima suvremenog svijeta.« Idem.

²³³ Izvještaj P. Togliattija na lipanjskoj sjednici CK KPI 1963, »L'Unità«, 26 giugno 1963.

u socijalističkom društvu postaju izraz ne jedne tobože lukave taktike, već nove situacije u kojoj su razne socijalne grupe ujedinjene... da uspostave društvo zasnovano na radu, socijalnoj pravdi, miru i da svaka prema svojim idejama radi na postizavanju toga cilja. Jedino osvajajući i razvijajući u teoriji i praksi takve stavove potpuno se rješava pitanje garancija koje zahtijeva jedan dio javnog mnijenja da će izgradnja socijalizma biti demokratski proces.«²³⁴

Premda će praksa pokazati ostvarljivost takve teze, u osnovi se može reći da se ona temelji na političkoj analizi suvremenoga talijanskog društva i na taj način ona ulazi kao sastavni dio koncepcije talijanskog puta u socijalizam.

Rezimirajući ukratko Togliattijevo shvaćanje o talijanskom putu u socijalizam može se reći da u političkom pogledu ono predstavlja mijenjanje unutrašnje ravnoteže i strukture države, čime se omogućuje dolazak novih klasa na rukovodeće položaje u društvu putem legalnih političkih oblika, a u ekonomskom pogledu postepeno ograničavanje i razbijanje monopolističkog kapitala putem nacionalizacije, programskog usmjeravanja i državne intervencije.

Iz izloženog se može zaključiti da je Komunistička partija Italije, zahvaljujući Togliattiju, postavila u komunističkom pokretu razvijenih zemalja na nov način neka važna pitanja, kao što su: odnos demokracije i socijalizma, koncepcija vlasti u prijelaznom razdoblju, strukturalne reforme i pitanje savezništva, iako su neka od njih već bila pokrenuta i raspravljana u jugoslavenskom komunističkom pokretu.

Ali to ne umanjuje njezin značaj, jer nacionalna koncepcija puta u socijalizam, koju je pokrenuo Togliatti, znači mnogo više od običnog prilagođavanja uvjetima Zapada neke tradicionalne sheme socijalizma. To nije samo »nacionalni put« kao jedna varijanta nacionalne posebnosti, već je to zapravo strategija socijalističke izgradnje u razvijenim uvjetima koja ima teorijski značaj.

IV. Poimanje »nove partije«

Togliattijeve teorijske premise o »novoj partiji« mogu se sresti već prvih godina života i djelovanja Komunističke partije Italije, dakle u vremenu kada je Partija u ilegalnosti izgrađivala svoju fizionomiju lenjinskog tipa partije. Temelji »nove partije« bili su zacrtani u toku priprema za Treći kongres Partije u takozvanim Lionskim tezama. One su, između ostalog, sadržavale neke pretpostavke kasnije koncepcije nove partije: ona je trebala biti partija masa, nacionalna partija, partija koja osigurava vodstvo radničke klase u savezništvu s drugim slojevima,²³⁵ i to stjecanjem političke i kulturne prevlasti u društvu. U njima je Togliatti zajedno s Gramscijem anticipirao ideje koje su bile ponovno pokrenute poslije VII kongresa Kominterne 1935.

²³⁴ Teze X kongresa KPI, »L'Unità«, 13 settembre 1962.

²³⁵ Le Tesi di Congresso di Lione, Trente anni di vita e di lotte del PCI, o. c., p. 93.

godine, sačuvane na neki način u doba staljinizma da bi ih u novom svjetlu predstavio 1944. godine,²³⁶ poslije svog povratka u Italiju. Tako izražena koncepcija nije značila obnovu stare socijalističke partije koja je bila reformistička, niti stare komunističke partije opterećene sektaštvom, nego je bila usmjerena na stvaranje nove komunističke partije koja će biti zrelija i svjesnija o stvarnim odnosima snaga u novim uvjetima poslijeratne Italije.

Poticaje za koncepciju »nove partije« Togliatti je, između ostalog, našao u pokretu otpora protiv fašizma koji je bio rezultat suradnje raznih demokratskih snaga koje su željele demokratsku obnovu Italije.

Istupajući na poznatom političkom aktivu u Moskvi u studenome 1943. Togliatti je ocijenio postojeće talijanske prilike i pokazao što je to novo što se u Italiji događa, koje su to nove okolnosti u kojima treba djelovati. To je pokret otpora, što sve stvara pretpostavke za izgradnju jedne demokratske Italije koja će proizići iz suradnje svih antifašističkih i demokratskih snaga.

To je stajalište Komunistička partija izrazila 1944. godine u »Salernskom preokretu« koji predstavlja uklapanje Partije u nove uvjete legalnosti i suradnje sa svim demokratskim snagama. Zato u prvom broju teoretskog časopisa »Rinascita« Togliatti izlaže program Partije koji, pored ostalog, ističe da komunistički pokret kao otvoren pokret poziva na okup različite snage.²³⁷

Dakle, antifašistička borba i demokratska obnova Italije nametnuli su Togliattiju izgradnju nove fizionomije partije koja će imati strukturu i demokratsku širinu velike političke snage i koja će biti u stanju da u novim uvjetima istakne nacionalnu ulogu radničke klase u socijalnoj i demokratskoj obnovi zemlje. U tom iskustvu nastali su preduvjeti nacionalne uloge partije koja je, da bi mogla vršiti tu funkciju, morala biti masovna partija, povezana ne samo s radničkom klasom već i sa širokim slojevima stanovništva.

Togliatti je stoga zaslužan što je 1944. godine, odmah nakon povratka u Italiju, govoreći pred političkim aktivom napuljskih komunista, postavio temelje nove fizionomije partije kao organizacije »novog tipa«. »Mi više ne možemo biti« — kaže Togliatti — »jedno malo, usko udruženje propagatora općih komunističkih i marksističkih ideja. Treba da postanemo velika partija, partija masa, koja iz radničke klase crpi svoju odlučnu snagu, kojoj se približavaju najbolji vodeći intelektualni elementi, najbolji elementi seljačke klase i zbog toga ima u sebi sve snage i sposobnosti koje su nužne da bi mogla rukovoditi radničkim i ostalim masama u borbi za oslobođenje i obnovu Italije.«²³⁸ To je dakle trebala biti partija masa koja će biti ne samo povezana sa širokim slojevima već koja će među svojim članstvom imati pripadnike različitih slojeva talijanskog društva, jer je pokret otpora stvorio masovnu političku bazu iz koje Partija treba da obnavlja svoje redove. Međutim, to nije nikako značilo da time ona gubi osobine partije radničke klase. To nije bila negacija klasne partije, već traženje novih izraza, novih značajki i njezino uklapanje u nacionalno tkivo talijanskog društva.²³⁹ Zato je njezina

²³⁶ P. Togliatti: La politica di unità nazionale dei comunisti, Critica marxista, n. 4—5, 1964, p. 26.

²³⁷ P. Togliatti: Programma, »La Rinascita«, p. 1—2.

²³⁸ P. Togliatti: La politica di unità nazionale dei comunisti, o. c., p. 26.

²³⁹ »Mi smo partija radničke klase; ne negiramo i nikad nećemo negirati tu svoju kvalitetu. Ali radnička klasa nikada nije bila izvan interesa nacije.« Idem, str. 22.

fizionomija »nove partije« u uskoj vezi s nacionalnom funkcijom koju partija treba imati da bi mogla biti vodeća snaga u društvu.²⁴⁰

Međutim, pored tih dviju značajki, odnosno da bi Partija postala nacionalna snaga i organizacija masa, trebalo je pridodati još jednu novu značajku. Javljujući se kao snaga u nacionalnom životu, ona više nije samo opozicioni već i konstitutivni faktor sa svojom konstruktivnom aktivnošću u političkom životu. Stoga Togliatti, pišući u časopisu »Rinascita« koncem 1944. i odgovarajući što je zapravo »nova partija«, naglašava da se ona kao partija klase i naroda ne može ograničiti »samo na kritiku i propagandu već mora sudjelovati u životu zemlje s pozitivnom i konstruktivnom aktivnošću...«.²⁴¹ Ona, dakle, napušta isključivu ulogu opozicije i zajedno s drugim demokratskim snagama preuzima vodeću ulogu u upravljanju zemljom. Time ona dobiva i novu značajku vodeće snage, što joj sve pomaže da ostvari novi položaj klase, preobražavajući na taj način i svoju organizaciju.

Sva ta shvaćanja što ih je Togliatti izrazio u tom vremenu, kada Italija još nije bila oslobođena i kada je na sjeveru zemlje još plamtio snažan pokret otpora, dobivaju svoju završnicu u govoru pred komunistima u Firenci u listopadu 1944. godine, u kome je kondenzirao svoje koncepcije o »novoj partiji«. Ta su stajališta značajna i po tome što su izrečena i u vremenu kada se zemlja nalazi pred potpunim oslobođenjem. »Stvarnost je da se mi komunisti u Italiji« — naglašava Togliatti — »prvi među komunistima čitave zapadne Evrope, nalazimo spram jednog novog problema koji nije nikad bio postavljen u ranijim godinama... Potrebno je da mi interveniramo u upravljanju s vlašću, u rukovođenju nacijom... Pazite, kad ja govorim o naciji, što namjeravam? Što namjeravamo mi marksisti? Mi nastojimo da radnička klasa, seljačka klasa, mase intelektualaca... prihvate naše rješenje... i zbog toga naša partija treba postati masovna partija; eto zašto mi kažemo starim drugovima, koji bi namjeravali ostati mala grupa... vi griješite, vi ćete biti vodeća grupa u mjeri u kojoj budete sposobni da od naše partije stvorite jednu veliku masovnu partiju, jednu veliku organizaciju koja ima u vlastitim redovima elemente da bi učvrstila kontakte sa svim kategorijama talijanskog naroda.«^{241a}

Odmah nakon oslobođenja zemlje, u svibnju 1945. godine Togliatti ponovo ističe shvaćanje o »novoj partiji«, kritizirajući sektaštvo²⁴² u njoj i upozoravajući na opasnost od izolacije ako Partija ne bi prihvatila novu orijentaciju.

²⁴⁰ »Mi smo partija koja se bori za demokraciju i socijalizam, ali smo u isto vrijeme nova partija, koja se obnovila u borbi, koja je izvojevala jasniju svijest o svojoj nacionalnoj funkciji, koja zna da se pred talijanski narod postavlja zadatak obnove u takvoj širini da ne bi mogao biti riješen ako sama Komunistička partija ne bi uspjela da izvrši zadatak vođe na svim poljima društvenoga i političkog života.« Iz referata na Petom kongresu KPI 1946, »Critica marxista«, n. 4—5, 1964.

²⁴¹ P. Togliatti: Che cosa è il »partito nuovo«, »Rinascita«, a. I. ottobre — dicembre 1944, p. 35.

^{241a} P. Togliatti: I compiti del partito nella situazione attuale, Discorso del 3 ottobre 1944. a Firenze, in »Politica comunista«, Roma, 1945. p. 171.

²⁴² »Ne možemo više biti jedna partija malih ali dobrih, mi trebamo okupiti u svoje redove elemente koji prihvaćaju naš program... U Italiji postoji jedna nova situacija u kojoj radnička klasa treba postići vodstvo zemlje i ako naša partija

To je značilo da je oslobođenje od sektaštva preduvjet da bi Partija postala organizacija masa i mogla djelovati u Italiji kao stvarna društvena i politička snaga. Togliatti je, dakle, predstavio Talijanima jednu novu partiju kao antipod ranijoj uskoj i zatvorenoj organizaciji i u talijanskim uvjetima našao motive i poticaje koji objašnjavaju takvo gledište. Stoga je i na Petom kongresu KPI Togliatti predložio da se Partija otvori i najavljuje promjenu statuta po kome: »U Partiju mogu ući talijanski građani oba spola, određenog uzrasta, bez obzira na rasu, vjersko i filozofsko uvjerenje.«²⁴³

Iz izloženog je očito da je Togliattijeva »nova partija« u razdoblju 1944—1945. imala tri bitne značajke koje su je određivale. Ona je bila: nacionalna partija, ona se pojavljivala kao vrlo značajan konstitutivni faktor u zemlji i ona je i po svom utjecaju i po svojim ciljevima bila narodna partija i partija masa.²⁴⁴

Odakle poticaji za takvu koncepciju i koje ideološko nasljeđe prihvaća i nastavlja Togliatti? Nema sumnje da je u Togliattija prisutan utjecaj Lenjina i Gramscija. Lenjinistička teorija partije služi Togliattiju kao podloga koju on originalno obogaćuje u svjetlosti talijanskih prilika. Međutim, ono što predodređuje njegovo shvaćanje partije jesu Gramscijeve ideje koji je upravo polazeći od analize nacionalnih uvjeta i međunarodne situacije stvarao jednu revolucionarnu partiju što se trebala potvrđivati kao vodeća snaga u političkom životu. I premda je točna tvrdnja da su Lenjin i Gramsci determinante u razumijevanju partije koju je koncipirao Togliatti,²⁴⁵ ne može se osporiti da je utjecaj Gramscija u toj koncepciji prisutniji upravo zbog inspiracije koju je našao u društvenim uvjetima zemlje. Zato ono što čini Togliattijevo poimanje partije jesu Gramscijeve misli, zapravo povezanost između doktrine i prakse, teoretske pretpostavke koje proizlaze iz spleta ekonomskih, društvenih i političkih odnosa Italije. Tu misao nastavlja i Togliatti i zato partiju koncipira na Gramscijevu nasljeđu. Ali budući da je, po Gramsciju, partija »kolektivni mislilac«, jer »nema organizacije bez intelektualaca, tj. bez organizatora i rukovodilaca«,²⁴⁶ to znači da partija kao misaoni predvodnik potiče rasprave, usmjerava ih i tako izgrađuje novi splet ideja u vidu kulturnoga i političkog vodstva. Prema tome, Gramsci je poslužio Togliattiju da pruži Talijanima jednu partiju koja se razlikuje od drugih komunističkih partija na Zapadu i koja, usprkos svim ograničenjima misli i raspravlja.²⁴⁷ Na taj se način partija pojavljuje kao snaga koja preten-

---

ne promijeni danas duboko svoju orijentaciju, neće uspjeti da povede čitav narod na ovaj put.« *Discorso di Togliatti a Sesto San Giovanni*, »Contemporaneo«, 29 agosto 1969, p. 15.

²⁴³ P. Togliatti: Referat na Petom kongresu KPI, 1945, »Critica marxista«. n. 4—5, 1946.

²⁴⁴ P. Togliatti: *I Compiti del partito nella situazione attuale*, p. 78.

²⁴⁵ P. Togliatti: *Il Partito*, Prefazione di Romano Ledda, Roma, 1972. p. 8.

²⁴⁶ A. Gramsci: *Historijski materijalizam i filozofija* Benedetta Crocea, Zagreb, 1958, str. 29.

²⁴⁷ Zato Togliatti kaže da »misaou Gramscija može biti ili mistično prihvaćena ili raspravljena. Mi smo za diskusiju jer samo diskusija unapređuje duhovni i moralni život.« P. Togliatti: *Antonio Gramsci*, Firenze, 1955. p. 55.

dira na kulturnu hegemoniju što se obavlja u savezništvu radničke klase, intelektualaca i drugih društvenih slojeva, ali s pretpostavkom da se prihvate pozitivne idejne tekovine da bi se izgradila jedna nova kulturna politika u okviru jedne ideologije. Prema tome, Gramsci služi Togliattiju da bi trasirao novu koncepciju partije prilagođenu uvjetima svoje zemlje.

Pored ideoloških premisa koje je Togliatti našao u Gramscija, čije mu ideje služe kao neposredno ideološko nasljeđe, on potičaje za shvaćanje partije ipak nalazi u društvenoj stvarnosti svoje zemlje. Brz i dinamičan razvitak kapitalizma na Zapadu pa i u Italiji koji je prešao u zreliju fazu razvitka nameće koncepciju jedne nacionalne i masovne partije sa sistemom savezništva. To je nova priroda partije koja odgovara modernom kapitalističkom društvu. Te promjene koje su se zbile i u talijanskom društvu postavile su u središte pažnje temu o partiji koja, kao preobražavajuća snaga u novim uvjetima, treba da analizira i kritizira postojeće stanje, ali i sama mora biti tako koncipirana da bi bila dorasla novim zadacima.

Zreliji razvitak kapitalizma u Italiji odredio je novu strukturu i fizionomiju proletarijata. On se kvalitativno povećao, unutar njega javljaju se novi slojevi i produbljuje se diferencijacija prema dohotku. Zbog toga je mnogo teže ostvariti jedinstvo radničke klase u sociološkom smislu i zato se tu pojavljuje kao važan element partija sa svojom novom koncepcijom. Ona je sa svojom novom fizionomijom još neophodnija u doba suvremenog razvitka kapitalizma, kada su utjecaji na svijest radničke klase mnogostruki, snažniji i svestraniji.

Stoga Togliatti, polazeći od uvjeta razvijene kapitalističke zemlje, shvaća partiju koja svoju ideologiju gradi na kulturnim tradicijama zemlje. Iz toga je proizašla uloga ideologije koju nosi partija i koja može povesti mase ako prihvati diskusiju s ostalim strujama, polazeći od razvitka nacionalne misli i kulture. Zato se značenje nove partije sastoji u tome što ona nije više samo vodeća snaga političkog okupljanja već pospješuje različite autonomne pokrete i struje.

Prema tome, kultura s najboljim nacionalnim nasljeđem postaje sredstvo da partija dobiva novu vodeću funkciju. To je shvaćanje kulture koje je u razdoblju 1919—1920. nosio pokret »Ordine nuovo« pod vodstvom mladih socijalista u Torinu (Gramsci, Togliatti, Terracini, Tasca) koji se zalagao da radnička klasa sa svojom avangardom otvori put kulturnoj prevlasti koja će pružiti pravu kulturnu alternativu za razliku od građanske kulture. Prilazeći tako kulturi kao simbiozi svega onog najboljeg u tradiciji nacionalnog života, Togliattijeva je zasluga što se zalagao da partija postane mjesto gdje struje različite ideje, što je omogućilo da se ona javi sa samostalnim zahtjevima u međunarodnom komunističkom pokretu kada su druge zapadnoevropske komunističke partije šutjele. Zato je točno mišljenje kada se kaže da onaj tko hoće da se bavi kulturom poslijeratne Italije i koji želi da razumije što se zbivalo u talijanskoj društvenoj i političkoj klimi, mora obavezno upoznati toljatijevsku političku kulturu; mora upoznati njegove listove i časopise, njegove rasprave i polemike.²⁴⁸ To je Togliattijevo shvaćanje kulture koja ne

²⁴⁸ Giorgio Bocca: Palmiro Togliatti, o. c., p. 419.

može biti odvojena od povijesti i politike i zato kulturna funkcija partije može biti obavljena ako se napaja najboljim kulturnim tradicijama zemlje. Stoga marksizam kao ideologija partije i proizvod istaknutih umova evropske i talijanske kulture predstavlja ne samo jednostavnu doktrinu već i znanstvenu metodu u proučavanju različitih društvenih situacija. Zato nije nimalo slučajno što je Togliatti, govoreći o idejnom obrazovanju članstva, isticao da se treba učiti ne samo od klasika marksizma nego i od Gramscija i Labriole; posebno valja proučavati talijanski risorgimento, zatim prošlost i sadašnjost Italije. Prema tome, u funkciji političke revolucije nalazi se kulturna revolucija koja će pomoći da partija zajedno s drugim demokratskim snagama mijenja lice Italije.

Kao rezultat tih Togliattijevih razmišljanja Komunistička partija Italije je u siječnju 1947. predložila Socijalističkoj partiji da se spajanjem tih dviju partija stvori jedinstvena partija talijanskih radnika,²⁴⁹ koja bi zajedno s Demokršćanskom partijom predstavljala snagu koja se zalaže za republikansku i demokratsku Italiju. Mada do fuzije nije došlo zbog otpora socijalista, Togliatti je tada smatrao da stvaranje jedinstvene partije ostaje i dalje cilj, ali da Komunistička partija treba izgradnjom vlastite fizionomije postići značajke te nove partije. To je podrazumijevalo da se ne smiju ponoviti slabosti iz prošlosti, nego je potrebno stvoriti organizaciju koja će proizlaziti iz tadašnjih nacionalnih i međunarodnih uvjeta.²⁵⁰

Na taj način Peti kongres KPI predstavlja završetak jednog razdoblja u povijesti talijanskog komunističkog pokreta koji je Italiji predstavio rađanje nove partije koja će u talijanskom društvu i radničkom pokretu igrati vrlo značajnu ulogu. To je bila Partija, kako je Togliatti tada izjavio, koja je brojila više od 1,770.000 članova i koja je bila druga po snazi u talijanskom političkom životu. Dakle, to je bila realna politička snaga koja je krenula u borbu za republiku i novi ustav koji će udariti temelje jednoj demokratskoj Italiji.

Kao posljedica hladnog rata nastupa razdoblje izvjesne stagnacije u shvaćanjima vlastitog puta razvitka a s tim u vezi i koncepcija o »novoj partiji«. To je vrijeme kada je Informacioni biro komunističkih partija podvrgao oštroj kritici stajalište KPI o samostalnom putu i kada se partija zatvara sama u sebe.²⁵¹ Nastaje razdoblje šutnje koje nije značilo napuštanje svih prethodnih stajališta, već njihovo zataškavanje.

²⁴⁹ »Kad smo objavili parolu o stvaranju ove nove partije, mislili smo da ćemo ovaj zadatak ostvariti spajanjem sa Socijalističkom partijom, mislili smo da ćemo spojiti ova dva velika konkretna povijesna iskustva... iz čega bi vrlo brzo proizšla jedna velika nova partija talijanskih radnika...« P. Togliatti: *La nostra lotta per la democrazia e il socialismo*. Govor održan u Firenci na Nacionalnoj organizacionoj konferenciji KPI, siječnja 1947. P. Togliatti: *Il Partito*, Roma, 1972. p. 112.

²⁵⁰ »Ne mogu se ponoviti postavljanja i formule prošlosti: potrebno je znati stvoriti nešto novo političkom akcijom i organizacijom, prilagođenom nacionalnim i međunarodnim uvjetima u kojima se razvija u čitavu svijetu borba za demokraciju i socijalizam.« Idem, str. 114—115.

²⁵¹ Togliatti na VIII kongresu KPI 1956. kaže: »Ne može se, međutim, negirati da je posle 1953. godine naša politička inicijativa u celini bila više ograničena

Posebna koncepcija vlastitog puta u socijalizam koja je prihvaćena na VIII kongresu oživjela je i poimanje »nove partije«, tako da su »talijanski put u socijalizam« i »nova partija« predstavljali dvije glavne političke linije Komunističke partije Italije.²⁵² Na tom kongresu Togliatti ponovno kritizira sektaštvo za koje kaže da je uhvatilo korijena u partijskim redovima i da ono može spriječiti i izgradnju »nove partije« i ostvarenje talijanskog puta u socijalizam. Togliatti sada pokreće novo pitanje koje proizlazi iz koncepcije »nove partije«: kakav je unutrašnji život u samoj partiji? Na osnovi sektaških tendencija Togliatti upozorava na opasnost od birokratizma u njoj, koji onemogućuje stvaranje demokratske klime.²⁵³

Poslije usvajanja talijanskog puta u socijalizam u Partiji se razbuktala vrlo opsežna i korjenita diskusija o unutarpartijskoj demokraciji. Već je rasprava na prosinačkom plenumu Partije 1956. godine pokazala da se u Partiji osjeća nov duh. Pokretač je bio Togliatti, koji je smatrao da je za razvitak Partije i njezino uspješno napredovanje prema socijalizmu od velikog značenja razvijanje najšire unutarpartijske demokracije. Temeljna misao u diskusiji bila je: ako se Partija bori i ističe da će se socijalistički sistem razvijati na demokratskim osnovama, onda je prva garancija za to postojanje upravo najveće demokracije unutar Partije. Partija mora, po Togliattiju, da potakne u svojim redovima »stalnu izmjenu mišljenja tako da pri razlikama ne mora doći do prekida i sankcija«.^{253a} To će upravo razvijati demokratski karakter partije i dovoditi do stalnog sučeljavanja različitih mišljenja.

O tom problemu Togliatti će govoriti u svom izvještaju na Desetom kongresu Partije u prosincu 1962. u kome se zalaže da se u Partiji razvija demokratski duh pored jedinstva i discipline, što po njemu nije proturječno. Zapravo, rasprave bez straha od bilo kakva sučeljavanja omogućavaju da se u Partiji prevladaju sasvim različita mišljenja.²⁵⁴

Togliatti se ponovno vratio na problem koncipiranja »nove partije« u povodu sastanka 64 komunističke partije u Moskvi 1957. godine. On je u diskusiji, braneći talijanski put u socijalizam, objašnjavao zašto je 1944—1945.

---

i da se partija u izvesnoj meri zatvorila u samu sebe.« Osmi kongres Komunističke partije Italije, Beograd, str. 44.

²⁵² A. Natta: La resistenza e la formazione del »partito nuovo«, Problemi di storia del Partito comunista Italiano, Roma, 1971, p. 59.

²⁵³ »Delimična nesposobnost u sprovođenju pravilne politike i sektaška tendencija koju sam kritikovao izražavaju se, u stvari, u pojavama birokratizma u Partiji, sužavanjem formi aktivnosti i demokratskog života...« Osmi kongres KPI, str. 45.

^{253a} Togliattijev izvještaj na sjednici CK KPI u prosincu 1961, »L'Unità«, 21 dicembre 1961.

²⁵⁴ »U našim redovima treba da kraljuje demokratski duh jedinstva i discipline. Ove kvalitete nisu u proturječnosti. Dapače, one se spajaju. Nema sumnje da smo mi u Italiji partija u čijim se redovima najviše raspravlja, koja je uvijek spremna da otvori rasprave, da ih razvije javno između prijatelja i suparnika. Ovo je zato što smo sigurni u sebe same i ne bojimo se nikakvog sučeljavanja. Teške situacije, kao ona koja je stvorena rušenjem staljinističkog mita, bile su od nas sučeljane i prevladane jer se raspravljalo o njima.« Tradurre la linea del partito in azione concreta. Iz izvještaja na X kongresu KPI, 1962. P. Togliatti: Il Partito, p. 211—212.

upotrijebio izraz »nova partija«, a ne lenjinistička »partija novog tipa«. Izričito kaže da se na starom konceptu ne bi moglo ostati jer »da bi počinili povijesnu i političku grešku...«. Zato Partija »treba da se obnovi, odnosno da stekne mnogo nove kvalitete koje prije nije imala i koje treba da joj omoguće da postane partija masa«. ²⁵⁵ To je bilo isticanje novih elemenata na mnogo jasniji način nego u prethodnom razdoblju, i to bez ikakvih dvosmislenosti. Prema tome, Togliattijeva misao o KPI ima svoju stalnost praćenja određenom obnovom što je prisutno u čitavu Togliattijevu djelu. Ta metoda obnove, značila je da treba naći u povijesnom procesu određene vrijednosti, da treba odbaciti slabosti kako bi se spriječilo da se konzervira prošlost. Trebalo se osloboditi izvornih slabosti sektaštva koje su spriječile i mogu spriječiti Komunističkoj partiji Italije da postane masovna snaga. Togliatti se u 1957. godini, i to ne bez razloga, ponovno i sasvim određeno, na jednom savjetovanju komunističkih partija, vratio koncepciji »nove partije« — navodeći političke razloge zbog kojih je ona nastala.

Togliattijevo shvaćanje partije koje ima osobine nacionalne i masovne bilo je, dakle, naglašeno naročito poslije prihvaćanja »talijanskog puta u socijalizam«, tako da ono predstavlja vidnu manifestaciju toga puta. Togliatti je shvatio da se sada postavljaju novi ideološki problemi prirode partije koja treba da obavi svoju funkciju u uvjetima demokratskog napredovanja k socijalizmu u razvijenoj kapitalističkoj zemlji s višepartijskim sistemom i masovnim demokratskim organizacijama. Novi uvjeti zahtijevali su i novu prirodu partije. Ona se nije mogla zadovoljiti, po Togliattiju, time da se samo inzistira na formuli lenjinske partije a da se ne napravi »povijesna greška«, već da se istaknu nove kvalitete koje će omogućiti njezin masovni karakter. ²⁵⁶

Ali masovan karakter partije nije dovoljan da bi ona mogla vršiti svoju ulogu jer je veoma važno kako se ostvaruje. Dakle, Togliatti smatra da je nužan dijalog partije sa širokim masama i s drugim demokratskim snagama, ²⁵⁷ iz čega proizlazi i njezin demokratski karakter.

Idejna i politička funkcija partije, po Togliattiju, ostvaruje se njezinom afirmacijom kao vodećom koja prije osvajanja vlasti mora postići određeni stupanj političko-ideološkog vodstva. Međutim, ta se funkcija može ostvariti ako partija posjeduje takvu ideologiju koja će se slobodno sučeljavati s drugima, ali koja, stvarajući novu kulturu, može da i od drugih prihvati nešto novo. ²⁵⁸ Togliatti je smatrao da se upravo na Gramsciju mogu stjecati iskustva koji je i sam bio »učenik velikih filozofa i idealista«. On nije neosporno

²⁵⁵ P. Togliatti: »Problemi del movimento operaio internazionale«, o. c., p. 258—259.

²⁵⁶ Idem, str. 259.

²⁵⁷ »Vjerujem da je bitan kontakt i dijalog s radnim masama, s narodom, to jest ne samo s vlastitim članovima partije u zatvorenom krugu, već u susretu s masama i s drugim političkim snagama koje stoje na terenu demokracije.« P. Togliatti: Diskusija na Petoj nacionalnoj organizacionoj konferenciji, ožujak 1964, »L'Unità«, 16 marzo 1964.

²⁵⁸ »Slobodno konfrontiranje sa drugim ideologijama treba da nas vodi ka boljem otkrivanju realnih uslova istorije, privrednog i političkog života naše zemlje.

odbacivao struje talijanske misli i kulture, već ih je analizirao, uspoređivao sa stvarnim svijetom i tako obavljao efikasnu kritiku, priznavajući pozitivne doprinose.²⁵⁹ Sve je to značilo da je Partija, po Togliattiju, morala tako izgraditi svoju koncepciju kako bi mogla oko sebe okupiti razne slojeve stanovništva. Da bi to postigla, ona mora biti nosilac ideologije koja se izgrađuje, koja služi drugim misaonim strujanjima, a ne samo da bude čuvar istine. Stoga nije stvar Partije, smatra Togliatti, da svojim odlukama rješava neka specifična pitanja znanosti, umjetnosti, književnosti, već da borbu na području kulture shvaća kao suprotstavljanje svemu onome »što teži odricanju čovjekove vrijednosti u društvu«.²⁶⁰

Isticanje vodeće funkcije partije stavilo je talijansku Partiju kao »novu partiju« u središte pažnje nacionalnog života jer na taj način svim gorućim problemima talijanskog društva ona prilazi na veoma cjelovit način, pretvarajući se u partiju s izrazitom osobinom nacionalne partije i izrastajući u nacionalnu i vodeću snagu o kojoj je govorio Gramsci.

»Nova partija« trebala je da ima kao i lenjinistička i posebne specifične značajke strukture i funkcioniranja. Zato se postavlja pitanje kakav je odnos između klasičnih lenjinističkih principa i značajki »nove partije«. Načela na kojima se zasnivala lenjinistička partija jesu: klasna, vodeća, revolucionarna²⁶¹ i internacionalna partija. Ta su načela trebala, po Togliattijevu shvaćanju, jasno u obnovljenom obliku, i dalje ostati kao osobine partije.

S teorijske točke gledišta »nova partija«, isto tako kao i lenjinistička, jest klasna formacija jer proizlazi iz klase, bori se za klasne interese i vodi klasu, ali ne samo nju već i čitav narod. To znači da je nova partija uz ranije osobine dobila i nove. Ona je sada dobila značajke koje su je osposobile da djeluje u suvremenom talijanskom društvu. To je bilo prevladavanje ograničenosti isključivo lenjinističke koncepcije u novim društveno-ekonomskim uvjetima Italije. Te nove karakteristike koje su joj dale novu fizionomiju sastojale su se, po Togliattiju, u njenim osobinama nacionalne i vladajuće,

---

Zato ne treba da imamo predodređenih stavova prema strujanjima vladajućih ideologija koje su različite od marksističke ideologije. Može se dogoditi da uspemo da od ove ili one od tih struja a i od svih naučimo nešto novo.« Osmi kongres KPI, str. 57.

²⁵⁹ »Za borbu koju treba voditi na terenu ideja mi imamo veliki primjer za ugled... a to je Gramsci. On nikada nije polazio od neosporne definicije isključenja... polazio je uvijek od objektivnog razlaganja stajališta neprijatelja ili njegove ideologije... Na toj je osnovi rasvijetljavao unutrašnje suprotnosti, razvijao kritiku, odbacivao ono što je bilo za odbacivanje, ali je priznavao, ako ih je bilo, pozitivne doprinose. To je metoda koju smo mi godinama slijedili, iako možda i ne uvijek i najbolje...« P. T o g l i a t t i, Zaključna riječ na rujanskom plenumu CK KPI, 1956, »Rinascita«, 29 agosto 1964.

²⁶⁰ P. Togliatti, Iz izvještaja na X kongresu KPI, 1963. »L'Unità«, 3 decembre 1963.

²⁶¹ »Sve su teme tretirane i treba da budu tretirane u svjetlu osnovne definicije koju mi dajemo našoj Partiji, tj. kao političkoj partiji radničke klase, kao partiji masa i borbenoj partiji. To je bitan element koga se ne možemo odreći u svojoj doktrinji o partiji...« P. T o g l i a t t i: »Il partito della classe e problemi di unita«, »L'Unità«, 10 decembre 1963.

narodne²⁶² i masovne partije. Njezin vid nove partije sastoji se, dakle, u njenom masovnom karakteru, u njenoj sposobnosti da pokaže svojim programom i akcijom specifična rješenja problema koja se neposredno postavljaju u nacionalnom životu — i zato će biti nacionalna i vladajuća, ali povezana sa životom naroda — i zato narodna.

Tako je Togliatti s ovakvom koncepcijom »nove partije« želio naglasiti da ona predstavlja nacionalnu snagu koja svoje korijene vuče iz povijesnog procesa razvitka talijanskog društva i da je ona uklopljena u čitavu njegovu političku kulturu. Njezina je funkcija organski povezana s povijesno-političkim uvjetima zemlje tako da ona objektivno postaje dio i protagonist napredovanja čitave nacije prema progresu.

Koncepcija »nove partije« bit će prisutna u Togliattija u poznatoj »Promemoriji« s Jalte 1964, uoči njegove smrti. Zalažući se za autonomiju svake partije kao uvjet njezina razvitka i ističući da će KPI biti protiv svakog prijedloga koji bi išao za tim da stvori novu međunarodnu centraliziranu organizaciju komunističkog pokreta, Togliatti je opet u prvi plan stavio koncepciju »nove partije«. Jer, zalažući se za jedinstvo pokreta, »koje treba da se ostvaruje putem različitosti... koje odgovaraju situaciji i stupnju razvitka svake zemlje«,²⁶³ Togliatti je ponovno tražio takvu partiju koja odgovara posebnim uvjetima talijanskog društva. Teza »jedinstvo u različitosti« pretendira na pravo svake partije ne samo da izgradi vlastiti put razvitka već i da koncipira i organizaciju koja će se svojim specifičnostima razlikovati od drugih sličnih partija. Kao što ne može biti modela u izgradnji novog društva, tako ne mogu postojati modeli ni u fizionomiji jedne revolucionarne partije. Zato se takva partija ne može svesti samo na opoziciju niti se iscrpljivati samo u kritici postojećega društvenog sistema. Partija s takvom fizionomijom može se onda pojaviti kao predvodnik novoga povijesnog bloka u specifičnim prilikama zemlje, razvijajući pozitivne vrijednosti tradicije, civilizacije i kulture. Takva partija djeluje na demokratskom terenu i njezine metode djelovanja moraju biti demokratske.

Iz svega je vidljivo da Togliattijevo poimanje partije ima određenu postojanost i da se ta ideja kao crvena nit provlači od prvih godina nakon oslobođenja zemlje sve do njegove smrti, iako je u pojedinim razdobljima bilo izvjesnih zastoja. Međutim, ta koncepcija nije nikada bila napuštena dobivši svoje puno teorijsko i praktično opravdanje u godinama poslije izgradnje koncepcije talijanskog puta u socijalizam. Ali također treba naglasiti da Togliatti partiju nikada nije smatrao shematskim modelom koji se stalno ponavlja u svakoj povijesnoj situaciji; naprotiv, da bi partija izvršila svoju funkciju, ona ne smije biti izolirana od povijesno-društvene perspektive pokreta i prilika u kojima djeluje. Tako je Togliattijeva partija sačuvala neka posebna svojstva u komunističkom pokretu.

²⁶² »Mi smo partija radničke klase, narodna i nacionalna partija. Mi smo partija koja je dala — vjerujem da to nitko ne želi negirati — najveći pozitivni doprinos svojim stajalištima i svojom borbom demokratskom razvitku talijanskog društva...« P. Togliatti, Iz izvještaja na IX kongresu KPI, 1960. P. Togliatti: *Il Partito*, p. 181.

²⁶³ P. Togliatti: *Promemoria sulle questioni del movimento operaio internazionale e della sua unita (Il testo integrale dell'ultimo scritto di Togliatti a Yalta)*, »Rinascita«, n. 35 IX. 1964. p. 1—4.

V. Odnosi među komunističkim partijama

Razrada koncepcije talijanskog puta u socijalizam dala je Komunističkoj partiji Italije posebno mjesto u komunističkom pokretu, i to ne samo zbog ideje nacionalnog puta u socijalizam već i zbog njezina stava prema odnosima među komunističkim partijama. Zapravo, shvaćanje vlastitog puta zahtijevalo je razradu političkih premisa koje će odrediti njezin odnos prema drugim partijama i čitavom komunističkom pokretu. Nije se mogla razviti koncepcija vlastitog puta u socijalizam a da se istovremeno ne postavi pitanje odnosa među komunističkim partijama koji će se temeljiti na načelima nezavisnosti i samostalnosti.

Togliatti se prihvatio posla da podvrgne kritici tadašnji sistem odnosa koji se temeljio na monocentrizmu i tezi o partiji i državi vodilji, iako je to pitanje bilo postavljeno još 1948. godine u sukobu KPJ i Informbiroa. To je zahtijevalo da se izgradi vlastito stajalište prema postojećim odnosima u komunističkom pokretu koje će izdvajati talijanske komuniste od većine komunističkih partija.

Odmah nakon XX kongresa KPSS Togliatti je nagovijestio krizu odnosa u komunističkom pokretu i u svom poznatom intervjuu u časopisu »Nuovi Argomenti« iznio tvrdnju o policentrizmu²⁶⁴ kao novom obliku suradnje u komunističkom pokretu. Time je on odbacio shvaćanje o svjetskom centru radničkog pokreta i zahtijevao da se prevladaju stari organizacioni i politički oblici rukovođenja. Teza o policentrizmu podrazumijevala je postojanje mnogo centara pokreta, jer zbog različitosti uvjeta u kojima djeluju pojedine komunističke partije jedan centar može predstavljati kočnicu razvitka za ostale partije.

U povodu toga Togliatti je kritizirao praksu Informbiroa, posebno zbog njegove »nesretne intervencije«²⁶⁵ i napada na jugoslavenske komuniste, mada mu je odao priznanje za borbu protiv imperijalizma.

U ovom intervjuu Togliatti je postavio otvoreno svoja mišljenja o odnosima u međunarodnom komunističkom pokretu i zahtijevao da se prevlada koncepcija vodeće države. On je podvukao nužnost međunarodne solidarnosti, ali u jednom novom obliku jedinstva pokreta kao uvjeta revolucionarne borbe. To je značilo napuštanje vlastitog dogmatizma u odnosima među partijama.

Togliatti je, dakle, XX kongresom KPSS dobio poticaj za kasnija teorijska istraživanja čiji su rezultati bili značajni; zapravo, ta su istraživanja započela intervjuom u časopisu »Nuovi Argomenti« a dobila su svoju završnicu u njegovoj »Promemoriji« s Jalte.

²⁶⁴ »Nesumnjivo je da postoji ne samo potreba već i želja za sve većom autonomijom ocjenjivanja, a to će samo koristiti pokretu. Unutrašnja politička struktura svjetskog komunističkog pokreta danas je izmijenjena... Cjelokupan sistem postaje policentričan i u samom komunističkom pokretu ne može se govoriti o jedinstvenom vodstvu, nego o jednom progresu koji se vrši različitim putovima«. P. Togliatti: Intervista a »Nuovi Argomenti«, n. 20, 1956, Il Partito comunista italiano e il movimento operaio internazionale, 1956—1968. Roma, 1968, p. 60.

²⁶⁵ Idem, p. 59.

Ove su tvrdnje podvrgle kritici neke komunističke partije navodno zbog straha da bi takva stajališta mogla voditi frakcionaštvu i razjedinjenosti pokreta.

Ideju o novim odnosima u komunističkom pokretu Togliatti je dalje razradio i na lipanjskoj sjednici CK KPI 1956. godine, kada je izričito rekao da se rukovođenje komunističkim pokretom ne može obavljati na stari način, već da se stvaraju »nova središta«, zapravo »policentričan sistem koji odgovara novoj situaciji i promijenjenoj strukturi svijeta i samim strukturalama radničkih pokreta...«.²⁶⁶

U povodu zbivanja u Poljskoj i Mađarskoj 1956. godine, određujući stav Partije prema tim događajima, Togliatti je naglasio da talijanski put u socializam zahtijeva istraživanje iskustava onih zemalja u kojima je radnička klasa na vlasti i da su ti događaji »bili jasan znak svim komunističkim partijama da se uzajamno upoznaju u bratskoj i odgovornoj kritici.«²⁶⁷

Osmi kongres KPI značio je daljnji korak naprijed u razradi stavova o odnosima u komunističkom pokretu. Na njemu Togliatti u svom izvještaju odbija povratak »na bilo kakav oblik centralizirane organizacije«, tumačeći što, po njegovu mišljenju, predstavlja nov oblik suradnje. On želi objasniti da talijanski komunisti ne odbacuju međunarodne susrete partija. Oni se za njih zalažu, ali pod uvjetom da se na njima ne donose odluke »koje bi obvezivale, nego bi služile za razjašnjenja stavova«, što bi sve utjecalo na stvaranje novog jedinstva. To su bila stajališta jedne zapadnoevropske komunističke partije koja se zalaže za novu strukturu komunističkog pokreta s novim odnosima među partijama. Iako se na VIII kongresu Togliatti donekle ogradio od svoje teze o policentrizmu zbog kritike koja mu je upućena od vodstva nekih komunističkih partija, ipak je ta teza ostala kao stav samostalnosti svake partije u pokretu.

On je na kongresu izložio da u vezi s autonomijom svake partije KPI nema »nihilistički stav prema nacionalnim osjećajima« koji su povezani s nezavisnošću i slobodom svake nacije i da »internacionalna klasna svijest nije u suprotnosti s interesima nacije.«²⁶⁸ To su bila dva temelja Togliattijeve političke misli: jedan međunarodni, koji je stekao radeći u međunarodnom komunističkom pokretu i drugi nacionalni, koji je zadobio pod Gramscijevim utjecajem, djelujući u talijanskom komunističkom pokretu.

Ovdje je Togliatti prvi put iznio tvrdnju o »jedinstvu u različitosti«²⁶⁹ koja je podrazumijevala samostalnost svake partije što s drugima stvara jedinstvo na osnovama različitih putova. Iz toga je onda proizašla tvrdnja da u takvoj koncepciji organizacije pokreta ne može postojati partija koja bi bila na čelu i koja bi rukovodila pokretom.

²⁶⁶ P. Togliatti: Il »sistema policentrico« e la via italiana al socialismo (Estratto del rapporto al Comitato centrale del PCI in preparazione dell' VIII Congresso, 24 giugno 1956), Il Partito comunista italiano e il movimento operaio internazionale, o. c., p. 68.

²⁶⁷ Il giudizio nella Direzione del PCI sui fatti di Ungheria e di Polonia, 3 novembre 1956, Idem, p. 93.

²⁶⁸ Togliattijev izvještaj na VIII kongresu KPI, Osmi kongres KPI, str. 20.

²⁶⁹ »Jedinstvo koje se stvara kroz različitost i originalnost pothranjuje se kritičkim duhom i jača samostalnost svake partije.« Idem, str. 21.

I na sastanku 64-ju komunističkih partija u Moskvi, u povodu proslave četrdesetgodišnjice oktobarske revolucije 1957. godine, Togliatti se u svom govoru energično suprotstavio stvaranju bilo kakvoga međunarodnog organizma i zahtijevao »samostalni razvitak svake partije koji bi se temeljio na solidarnosti i jedinstvu čitavog pokreta«. ²⁷⁰

Savjetovanje 81 komunističke i radničke partije u Moskvi u studenome 1960. godine dalo je Togliattiju priliku da svoje tvrdnje šire iznese na jednom međunarodnom savjetovanju. Tome je dalo povod tzv. *kinesko pitanje* koje se pojavilo u međunarodnom komunističkom pokretu, odnosno otvoren sukob između KP Sovjetskog Saveza i KP Kine. Sukob se odrazio na odnose ne samo dviju partija već i dviju država i zaprijetio otvorenim raskolom u komunističkom pokretu.

Na tom sastanku Togliatti se suprotstavio kineskim stavovima, smatrajući ih sektaškim, ali je naglasio da neslaganje među partijama ne mora značiti prekid odnosa koje prate vrlo grube uvrede i neprikladan rječnik. On je držao da treba voditi računa o posebnoj situaciji u kojoj se nalazi Komunistička partija Kine, koja djeluje u velikoj i nerazvijenoj zemlji i koja je izložena pritiscima imperijalizma.

Međutim, Togliatti se suprotstavio kineskim tumačenjima novoga svjetskog sukoba i odbacio tezu o neminovnosti rata, što bi značilo katastrofu za čitavo čovječanstvo jer bi on doveo u pitanje i socijalizam kao društveni sistem. To je Togliattiju dalo povoda da iznese svoje shvaćanje o pitanjima rata i mira koje nije bilo samo jedno apstraktno pitanje, već vrlo složen problem strategije i taktike komunističkog pokreta. Ta su pitanja bila razrađena u skladu s koncepcijom KPI o mirnom putu u socijalizam, ali je istaknuto da je to pitanje koje se postavlja za čitav komunistički pokret.

Komunistička partija Italije je, pripremajući se za navedeno savjetovanje, pošla od promjena koje su se zbile u ekonomskoj i političkoj strukturi svijeta i kao posljedicu tih promjena istakla svoja gledišta na probleme rata i mira u suvremenoj epohi.

Nastale promjene u strukturi svijeta govore o nadmoćnosti socijalističkog sistema i pokazuju — smatraju talijanski komunisti — da je mirna koegzistencija imperativ suvremenog svijeta koja omogućava da se u miru pokaže prednost socijalističkog sistema. Time se, kako oni navode, stvara neraskidiva veza između borbe za mir i borbe za socijalizam. »Mi, predstavnici talijanske radničke klase, varali bismo mase ako bismo tvrdili da bi novi svjetski rat mogao otvoriti našoj zemlji put u socijalizam, jer je vjerojatno da bi iz novog rata atomskim oružjem naša zemlja izašla potpuno porušena. Ako hoćemo održati otvorenim put prema socijalizmu, moramo pozvati mase i učiniti sve što je moguće da bi novi rat bio spriječen.« ²⁷¹

Togliatti je tezu o miroljubivoj koegzistenciji postavio kao »načelo svjetske strategije radničkoga i komunističkog pokreta«, definirajući ga u tadašnjoj

²⁷⁰ Estratto dall'intervento alla riunione dei 64 partiti comunisti a Mosca in occasione del quarantesimo anniversario della rivoluzione d'Ottobre (18 novembre 1957). Il Partito comunista italiano e il movimento operaio internazionale, o. c., p. 156.

²⁷¹ Interventi della delegazione del PCI all'Conferenza degli 81 Partiti comunisti e operai, o. c., p. 8.

situaciji kao fazu prelaska u socijalizam u razvijenim zemljama.²⁷² Time Togliatti nije samo postavio načelo da se rat može izbjeći već je utvrdio kako u okviru politike koegzistencije treba voditi borbu za socijalizam što je bilo razrađeno u radovima jugoslavenskih teoretičara.²⁷³

Osnovna Togliattijeva teza jest da je tehnički progres u naoružanju doveo u pitanje može li biti pobjednika u eventualnom ratu, odnosno on je izmijenio ne samo uvjete već i karakter rata. »Sada, raspravljajući o problemu rata i mira, marksizam koji polazi uvijek od proučavanja stvarnosti, ne može« — kaže Togliatti — »a da ne povede računa o činjenici da otkriće i opće širenje nuklearnog oružja predstavlja kvalitetnu promjenu karaktera oružja, a to znači da rat, ako se vodi tim oružjem, postaje nešto kvalitativno različito od onoga što je prije bio.«²⁷⁴

I na X kongresu KPI pitanje miroljubive koegzistencije postavljeno je kao osnovni strateški problem revolucionarne borbe, te će se njegovim pravilnim postavljanjem stvoriti uvjeti i za rješavanje nekih temeljnih problema komunističkog pokreta.

Prema tome, miroljubiva koegzistencija, naglašava Togliatti, zahtijevala bi takvo uređenje međunarodnih odnosa koje bi omogućilo svakom narodu da se razvije u skladu sa svojim interesima i potrebama. Time se borba za mir i miroljubivu koegzistenciju povezuje s borbom za demokraciju i socijalizam u vlastitoj zemlji, isključujući rat kao sredstvo socijalizma i sprečavajući uvoz revolucije i kontrarevolucije.²⁷⁵

U 1961. godini Togliatti se ponovno vratio na svoje stajalište o policentrizmu, objašnjavajući da je to značilo nijekanje postojanja jedinstvenog centra u međunarodnom komunističkom pokretu. Međutim, smatra on, to je dovelo do rasprava i nerazumijevanja koja su policentrizam tumačila kao stvaranje regionalnih centara što nije bila njegova namjena,²⁷⁶ već je to podrazumijevalo samostalnost svake partije, ne odbacujući potrebu povremene razmjene mišljenja o različitim pitanjima u komunističkom pokretu.

Na X kongresu 1962, polemizirajući s kineskim stavovima, Togliatti iznosi da osnovni problem koji se postavlja u komunističkom pokretu jest

²⁷² »Uspostavljanje miroljubive koegzistencije jest bitan element strategije preko koje želimo da dođe do pobjede socijalizma u našoj zemlji.« Rezolucija CK KPI o stanju u partiji, »L'Unità«, 24 dicembre 1961.

²⁷³ Vidi: Edvard Kardelj: Socijalizam i rat, Beograd, 1960.

²⁷⁴ P. Togliatti: Izvještaj na X kongresu KPI, »L'Unità«, 2 dicembre 1962.

²⁷⁵ »Borba za mir i miroljubivu koegzistenciju povezuje se s borbom za demokraciju i socijalizam, a time i za životne ekonomske i političke zahtjeve radničke klase i radnih masa... Popuštanje međunarodne zategnutosti i miroljubiva koegzistencija znače da se borba za ove ciljeve mora voditi isključujući kako perspektivu novog svjetskog rata, tako i mogućnost neposredne strane intervencije uvozom bilo kontrarevolucije ili revolucije.« Teze X kongresa KPI, »L'Unità«, 13 settembre 1962.

²⁷⁶ »Da bi označila tu autonomiju, naša je partija upotrijebila termin policentrizam čime se mislilo na uspostavljanje jedinstvenog centra. To je dovelo do polemike koja se zasnivala na grešci, odnosno na tumačenju termina policentrizam kao postojanje regionalnih rukovodećih centara za velike teritorijalne zone. To nikada nije bila naša namjera.« P. Togliatti: Diversità e unità del movimento operaio e comunista internazionale, »Rinascita«, 12 dicembre 1961.

njegovo jedinstvo, ali da se ono postavlja u sasvim drugačijim uvjetima nego prije. Zapravo, proširenje pokreta i različitost uvjeta u kojima se djeluje traži »ne postojanje međunarodnih ili regionalnih centara, već samostalnost odlučivanja svake partije.«²⁷⁷ To znači da je, s obzirom na različiti stupanj razvitka komunističkog pokreta, zastarjela koncepcija o njegovoj »monolitnosti«, odnosno da jedinstvo treba stvarati na samostalnom razvitku svake partije i toleriranju neslaganja. Zato je Togliatti, kritizirajući kineske stavove kao pogrešne, istakao da su oni ipak pokrenuli neka važna pitanja u odnosima među komunističkim partijama.

Kada su se odnosi između KP SS i KP Kine zaoštrili, bilo je predloženo da se održi novi međunarodni skup komunističkih partija koji bi poslužio za osudu stavova kineskih komunista. Takav je prijedlog Togliatti odbio s velikom energičnošću. On je tom prilikom rekao: »Jedna takva konferencija... našla bi se da treba odlučiti između dva rješenja jednako štetna u komunističkom pokretu: ili rješenje snagom... ili nezadovoljni kompromis...«²⁷⁸

Zbog tih svojih stavova Togliatti je u studenome 1963. godine doživio vrlo oštru kritiku od nekih rukovodilaca komunističkih pokreta. Tada je njegova pozicija uspoređivana sa stavom Umberta Teraccinija, kojega je kritizirao Lenjin na IV kongresu Kominterne 1924. godine. Togliatti je na to odgovorio u »Rinasciti« poznatim pismom Gramscija koje je bilo upućeno CK Boljševičke partije 1926. godine i svojim izlaganjem na VI kongresu Kominterne 1928. u kojem je kritizirao odnose u komunističkom pokretu.

Na sjednici CK KPI u travnju 1964. godine Togliatti je iznio svoje cjelovito mišljenje o svim tim pitanjima u međunarodnom komunističkom pokretu.

On je najprije upoznao članove CK da je CK KPSS dao prijedlog o održavanju jedne međunarodne konferencije slične onoj iz 1960. godine, ali da je Direkcija KPI izrazila sumnju u opravdanost njezina održavanja. Togliatti je tada rekao da je KPI kritizirala stajališta KP Kine, naročito njezine napade na odluke XX kongresa KPSS, ističući njegovo značenje za komunistički pokret »da bismo izašli iz ograničenja i krenuli naprijed.«²⁷⁹

Togliatti zatim utvrđuje da »danas nitko ne dovodi u sumnju nužne razlike u ponašanju raznih partija«,²⁸⁰ bilo u socijalističkim ili kapitalističkim zemljama i zato se jedinstvo pokreta ne može temeljiti na centraliziranoj organizaciji. To Togliatti objašnjava, pored ostalog, i činjenicom da se u takvoj organizaciji provodilo tzv. ekskomuniciranje, što pokazuje primjer jugoslavenskog komunista — što je bila greška »a čiji se tragovi osjećaju u izjavi iz 1960. godine«, dakle, s poznatog savjetovanja komunističkih partija. Zato

²⁷⁷ P. Togliatti: *Le posizioni cinesi. Estratto dalla relazione al X. Congresso del PCI (Dicembre 1962). Il Partito Comunista Italiano e il movimento operaio internazionale*, o. c., p. 156.

²⁷⁸ M. Blackmer: *Unity in Diversity, Italian Communism and the Communist World*, Cambridge, 1968, p. 359.

²⁷⁹ P. Togliatti: »Per l'unità del movimento operaio internazionale« (Izveštaj na sjednici CK KPI, od 21. do 23. travnja 1964), *Sul movimento operaio internazionale*, o. c., p. 319.

²⁸⁰ Idem, p. 351.

je Togliatti bio protivan novoj svjetskoj konferenciji na kojoj bi se raspravljali i ocjenjivali stavovi kineskih komunista, jer bi to moglo ponovno završiti osudom i novim štetnim posljedicama.

Zbog svega toga Togliatti se zalaže za nove bilateralne odnose i grupne susrete partija na kojima bi se donosili zaključci »bez povrede samostalnosti i suvereniteta partije«²⁸¹ i na taj bi se način stvarala solidarnost pokreta, ali sa specifičnim razlikama. On ne odbija, u načelu, održavanje međunarodnog savjetovanja, ali pod uvjetom da mu prethodi pripremni rad i niz bilateralnih susreta. Sve to treba pratiti razvoj demokracije u unutrašnjem životu partija kao i zalaganje za aktivno sudjelovanje masa u ekonomskom i političkom životu zemlje.

U kolovozu 1964. godine Togliatti je napravio konkretan potez u pravcu stvaranja novih odnosa u komunističkom pokretu. Otputovao je u SSSR da se sastane s Hruščovom ne bi li na njega utjecao da se stvori nova atmosfera u komunističkom pokretu. U Moskvi je otpočeo pisanjem dokumenta, tzv. »Promemorije« o odnosima u komunističkom pokretu koji je završio na Jalti. »Promemorija« je trebala biti upućena sovjetskom rukovodstvu, ali po svom vanjskom obliku ona je bila materijal koji je naslovljen komunističkom pokretu. Budući da je 21. kolovoza Togliatti iznenada umro, »Promemorija« je dobila karakter testamenta kojim on daje svoja zapažanja i mišljenja o odnosima u komunističkom pokretu. To je bilo vrlo značajno svjedočanstvo lucidne politike ličnosti koja je time dala svoje ocjene kretanja u komunističkom pokretu.

»Promemorija«, dakle, predstavlja dokument izrazite važnosti, i to ne samo za upoznavanje teorijskih pogleda Togliattija i KPI već izražava vrlo jasne i otvorene stavove o nizu bitnih pitanja suvremenog komunističkog pokreta koja su naročito postala aktualna nekoliko godina kasnije.

Togliatti se u »Promemoriji« zalagao za kritičnost kada se govori o socijalističkim zemljama, odbacujući raniju metodu da se o njima uvijek govori dobro. Inače, on smatra da je potreban analitičan pristup proučavanju i socijalističkih i kapitalističkih zemalja, jer iz njihove različitosti moguće je sagledati pravo stanje pojedinih zemalja i razgovarati o putovima njihova razvoja.

On je ponovno u »Promemoriji« pokrenuo pitanje uzroka staljinizma, ističući da nije riješen problem porijekla Staljinova kulta niti je utvrđeno kako se kult ličnosti mogao razviti u socijalističkom društvu, proširujući time problem na strukturalna pitanja sovjetskog društva.

Togliatti se zalaže za prevladavanje posljedica staljinizma i izražava bojazan zbog sporosti rješavanja tih problema i otpora procesu destaljinizacije u socijalističkim zemljama. »Mi polazimo uvijek od ideja« — izražava Togliatti shvaćanje socijalizma — »da je socijalizam sistem u kojem vlada najveća sloboda za radnike i u kome oni 'de facto' na organizirani način sudjeluju u rukovođenju društvenim životom.«²⁸²

²⁸¹ Idem, p. 353.

²⁸² P. Togliatti: Promemoria sull questioni del movimento operaio internazionale e della sua unità. (Il testo integrale dell'ultimo scritto di Togliatti a Yalta), »Rinascita«, a. XXI, n. 35., 5 settembre 1964.

U kontekstu navedenih pitanja Togliatti je u prvom redu postavio problem demokracije u socijalističkim zemljama. »Problem koji traži« — kaže Togliatti — »veliku pažnju . . . jest, stoga, danas na poseban način prevladavanje sistema ograničenja i ukidanja demokratskih i osobnih sloboda koje je uveo Staljin.«²⁸³ Prema tome, Togliatti smatra da socijalizam kao sistem određenih vrijednosti mora imati zajamčene osobne slobode, što je preduvjet razvitka svakog pojedinca, pa i društva kao cjeline.

Što se tiče odnosa među socijalističkim zemljama, Togliatti utvrđuje centrifugalni proces među socijalističkim zemljama koji treba razumjeti, jer se u njima pojavljuje obnovljeni nacionalizam. Taj nacionalizam proizlazi iz nacionalnih osjećaja koji su ostali u pokretu i poslije zauzimanja vlasti i koji privredni razvitak pojedinih zemalja pothranjuje. Stoga Togliatti smatra da se na temelju tih različitosti i nacionalnog prestiža i suvereniteta trebaju graditi novi odnosi među socijalističkim zemljama.

U »Promemoriji« se izražavaju ponovo rezerve o tome da bi u tom času bilo korisno održati međunarodno savjetovanje komunističkih partija, i to zbog toga što bi ono moglo biti pretvoreno u tribunal za osudu jedne partije, što bi dovelo do rascjepa u pokretu. Ako bi do savjetovanja ipak došlo, onda bi ono trebalo, naglašava Togliatti, biti sastanak koji će biti posvećen suradnji komunističkih partija s oslobodilačkim pokretima u kolonijalnim i bivšim kolonijalnim zemljama. Komunistički se pokret treba upoznati s tim problemima »kojima u svakom slučaju treba dati sve veći prostor u našem radu.«²⁸⁴

Na tu misao Togliatti nadovezuje drugu i ističe samostalnost svake partije kao uvjet njezina razvitka, naglašavajući da će KPI biti protiv svakog prijedloga koji bi želio stvoriti novu međunarodnu centraliziranu organizaciju. Time Togliatti energično odbacuje bilo kakvu pomisao da bi se mogao stvoriti neki novi centar svjetskoga komunističkog pokreta.

Međutim, Togliatti se zalaže za novo jedinstvo pokreta, ističući da se »to jedinstvo treba ostvarivati putem različitosti konkretnih političkih pozicija koje odgovaraju situaciji i stupnju razvoja svake zemlje.«²⁸⁵

Upravo ta teza »jedinstva u različitosti«, koja je već prije istaknuta, postaje deviza talijanskih komunista u objašnjenju internacionalizma. Time je ponovno oživiljena teza o policentризmu, ali s novim sadržajem. Prema tome, Togliattijeve koncepcije vlastitog puta u socijalizam i samostalnosti svake partije bile su premise koje su poslužile Komunističkoj partiji Italije u određivanju pozicija i njezina djelovanja u razdoblju koje je slijedilo.

Svojom »Promemorijom« Togliatti je na vrlo jasan i decidan način postavio temeljne probleme u komunističkom pokretu, posebno u socijalističkim zemljama i anticipirao ona pitanja koja su u svojoj oštini izbila nakon kolovoza 1968, a koja su prisutna u komunističkom pokretu.

---

²⁸³ Idem.

²⁸⁴ Idem.

²⁸⁵ Idem.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Togliattijevo sazrijevanje kao komunista, rukovodioca Partije i komunističkog pokreta prati i razvoj njegove političke misli. Njegova je politička misao, dakle, prošla svoju genezu od prvih mladenačkih zabluda preko napuštanja sektaških stavova o ulozi partije i dogmatizma pokreta, zalaganja za politiku nacionalnog jedinstva i zrelih ocjena o fašizmu, sve do koncepcije o talijanskom putu u socijalizam, novoj partiji i o novim odnosima u komunističkom pokretu.

Togliatti počinje s razdobljem pokreta tvorničkih savjeta u Torinu, kada politički sazrijeva, oslobađajući se mladenačkih zabluda idealizma i pozitivizma. Pod utjecajem oktobarske revolucije i Lenjina prihvaća nove revolucionarne ideje, shvaćajući da će proletarijat u uvjetima talijanskog društva stvoriti svoje samostalne oblike na mjestu rada. Otuda značenje pokreta »Ordine nuovo« čiji je nosilac bio i Togliatti i koji je u uvjetima industrijskog sjevera zemlje želio povezati socijalističku teoriju s radničkim pokretom. Togliattijevu misao upravo u tom razdoblju karakterizira razvijen smisao za kulturne probleme radničke klase koja u svom naporu za revolucionarnim preobražajem nudi svoju viziju nove proletherske kulture. Time kultura, kako smatra Togliatti, postaje dio politike, i to ne kao njezino sredstvo, već kao nova svijest koja u oprečnosti s građanskom kulturom shvaća socijalizam kao društvo koje će gajiti masovnu primjenu novih kulturnih vrijednosti. Radi toga je časopis »Ordine nuovo« bio koncipiran kao list koji ima pored političke i kulturnu funkciju, što će utjecati na talijanski komunistički pokret koji će, zahvaljujući Togliattiju, stalno imati razvijen, istančan smisao za kulturne probleme u pokretu. Dakle, razdoblje pokreta tvorničkih savjeta predstavlja za Togliattija presudnu etapu u kojoj se razvija kao komunist i politički mislilac, jer se oslobodio svojih zabluda i stvorio preduvjete da se izgradi kao revolucionar i marksist.

Drugo razdoblje Togliattijeva djelovanja jest aktivnost u novoosnovanoj Komunističkoj partiji u kojoj se zalaže da se izgradi kao idejno homogena organizacija koja će se osloboditi socijaldemokratskih shvaćanja i napustiti sektaške pozicije pod čijim se utjecajem i sam nalazio. Njegovo je političko sazrijevanje postepeno — u čemu mu je mnogo pomagao Gramsci, koji je probleme komunističkog pokreta promatrao mnogo šire s jednog međunarodnog stajališta. Tada Togliatti sve više dolazi do svijesti o jednoj partiji koja će predvoditi klasu i široke slojeve stanovništva, što će ga svrstati na stranu onih u KPI koji su partiju shvaćali kao dio klase. Zato se i on, zajedno s Gramscijem, našao u novoj vodećoj grupi koja će dati novi pravac kretanja KPI i usmjeriti je idejno i politički za jedno dugo razdoblje njezina djelovanja. Stoga je točno kada se kaže da se Togliatti upravo u ovom razdoblju razvio od vjernika u borca, što prati njegov razvoj kao političkog mislioca, jer je zajedno s Gramscijem bio protagonist »Lionskih teza«, programskog dokumenta za Treći kongres KPI. Zahvaljujući Gramsciju i Togliattiju, Kongres je koncipirao novu strategiju i taktiku talijanskoga komunističkog pokreta, vodeći računa o posebnim uvjetima zemlje, čime je anticipirala vlastiti put u socijalizam. Stoga je bilo moguće da nova vodeća grupa, koja

se u tom razdoblju našla na čelu KPI, ostane dugo vrijeme i da Partiju povede vlastitim putem.

Aktivnost u Kominterni čini važno razdoblje Togliattijeva političkog djelovanja. Ne treba zaboraviti da je to vrijeme kada u komunističkom pokretu dominira staljinska samovolja i dogmatizam i kada je Togliattijeva politička misao bila podređena tim shvaćanjima. On je, razumljivo, kao istaknuti rukovodilac Kominterne slijedio i provodio tu politiku. Ali je Togliatti i u tom razdoblju pokazivao neka stajališta koja su ga ponekad razlikovala od nekih drugih rukovodilaca u Internacionali. Našao je snage da u nekim prilikama izrazi svoja različita stajališta zbog čega je doživljavao vrlo ozbiljne kritike Staljinovih epigona. To je bilo u vrijeme sukoba s Trockim s kojim se nije slagao, ali je tražio tolerantan odnos spram njega, kao i u slučaju Zinovjeva i Buharina. Najznanimljiviji i najznačajniji je njegov istup na VI kongresu Kominterne, kada se otvoreno suprotstavio grupaškim sukobima u Boljševičkoj partiji, zalažući se za otvorene rasprave koje će na principijelan način prevladati te sukobe. Zato je bilo moguće da se Togliatti zajedno s Dimitrovom nađe među protagonistima nove politike koju je proglasio VII kongres KI i koju je istakla praksa Narodne fronte u Španjolskoj i Francuskoj. Prema tome, moglo bi se za to razdoblje Togliattijeve političke misli reći da je on disciplinirano slijedio politiku Internacionala, ali je ponekad sačuvao vlastita stajališta. Time su bile stvorene pretpostavke da se sačuva izvjesna izvornost njegovih shvaćanja nastalih u vrijeme suradnje s Gramscijem koja su došla do izražaja u svojoj punoći poslije Staljinove smrti i toka destaljinizacije u komunističkom pokretu.

Značajnu etapu u njegovoj političkoj misli čine njegovi sudovi o fašizmu. Mada su prisutni stavovi koje je proklamirala Kominternu i koji su po svojim posljedicama bili štetni za strategiju i taktiku komunističkog pokreta, Togliatti je ipak dao niz vrlo zrelih ocjena o fašizmu koje predstavljaju značajan prilog proučavanju tog fenomena. Naročito je to došlo do izražaja kada su pred opasnošću od fašizma stvoreni uvjeti da Internacionala na svom VII kongresu proglasi novu politiku. Predavanja talijanskim slušaocima Lenjinističke škole o fašizmu pokazuju njegovu metodu koja pruža cjelovitu socijalno-političku analizu talijanskog fašizma, ostavljajući nam nešto najbolje što je o tome kazano i napisano u komunističkom pokretu. Pored teorijskog značenja ta analiza ima svoju praktičnu vrijednost jer je pomogla da se na temelju nje produbi svijest o fašizmu da bi se moglo djelovati u uvjetima fašističke diktature. Togliattiju, dakle, pripada zasluga što je ne samo dao vrlo vrijednu analizu fašizma, već nas je upozorio na njegove korijene i društvenu uvjetovanost, što je bilo vrlo poučno za proučavanje fašizma uopće.

Politika koju je Togliatti proklamirao kao put kojim će se KPI kretati nakon oslobođenja zemlje i koju je nazvao politikom nacionalnog jedinstva vrlo je značajna u političkoj konstelaciji poslijeratne Italije. To je bila fleksibilna politika koja se zalagala za savez svih onih političkih snaga koje su bile spremne da izgrade temelje jednoj demokratskoj Italiji. Značajno mjesto u tome imaju Togliattijeva shvaćanja koja su pridonijela da se u zemlji stvori demokratska atmosfera koja je omogućila izglasavanje republike, donošenje ustava i stvaranje demokratskog sistema. Prema tome, Togliatti

je svojim političkim djelovanjem i svojom političkom mišlju dao pečat stvaranju nove Italije, što ga je svrstalo među istaknuta imena talijanskoga političkog života i njezine novije povijesti.

I Togliattijeva politička misao prošla je svoje razdoblje dogmatizma, kao i Partija kojoj je bio na čelu. To je bilo razdoblje opadanja njegove političke misli, ali i prevladavanja kada su napuštena staljinistička opterećenja i kada je iznio svoje shvaćanje o talijanskom putu u socijalizam što je vrhunac njegove političke misli.

Njegova koncepcija nacionalnog puta u socijalizam nije značila taktičko prilagođavanje novim uvjetima, već izgradnju teorijskog koncepta koji predstavlja, u izvjesnom smislu, doktrinu o izgradnji socijalizma mirnim putem u jednoj zemlji razvijenog kapitalizma. To je zaista bila nova strategija izgradnje socijalizma. Stoga mu pripada zasluga što je u tu koncepciju unio neka nove gledanja u komunističkom pokretu razvijenih zemalja na niz vrlo važnih pitanja kao što su: koncepcija vlasti u prijelaznom periodu, odnos demokracije i socijalizma, strukturalne reforme i pitanje savezništva.

Iz koncepcije o nacionalnom putu u socijalizam proizašlo je Togliattijevo shvaćanje »nove partije« koja je pored načela lenjinističke partije (klasna, vodeća, revolucionarna i internacionalna) zadobila nove značajke kao što su: nacionalna, vladajuća, narodna i masovna partija. Togliatti je smatrao da se obilježja nove partije sastoje u njezinu masovnom karakteru, u njezinoj sposobnosti da rješava probleme koji se postavljaju u životu zemlje, te zato treba biti nacionalna i vladajuća. Kako je ona neposredno povezana sa životom naroda, ona stoga mora biti narodna partija. To su bila shvaćanja koja su Togliattijevoj partiji radničke klase dala posebna svojstva.

S tim su u neposrednoj vezi i Togliattijeva stajališta o jedinstvu u komunističkom pokretu koje će se zasnivati na novim odnosima, koji su značili napuštanje odnosa zavisnosti i pokornosti. Poznata Togliattijeva tvrdnja o »jedinstvu u različitosti«, nije bila samo novo shvaćanje internacionalizma već je značila samostalnost svake partije u donošenju odluka i odbacivanju tvrdnje o partiji i državi vodilji. Togliatti je, dakle, svojim zalaganjem za nove odnose u komunističkom pokretu ponovno aktualizirao već ranije postavljen problem odnosa među socijalističkim zemljama koji će se temeljiti na suverenitetu svake zemlje i ravnopravnim odnosima među njima. Zato njegova »Promemorija« s Jalte predstavlja izuzetan dokument koji je ustvrdio ravnopravne odnose u pokretu »kao conditio sine qua non« i nagovijestio ona pitanja koja su oštro izbila nakon kolovoza 1968.

Iz svega što smo rekli proizlazi značenje Togliattija kao političkog mislioca u vrlo dramatičnim razdobljima XX stoljeća, jer je zauzimao istaknuto mjesto u radničkom pokretu u njegovim prelomnim etapama. To je najprije stvaranje jedinstva u njemu na temelju politike narodnih fronta, zatim slijede njegove analize i ocjene fašizma koje su vrijedne za sadašnjost i budućnost. Ipak najveću vrijednost čine koncepcija o nacionalnim putovima u socijalizam, shvaćanje o novoj partiji i zalaganje za izgradnju novih odnosa u komunističkom pokretu.

Sve to skupa svrstava Togliattija u istaknutog političara i vrijednoga političkog mislioca komunističkog pokreta, koji nimalo ne zaostaje za onim imenima pokreta koja su u njemu ostavila značajan trag.

Riassunto

IL PENSIERO POLITICO DI PALMIRO TOGLIATTI

La maturazione di Togliatti uomo politico, comunista e dirigente del PCI, si svolgeva di pari passo con l'evoluzione del suo pensiero politico: dagli errori del periodo iniziale, attraverso l'abbandono delle posizioni dogmatiche e settarie sul ruolo del partito comunista nella vita politica del Paese, la successiva promozione della politica dell'unità nazionale e i giudizi maturi sul fascismo, fino alla concezione della via italiana al socialismo, all'ideazione di un partito nuovo, all'auspicamento di nuovi rapporti entro il movimento comunista, europeo e mondiale.

La maturazione politica di Togliatti ha inizio all'epoca del movimento per l'instaurazione dei consigli di fabbrica a Torino, periodo in cui avviene il suo distacco dalle concezioni e posizioni idealistiche e positivistiche. Influenzato profondamente dalle idee leniniste e dagli eventi della rivoluzione d'ottobre, Togliatti aderisce pienamente alle nuove idee rivoluzionarie, intuendo chiaramente la necessità di una scelta autonoma dei mezzi con cui raggiungere la vittoria finale del proletariato italiano, sensibile soprattutto alle effettive condizioni politiche e sociali del Paese. Uno degli obiettivi del movimento Ordine nuovo, del cui nucleo dirigente Togliatti faceva parte, era quello dell'attuazione pratica della dottrina socialista nelle condizioni specifiche del Nord industrializzato.

Un'altra caratteristica di quell'epoca era la considerazione attenta dei problemi culturali della classe operaia, la quale, aspirando alla trasformazione rivoluzionaria di tutta la società proponeva anche la propria visione della nuova cultura proletaria. Solo così — riteneva Togliatti — la cultura sarebbe divenuta parte integrante della politica senza esserne strumentalizzata, bensì attuandosi come una nuova coscienza che, in contrasto con la cultura borghese, vede il socialismo quale una società nuova, diffonditrice dei nuovi valori culturali entro tutte le fibre dell'organismo sociale. Di conseguenza, «Ordine nuovo» abbinava la funzione politica a quella culturale ed è appunto grazie all'iniziativa togliattiana che il movimento comunista italiano ha mostrato sempre grandissimo interesse per i problemi attinenti alla cultura. Era quello il periodo decisivo per la formazione politica di Togliatti, periodo in cui, in seguito al distacco da alcune posizioni erronee iniziali, furono poste le basi e creati i presupposti del suo futuro sviluppo di rivoluzionario, teorico marxista e pensatore politico.

La seconda tappa dell'evoluzione togliattiana può essere identificata con la sua attività nel PCI, fondato nel '21, al congresso di Livorno. Togliatti si batte per un partito unitario, ideologicamente omogeneo, scevro da qualsiasi residuo delle concezioni socialdemocratiche, alla cui influenza neanche egli stesso in un primo tempo era riuscito a sottrarsi. Elaborando gradualmente la propria presa di posizione ideologica e la propria linea di condotta politica — assai stimolanti in quel periodo risultano l'esempio e l'influenza di Gramsci, che accostandosi ai problemi del movimento comunista con mentalità più

aperta, teneva conto anche della loro dimensione internazionale — Togliatti viene delineando con chiarezza sempre maggiore, la propria visione di un partito avanguardia della classe operaia, nonché guida dei più vasti strati della popolazione, schierandosi dalla parte di quei membri del PCI per i quali il partito doveva essere parte integrante della classe operaia. Così Togliatti venne a trovarsi, insieme a Gramsci, nel nuovo gruppo direttivo del PCI, il quale avrebbe orientato il partito in una nuova direzione, tracciando il cammino che è stato quello, percorso effettivamente dal PCI in tutto il periodo successivo, fino ai nostri giorni. Pertanto, è giusto dire che in questo periodo Togliatti si trasformava da credente in combattente. Fu lui infatti, a compilare con Gramsci le «Tesi di Lione», il documento programmatico del III congresso del PCI. Grazie a tale iniziativa il Congresso adottò una strategia e una tattica nuove, le quali, attente soprattutto alle condizioni specifiche del Paese, anticipavano la svolta della via italiana al socialismo.

Il soggiorno a Mosca alla carica del dirigente della sezione italiana del Komintern, costituisce un altro episodio importante dell'attività politica di Togliatti. Nel partito comunista in quell'epoca dominavano l'autocritismo e il furore dogmatico staliniani, della cui influenza non rimase esente il pensiero politico di Togliatti di quegli anni. Nonostante seguisse la linea politica ufficiale del PCUS — essendovi obbligato in un certo senso anche dalla propria posizione di membro eminente del corpo direttivo dell'Internazionale — per alcuni suoi atteggiamenti, Togliatti si staccava dal resto dei dirigenti del Komintern. Il dissenso manifestato in alcune occasioni, gli tirò addosso critiche durissime da parte degli epigoni di Stalin, soprattutto in occasione dello scontro con Trocki. Nel «caso Trocki», come pure in quello «Zinovjev — Buharin», Togliatti benché schierato con i loro avversari, sollecitava a un atteggiamento più tollerante verso i dissenzienti. Particolarmente significativo, in quel periodo, era il suo intervento al VI congresso del Komintern, nel quale, denunciando apertamente le lotte di fazione all'interno del partito bolscevico, adittava in un dibattito aperto e obiettivo la via per risolvere i conflitti e saldare le fratture. Perciò Togliatti, insieme a Dimitrov, divenne uno dei protagonisti del nuovo orientamento politico proclamato al VII congresso dell'Internazionale comunista, attuato successivamente nella prassi del Fronte popolare francese nonché di quello spagnolo. Pertanto è lecito affermare che Togliatti, pur mantenendosi disciplinatamente sulla linea prescritta dall'Internazionale, riuscì a preservare un certo margine d'indipendenza anche durante la più cupa stagione stalinista e non rinunziò ad alcuni suoi concetti e convinzioni elaborati all'epoca della collaborazione con Gramsci. Essi poterono manifestarsi pienamente solo dopo la morte di Stalin e la conseguente destalinizzazione del movimento comunista.

Quando all'atteggiamento di Togliatti nei confronti del fascismo, ci preme di sottolineare che nonostante in alcuni suoi giudizi si possano cogliere echi delle tesi proclamate dal Komintern, le quali ebbero conseguenza disastrose per la strategia e la tattica del movimento comunista internazionale, osservati complessivamente, essi per la loro maturità e perspicacia analitica sono un contributo preziosissimo all'esame del fenomeno in questione. L'attualità e l'importanza delle analisi togliattiane, si rivelò in particolare al

VII congresso dell'Internazionale quando, divenuto ormai inevitabile uno scontro frontale col facismo, si creava anche un'atmosfera favorevole all'adottamento di una nuova politica nei suoi confronti. Le conferenze sul fascismo tenute agli allievi italiani della Scuola di Lenin — particolarmente atte a illustrare il metodo di Togliatti — sono forse il meglio di quanto in seno al movimento comunista sia stato detto finora sul fascismo, sulla sua genesi, sulle sue radici socio-economiche e politiche. Il valore dell'analisi togliattiana non era soltanto teorico, poiché l'approfondita conoscenza del fenomeno che poteva esserne derivata, nel periodo della dittatura fascista si trasformava in un'efficacissima arma di combattimento e di azione pratica.

Il programma dell'unità politica nazionale, promosso da Togliatti a linea politica ufficiale del PCI nell'immediato dopoguerra, svolse un ruolo di primaria importanza nel processo del consolidamento politico del Paese. Con esso Togliatti dava avvio a una politica di apertura e distensione, di alleanza e collaborazione fraterna con tutte le forze democratiche italiane, politica che contribuì a ripristinare nella popolazione la fiducia nel progresso democratico come mostrarono i risultati del referendum del '46.

Il pensiero politico di Togliatti ebbe indubbiamente una fase dogmatica, un periodo di declino e decadenza. A esso tuttavia seguiva immediatamente il rifiuto deciso delle posizioni staliniste e l'elaborazione del concetto della via italiana al socialismo — indubbiamente, il momento più alto del pensiero politico togliattiano. La dottrina della via nazionale al socialismo non era un mero riaggiustamento tattico, imposto dalle mutate condizioni socio-politiche del Paese. Essa rappresentava un nuovo concetto teorico, anticipante la dottrina della conquista del potere da parte della classe operaia per via pacifica in un paese industrialmente avanzato, quindi, una nuova strategia, la quale conteneva inoltre le prese di posizione dei partiti comunisti occidentali nei confronti di alcune questioni scottanti quali il problema del potere nel periodo di transizione, il rapporto democrazia — socialismo, le riforme strutturali e la questione delle alleanze politiche.

Il concetto della via nazionale al socialismo portò Togliatti all'ideazione di un partito comunista nuovo, diverso da quello tradizionalmente concepito, il quale, oltre ai principi base del partito tipo leninista — partito della classe operaia, partito d'avanguardia, rivoluzionario e internazionalista — avesse anche caratteristiche di partito nazionale, governante, partito di massa e partito popolare. Solo così esso poteva essere un partito pienamente rappresentativo e capace di far fronte ai problemi della complessa realtà politica, sociale, economica e culturale del Paese.

A tale concetto risaliva anche l'atteggiamento di Togliatti nei confronti del problema dell'unità entro il movimento comunista. Togliatti auspicava rapporti nuovi, in particolare, l'abbandono della dipendenza e della sottomissione a un «partito-guida». La nota formula togliattiana dell' «unità nella diversità» non comportava solo un nuovo concetto dell'internazionalismo proletario, bensì proclamava il principio dell'autonomia di ciascun partito nella presa delle proprie decisioni. Battendosi per i nuovi rapporti entro il movimento comunista, Togliatti aveva riproposto e riattualizzato il problema delle

relazioni tra i paesi socialisti fondate sull'autonomia e sulla sovranità di ciascuno di essi. Documento sommamente rilevante è il suo Promemoria dal Jalta, ove definendo l'autonomia e l'indipendenza «conditio sine qua non» dei rapporti entro il movimento comunista internazionale, anticipava le questioni scottanti riproposte dall'agosto del '68.

Togliatti pensatore e uomo politico, prese parte attiva a molti eventi drammatici del XX secolo, in particolare a tutte le tappe più decisive dell'evoluzione del movimento operaio e comunista. Il ruolo che ebbe nella lotta per l'unificazione del movimento operaio in base alla politica del Fronte popolare, i giudizi sul fascismo, la sua concezione delle vie nazionali al socialismo e dei nuovi rapporti tra i partiti operai, ne fanno una delle personalità più insigni del movimento comunista nazionale e internazionale.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

9

ZAGREB

1976

Radovi 9

Izdavač

Sveučilište u Zagrebu
Centar za povijesne znanosti
OOUR Institut za hrvatsku povijest
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Za izdavača

Prof. dr Igor Karaman

Prijevod

Dr Blanka Jakić (njemački)
Smiljka Malinar (talijanski)

Lektor i korektor

Branko Erdeljac

Lektor

Čedo Čuković (str. 215—317)

